

СРПСКО ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО
SERBIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

Година LIV

Број 50

ISSN 0351-0050

UDK 91

ГЛОБУС

Часопис за методолошка и дидактичка питања географије
Journal for methodological and didactical questions in geography

Уредник-Editor

Др Мирољуб А. Милинчић

Београд - Belgrade

2025.

„Глобус” – часопис за методолошка и дидактичка питања географије

Уређивачки одбор:

Александра Петрашевић, Универзитет у Бањој Луци – ПМФ, БиХ (РС)
Валентин Михајлов, Шлески универзитет, Катовице, Пољска
Валентин Сергејевич Батомункуев, Бајкалски институт за коришћење природних ресурса, Сибирско одељење Руске академије наука, Русија
Волкова Татјана Александровна, Кубански државни универзитет, Русија
Данијела Вукоичић, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, ПМФ, Србија
Даница Шантић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Данијел Гелер, Универзитет у Бамбергу, Одсек за географију, Немачка
Марко Кревс, Универзитет у Љубљани, Словенија
Јелена Звездановић Лобанова, Центар за економска истраживања, Београд, Србија
Јелена Ђалић, ГИ „Јован Цвијић” САНУ, Србија
Џефри Леш, Универзитет у Хјустону (Clear Lake), САД
Љиљана Михајловић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Мирољуб Милинчић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Немања Филиповић, Академија струковних студија Шумадија, Одсек Аранђеловац, Србија
Ненад Живковић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Нено Димов, Софийски универзитет „Св. Климент Охридски”, Бугарска
Снежана Вујадиновић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија
Тин Лукић, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Србија

Технички уредници: мср Драган Петровић и др Љиљана Михајловић

Издавач:

Српско географско друштво, Београд

Студентски трг 3/III, тел. 011/2184-065

Рукописи су примљени и рецензирани до 31. 12. 2025. године

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

91
372.891

ГЛОБУС : часопис за методолошка и дидактичка питања
географије : journal for methodological and didactical questions
in geography / уредник = editor Мирољуб А. Милинчић.

Год. 1, бр. 1 (1969)- . - Београд

(Студентски трг 3/III) : Српско географско друштво,
1969- (Београд : Форма Б). - 24 cm

Годишње. - Часопис није излазио 1985 – 1992;

обновљен је 1993. године са бр. 17

ISSN 0351 0050 - Глобус (Београд)

COBISS.SR-ID 133408519

ЈОВАН ЦВИЈИЋ - ОСНИВАЧ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ И ЊЕГОВО НАУЧНО ДЕЛО

Проф. емеритус др Мирко Грчић¹
*Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Цвијић је један од најплоднијих географа и најцитиранијих научника у историји српског народа. Његова сабрана дела издата су крајем XX века у 14 томова, на укупно преко 10.500 страна. Њему је посвећено око десет научних симпозијума на којима су своје позитивне оцене о научној вредности његових дела дале десетине истакнутих домаћих и страних експерата у областима различитих геонаука, хуманистичких наука и балканологије. Сто година од његове смрти прилика је да се са историјске дистанце на нов начин осветле карактеристике и значај његовог научног опуса. Прилог остварењу те идеје је и овај рад.

Кључне речи: Историја географије, Јован Цвијић, српска географска школа

Abstract: Cvijić is one of the most prolific geographers and the most cited scientists in the history of the Serbian people. His collected works were published at the end of the 20th century in 14 volumes, totaling over 10,500 pages. About ten scientific symposia have been dedicated to him, where dozens of prominent domestic and foreign experts in the fields of various geosciences, humanistics and Balkans studies discussed and evaluated the scientific value of his works. One hundred years since his death is an opportunity to shed light on the characteristics and significance of his scientific oeuvre in a new way from a historical distance. This paper is a contribution to this idea.

Keywords: History of geography, Jovan Cvijić, Serbian geographical school

Увод

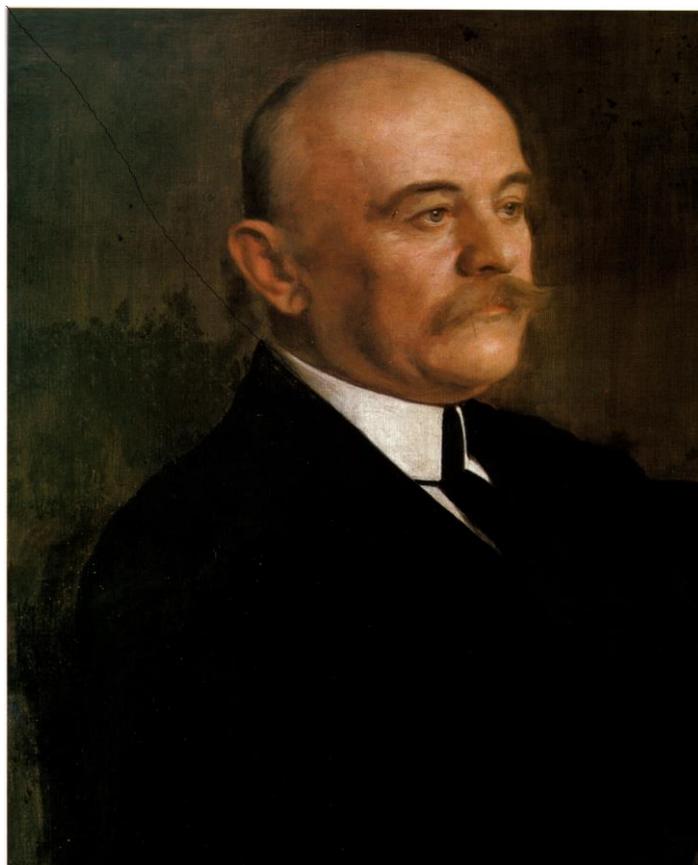
Јован Цвијић (Лозница, 11. X 1865 – Београд, 16. I 1927), био је великан српске науке, утемељитељ модерне географске науке у Србији, оснивач Географског завода Велике школе (претече данашњег Географског факултета Београдског универзитета), један од првих осам редовних професора и ректор Београдског универзитета, академик и председник Српске краљевске академије наука, оснивач и доживотни председник Српског географског друштва, почасни доктор Универзитета Сорбоне и Кар-

---

¹ Контакт адреса: mirko@gef.bg.ac.rs

Мирко Грчић

ловог универзитета у Прагу, неуморан истраживач физичке географије и антропогеографије Балканског полуострва и утемељитељ „антропогеографске школе”, присталица идеје стварања Југославије и експерт за територијална питања на Версајској мировној конференцији (1919–1920), добитник многих домаћих и страних признања за свој научни рад. Цвијић је монументална фигура у пантеону српских просветитеља и научника, оног ранга и значаја као што су били његови велики претходници Доситеј Обрадовић и Вук Караџић. Доситеј је тежио да упозна Србе са европском културом и филозофијом, а Вук супротно, да упозна Европу са српском народном културом, традицијама и системом вредности, док је Цвијић у центар пажње ставио националну географију и јединство српске земље и српског народа.

Слика 1. Портрет Јована Цвијића, председника Српске Краљевске Академије 1921–1927. год. (рад Уроша Предића, 1923. Збирка САНУ)

Цвијић је својим радовима дао научни смисао географским истраживањима Балканског полуострва и тиме изазвао научну револуцију у српској географији и балканологији уопште. „И док нас је Доситеј, до сржи обузет мисионарским жаром уводио у савремене токове европског просветитељства, а Јосиф Панчић утемељио модерну науку у Срба, Цвијић је освојио један од врхова њеног природног и складног успињања” (Медаковић, 1995). Због тога је његово име дато највишем врху Шумадије као историјског језгра обновљене Србије.

У Цвијићевом научном раду препознатљив је логички позитивизам. Он је као логички позитивиста или 'реалиста', углавном – али не искључиво – који је дошао из природних наука, тежио материјалистичкој филозофији науке и посматрању географске стварности „онаквом каква јесте”. На основу теренских опсервација и факата долази се до логичких закључака, али истиче да „логика није једино средство којим се долази до тзв. тачних закључака и нарочито није једино средство којим се изналази истина; јер тачни закључци и истина нису увек једно исто. Они што логички, из постулата изводе и нижу закључке често не налазе истину. Уз логику и пред логиком треба да иду моћ посматрања и интуиције, а у друштвеним питањима и јако развијено морално осећање. Без њих је логика сува, неплодна и често нетачна” (Цвијић, 1987, Сабрана дела, том 1, књ. 3: 357).

Цвијићева сабрана дела објављена су крајем 1980-их и почетком 1990-их година у 14 свезака, међу којима су: Карст и глацијација; Балканско полуострво; Говори и чланци I-II; Антропогеографски и етногеографски списи I-II; Географија краса; Геоморфологија I-II; Глацијација на балканским планинама; Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије I-II; Морфологија и хидрографија Источне Србије; Велика језера Балканског полуострва, Геолошки атлас Македоније, Старе Србије и Епира и друга.

Цвијић је познат као неуморан *организатор научног рада* и оснивач првих географских институција и едиција на Балкану, које су и данас стубови географске науке и образовања у Србији. Још као млад професор Велике школе основао је Географски завод (1893), претечу данашњег Географског факултета Универзитета у Београду, Географско друштво (1910) и покренуо најстарији географски часопис на Балкану „Гласник Српског географског друштва” (1912). Осим тога, био је ангажован у Етнографском одбору Српске Краљевске академије (СКА) и његовом серијском издању *Српском етнографском зборнику* (СЕЗБ), основаном 1894. на предлог академика Стојана Новаковића. Исте године у оквиру едиције СЕЗБ покренута је серија (прво одељење) *Насеља српских земаља* (преименована 1902. г. у *Насеља и порекло становништва*). Сам је редиговао прва 24 тома ове едиције, у којима је објављено 60 монографија од 37

Мирко Грчић

аутора. После Цвијића до данас објављено је још 23 тома. Био је један од организатора I Конгреса словенских географа и етнографа у Прагу (1924). У његовој кореспонденцији сачувано је 15.000 писама упућених на 1.300 адреса. Можда највредније што је оставио, то је дух научника, „националног радника”, који и данас значи огромном интелектуалном енергијом.

Предметна и методолошка суштина Цвијићевог научног подухвата

Методолошка иновација Ј. Цвијића састоји се у повезивању у једну системску целину више метода: 1. Теренску опсервацију географских појава; 2. Научно објашњење генезе географских појава и процеса; 3. Упоредни метод у антропогеографији, 4. Примену географских знања у пракси.

Метод теренских опсервација Јована Цвијића

Цвијићево поимање географије припада епистемолошком ставу реализма. Његов истраживачки приступ био је заснован на сцијентизму или позитивизму. Он је уздигао научну истину као врховни принцип и смисао свог научног рада, у складу са начелима позитивизма. Његов циљ био је да створи систем наука о Балканском полуострву, који ће моћи да осветли на нов начин ту сложену просторно-географску структуру и да објасни „јединство у различитостима” балканских предела и народа. Због тога се он сматра утемељивачем балканологије. Он је још као релативно млад интелектуалац постао један од весника новог доба у српској науци, који је трасирао пут ка сцијентификацији науке и развоју критичког мишљења у националној географији и сродним наукама у Србији. Захваљујући таквом приступу, имао је значајну улогу у стварању српске националне науке и културе, поготово ако се има у виду да је покренуо модерни научно-географски правац у Србији у време кад се он уопште појављује у Европи, и да је започео свој научни географски рад у области Балкана која је у европској географској науци била слабо позната.

Његова мултидисциплинарна и интердисциплинарна научна делатност, разноврсна друштвена активност и организационе способности, као и његов књижевни таленат и научна даровитост, учинили су га једним од водећих српских научника и интелектуалаца свих времена. Оно што је Вук Караџић био у српској националној књижевности, то је Цвијић био у српској националној географији. Кроз њих двојицу је српска национална мисаона реч продубила димензије свог значења – књижевну и научну. За разлику од Вука, Цвијић се критички односи према дескриптивном методу, који претвара географију у сакупљачку науку разноврсних факата и даје само информације о њиховом размештају у простору. Упућивао је

своје сараднике да у својим радовима изађу из „обичне дескрипције” и да покушају да „објасне појаве народног живота”. „Некадашњи Цвијићев студент и потоњи познати историчар Васа Чубриловић, каже да је „Јован Цвијић после Вука Караџића без сумње најзначајнија личност у историји науке у Србији XIX и XX века” и да „ни један научни радник Србије није допринео да се проблеми који се постављају пред Србију и њено руководство решавају применом научних метода као Јован Цвијић”. Исти аутор додаје да је било и других великих српских научника, али „највећи синтетичар у српској науци у утврђивању односа међу природном средином и људским друштвом на Балканском полуострву XX века је Јован Цвијић” (Чубриловић, 1967).

Резултати Цвијићевих систематских антропогеографско-етнографских истраживања српских историјских земаља, „образују онај фонд чињеница које је било могуће утврдити једино опсервацијама на терену и у народу, а с једним целовитим и језгровитим циљем: *разоткрити појаве и карактеристике целокупне конкретне географије људи и насеља, сеоба и етничких процеса, социјалне организације, привредног живота, материјалне и духовне културе, менталитета, и све то довести у везу са географском средином, политичко-историјским и културноисторијским процесом*” (Радовановић, 2003).

Научно објашњење генезе (узрочности) географских појава и процеса

Научни проблем који је Цвијића занимао била је **генеза појава** а то значи узрочно-последичне везе. Цвијић је на основу својих теренских истраживања схватио да проблем географије није у предмету, него у методу. Заснивајући успех географских проучавања **на генетској методи**, изјашњавао се против дескриптивног метода (осим неопходног описивања проблема) и истицао да „вреди једино генетска метода”, као „метода која проучава еволуцију... објашњава постанак облика”, тј. генезу, порекло појава и процеса. Никако није довољан само посматрачки рад без дубљег мисаоног рада (Цвијић, 1902).

У својим анализама и синтезама антропогеографских појава и процеса Цвијић је примењивао „... све посебне методе – класичну емпиријску, затим историјску, генетску и компаративну, посебну методу истраживања на лицу места: он је такође користио методе научне логике, анализе, синтезе, индукције, дедукције, истраживања и интервјуа ...” (Чубриловић, 1987: 84–85). Али истицао је, да **једина права научна метода је генетска метода**. Цвијић је уобличио генетски метод под утицајем позитивистичке филозофије и реалног хуманизма, свдећи га на следеће опште научне

Мирко Грчић

принципе и основе „метода рада” антропогеографских испитивања: 1) „испитују се проблеми, ради њих се скупља грађа; не скупља се грађа о којој се не зна чему служи”; и 2) задатак ових испитивања је „да се све стране антропогеографских проблема тако расветле – да им се и узроци виде, узроци разноврсни и компликовани, као код свих проблема који се тичу оне интересантне везе и узајамних утицаја између целокупне природе и етничких момената, затим људских творевина и људских кретања”; 3) треба изаћи „из обичне дескрипције” и покушати „да се објасне појаве народног живота”; 4) треба применити „праву научну методу”, јер свођење научног рада на ниво обичне дескрипције треба одбацити као ненаучно; 5) „да објашњења и закључци буду одмерени према подацима и да се каже оно и онолико колико факта допуштају – то је тачност научног суда”; 6) „многобројне антропогеографске и етнографске појаве морају се сводити на економску или материјалну основу, јер код нас у тој врсти рада често превлада романтичарски правац мишљења”, и додаје да „испитивања економских прилика служе за објашњење многих проблема, нарочито оних о типу села, куће, миграцијама становништва и везама између њих и питања о положају насеља” (Цвијић, 1902).

Цвијићев упоредни метод у антропогеографији

Карактеристика Цвијићевог метода била је **непосредно посматрање и упоредна опсервација предмета на терену**. Цвијић је географију сматрао „науком од проматрања” и опсервације у којој се долази до општих погледа и теорија студијом неке области.

Главне карактеристике његовог концепта упоредне географије су:

- Теренски емпиризам (прикупљање факата и опсервације на терену);
- Каузалност (узајамна узрочно-последична повезаност природних и друштвених фактора);
- Компаративна (упоредна) анализа природних и антропогених феномена, регионалних разлика и специфичности у циљу научног објашњења и предвиђања природних и антропогених процеса у простору;
- Примена картографских и графичких метода у научним објашњењима;
- Антропогеографска „школа” сарадника на терену, за које је писао методолошка упутства за проучавање села, градова, начина живота, миграција, порекла становништва, психичких особина (Цвијић, 1896, 1899, 1911, 1922).

Цвијићева упоредна географија заснивала се на индуктивном методу проучавања проблема, од аналитичких теренских опсервација и просторних компарација на Балканском полуострву до логичких закључивања о узрочно-последичним везама и односима супстратно различитих категорија – физичкогеографских (геоморфолошких, геолошких, клима-

толошких, хидрографских, биогеографских и педолошких) и антропогеографских (етногеографских, социолошких и историјских) и закључивањима о њиховим међусобним каузалним (узрочно-последичним) везама на основу подударности размештаја. Захваљујући дијалектичкој логици и методу, Цвијић је успевао да превазиђе једностраности географског детерминизма и да баци ново светло на физичко-географске и антропогеографске проблеме Балканског полуострва, и на тај начин покрене напред целокупну научну мисао о овом до тада слабо познатом региону. Цвијић је на тај начин утемељио генетски приступ и историзам у српској географији и балканологији.

Цвијићева примена географских знања у пракси

Највише успеха Цвијић је имао у две научне области – *геоморфологији крса* и *антропогеографији Балканског полуострва*, а остварио је значајне научне резултате и у проучавању *палеоглацијалног рељефа* на високим планинама Балканског полуострва (на Рили, Дурмитору и високим планинама у Босни и Херцеговини); и у *геотектоници*, где је решио проблем геотектонске структуре планинских система Балканског полуострва. Трећа област његове активности била је геополитички или како га је он називао „национални рад”.

У Цвијићевим геополитичким визијама, јужнословенске земље јесу део европског географског простора, али се не могу подвести под једну културу. С тим у вези, залагао се за јединство Јужних Словена и свесловенску солидарност, уз уважавање културних специфичности и особина идентитета појединих етноса. Цвијић се није бавио географском науком само ради науке, него и ради осмишљавања и решавања многобројних и тешких геополитичких питања свога народа. Због тога није чудо што га сматрају за једног од највећих генија српског народа. После признања мале балканске државе Србије на Берлинском конгресу (1878), сваки покушај ослобађања и уједињавања још неослобођених Срба и осталих Јужних Словена, реметио је равнотежу снага и интересних сфера великих сила на Балкану, и због тога је третиран као покушај стварања „Велике Србије”. Због тога је кренула идеја југословенства. Јован Цвијић је веровао у идеју југословенства и знатан део својих антропогеографских истраживања посветио тим питањима. Од почетка своје научне каријере Цвијић је имао на уму национално уједињење и обнову српске државе, и припремао се за задатке у вези с тим. Стога је спремно бранио ставове југословенске делегације на Версајској конференцији 1919. г. „Није Цвијић своје напорне научне излете од 1888. г. па до смрти трошио искључиво на писање учених књига, већ је имао довољно снаге да свом српском народу са изузетном

Мирко Грчић

одговорношћу истинског предводника показује који га путеви изводе из вековне заосталости, сиромаштва и политичке искључивости и скућености, и тако убрзају нашу духовну зрелост” (Медаковић, 1995).

Цвијићева истраживања физичкогеографских структура Балканског полуострва

Цвијићев систем геоморфологије Балканског полуострва

Јован Цвијић је по својој стручној провенијенцији на првом месту био геоморфолог. Своју научну каријеру у тој области је почео 1893. године докторском дисертацијом о феномену краса (Das Karstphänomen), коју је британски геолог А. Гики (Archibald Geikie) назвао „Заставничким делом”. Крајем XIX века Цвијић се бавио истраживањима трагова дилувијалне глацијације на планинама Балканског полуострва, тектонског склопа Балканског полуострва, палеовулканских облика рељефа на Балканском полуострву, облика флувијалне ерозије, еволуције Ђердапске пробојнице, генезе флувијалних површи уопште, хипотезом о абразионом пореклу фосилних облика по јужном ободу Панонског мора и обалама неогених језера на Балканском полуострву. Цвијић је постепено градио оригинални систем геоморфологије. „У њему се прво проучавају утицаји које мора и језера врше на рељеф, затим се испитују утицаји река, који се управљају према овим првим, и најзад се разматрају утицаји вода у кршу, који зависе од река. Да је успео да финализује ту замисао, то би било од великог значаја за проучавање генезе рељефа у свим крајевима који су у геолошкој прошлости били под језерима и морима” (Милојевић, 1947: 49–53).

У недостатку егзактних података, извесне проблеме је, како сам каже, схватао више интуицијом, а решавао их логичком конструкцијом, генерализујући често своје закључке према малом броју непосредно запажених чињеница и према добијеном логичном утиску. Цвијић је био талентован посматрач на пољу геоморфологије, али је олако прелазио преко неких наизглед побочних проблема које је отворио или само наслутио. „Разумљиво да међу оваквим решењима мора бити и таквих која се не слажу са накнадно утврђеним чињеницама и са објективном стварношћу”.

Цвијић је као геоморфолог дао значајан допринос и регионалној географији (Стевановић, 1982). После Првог светског рата вратио се проучавањима морфолошких појава у рељефу и геоморфолошкој синтези Балканског полуострва. Бавио се темама као што су: *Конформни и инверсни рељеф, полигенетске долине, накалемљени меандри* (Гласник СГД, св. 5, 1920); *О инверсном рељефу* (Споменица С. Лозанића, 1922); *О снежничкој и ледничкој ерозији* (Гласник СГД, 7–9, 1922). Посебно су значајни његови

радови у којима је утврдио везе између фаза речне ерозије и некадашњих морских и језерских нивоа: *Прибрежни рељеф и абразионе површи, флувијалне површи и флувијални прегиви, веза између флувијалних површи и обала* (Глас СКА, ХСVII, 6, 1921), *Абразионе и флувијалне површи* (Гласник СГД, 6, 1921); *Абразиона серија јадранске обале и епирогенетски покрети* (Гласник СГД, 7–8, 1922); *Флувијалне површи* (Гласник СГД, 9, 1923). У раду *Ђерданске терасе* (Глас СКА, 1922), доводи у везу генезу тих тераса са абразионим површима у Влашко-понијском басену. Синтезу својих схватања о постанку и развоју облика рељефа на Балканском полуострву изнео је у монументалном делу *Геоморфологија* (књ. I. 1924; књ. II. 1926). Било је касније критичких преиспитивања неких Цвијићевих хипотеза. П. С. Јовановић је оспорио хипотезу о абразионом пореклу површи по ободу Панонског басена. Најмање оспоравања било је у домену карстологије.

Цвијићеве основе карстологије и хидрологије краса Балканског полуострва

Цвијић је почео своју научну каријеру испитивањима геоморфологије и хидрологије краса (крша) и та тема га је заокупљала читавог живота. Прославио се као оснивач нове научне дисциплине – карстологије или карстне геоморфологије, већ са својом докторском дисертацијом *Das Karstphänomen* (Свијић, 1893, 1895). Објавио је преко 55 научних радова из области подземне хидрографије и морфолошке еволуције краса, крашке ерозије, спелеологије, односа карста и човека (Цвијић, 1900, 1918, 1923, 1925). Прве своје радове из те тематике објавио је у Просветном гласнику („Ка познавању крша Источне Србије”, 1889) и у часопису Геолошки анали Балканског полуострва („Преконошка пећина”, 1891; „Географска испитивања области Кучаја”, 1893). У својој 28. години одбранио је докторску дисертацију о феномену краса, у којој је дао оригинална објашњења генезе крашких облика и увео у европску научну терминологију српске термине за поједине крашке феномене, појаве и облике – шкрапа, вртача, увала, долина, јама, понор, крашко поље, крашка површ, хум (*Das Karstphänomen*, Geographische Abhandl. V/3, Већ 1893; српски превод „Карст, географска монографија”, 1895). Цвијић је касније теми краса посветио неколико других значајних радова: „*Пећине и подземна хидрографија у Источној Србији*”, Глас СКА XLVI, 1895; *Карстна поља западне Босне и Херцеговине*, Глас СКА LIX, 1900; *Hydrographie souterraine et évolution morphologique du Karst* (Подземна хидрографија и морфолошка еволуција карста), Inst. de Géographie alpine VI, Grenoble 1918; „*Карст и човек*”, Гласник географског Друштва, 1925. У раду *The evolution of lapies* (1924), разматра постанак и развој шкрапа као микрооблика рељефа у

холокрасу. У раду *Types morphologiques des terrains calcaires* (1925), издваја типове краса.

Дело *Карст* у седам поглавља обрађује генезу и морфогенетску еволуцију површинских крашких облика: Шкрапе, Вртаче, Реке карста, Долине карста, Поља, Јадранска карстна обала и Распростирање карстних појава. Највише пажње посветио је генези вртача механичким урушавањем и хемијском ерозијом атмосферске воде, и издвојио генетске и морфолошке типове вртача.

Цвијић је објавио низ радова о красу Источне Србије. Истражујући крашки терен који је на Кипертовој (Kierpert) карти из 1853. године означен као Хајдучке или Голубињске планине а на неким картама Подгорачке пл., „Цвијић је ту област привремено назвао Крш Источне Србије, а 1891. године дефинитивно је именовао Кучајским планинама” (Стевановић, 2015: 121). Један од првих својих радова „Ка познавању Крша Источне Србије” (1889), посветио је крашком рељефу Кучаја и околних планина Бељанице, Ртња, Сврљишких планина, Тресибабе. Проучавао је такође морфогенезу пећина у Источној Србији – Преконошке (1891), Раваничке, Злотске (Лазареве), Дубочке и других пећина. У студији *Географска ипститувања у области Кучаја*, објаснио је име и границе области, геолошке профиле, тектонику, карстна врела и морфолошке облике, орографске карактеристике Кучаја, површинску и подземну хидрографију, крашке облике (вртаче, пећине, јаме-леденице), изворе, и неколико антропогеографских проматрања.

Цвијићеви радови о красу спадају у домен геоморфологије и хидрологије краса и хибридни наука као што су спелеологија, хидрогеоморфологија и климатска геоморфологија (Гавриловић Д., Гавриловић Љ., 2000: 3–24). Резултате својих дотадашњих спелеолошких истраживања дао је у раду *Пећине и подземна хидрографија у Источној Србији* (Глас СКА, XLVI, 1895, с. 1–101), а о крашкој хидрографији у раду *Извори, тресаве и водопади у Источној Србији* (Глас СКА, LI, 1896, с. 1–122). Синтезу својих истраживања о крашкој ерозији Цвијић је дао у раду *Подземна хидрографија и морфолошка еволуција у карсту* (*Hydrographie souterraine et évolution morphologique du Karst, Revue de Géographie Alpine Année 1918, 6-4, pp. 375–426*), где је приказао свој концепт о ерозивном циклусу и о подземној циркулацији вода у красу. У том раду Цвијић је дао и четири модела постанка и развоја карстних поља: поље тектонски ров, поље везано за расед, поље синклинала и поље ерозивног порекла. Цвијићева теорија о вертикалној расподели вода у карсту и три хидрографске зоне настала је као одговор на Грундову теорију (1903) о двослојној водоносној средини (покретној и непокретној) и Кацерову и Мартелову теорију (1911) о недостатку континуалне издани у дубоком красу. Цвијић је установио сопстве-

ну компромисну теорију о три хидрографске зоне и њиховој суперпозицији. У раду *Циркулација воде и ерозија у красу* (фр. 1925, ср. 1926), финализује резултате својих ранијих истраживања о том проблему. Цвијићев синтетички рад о генези геоморфолошких облика и циркулацији воде у красу објављен је постхумно у издању САНУ, у редакцији Б. Ж. Милојевића (Cvijic, *La géographie des terrains calcaires*, 1960).

Цвијићев допринос решавању проблема геотектонске структуре Балканског полуострва

Геологија и тектоника Балкана занимала је Цвијића још као студента, под утицајем предавања професора Јована Жујовића. Његова преокупација у првој деценији његове научне каријере, била су проучавања геоморфологије краса, геологије, тектонике, орографије и морфологије Балканског полуострва. Посебно га је занимала веза између тектонске и ерозивне геоморфологије у процесу генезе и еволуције рељефа. Почев од 1899. године бавио се питањима тектонског склопа Балканског полуострва, проблемом старих вулканских облика у рељефу овог Полуострва и дао је основу за проучавање геотектонских структура и морфолошких особина планинских система на Балканском полуострву. Исправио је свог бившег бечког професора Е. Сиса који је издвојио стару родопску масу и два млађа планинска система – Карпатско-балкански и Динарски. Цвијић је аутор неколико научних студија и расправа о *геотектонској структури и планинским системима на простору Балканског полуострва*. У својој приступној академској беседи говорио је на тему *Структура и поделу планина на Балканском полуострву* (Цвијић, 1902). У том раду Цвијић је показао да су Карпатски и Балкански планински системи раздвојени Црноречком котлином и да је Динарски систем раздвојен од Шарско-пиндског система долином Дрима и Метохијском котлином. Проблем тектонске структуре Балканског полуострва Цвијић је изложио на међународном Конгресу геолога у Бечу (Цвијић, 1903).

Четири главна планинска система Балканског полуострва (Динарски, Балкански, Карпатски и Родопски) били су познати у науци и пре Цвијића (Цвијић, 1902: 3–4). Његова је заслуга што је покушао да утврди научним методама њихове међусобне границе и специфичне особине, као што су: 1) постојање старе Родопске масе од кристалистих шкриљаца, коју чине планине Беласица, Шарлија или Бродска планина, Пирин и Родопи са Рилом (Цвијић, 1901: 9; 1903: 354); 2) укљештеност Родопске масе на тектонском и орографском сутоку (*Scharung*-у) између млађих веначних планина Динарског и Шарско-пиндског система на западу и југозападу и Кар-

патског и Балканског система на истоку и североистоку (Цвијић, 1901: 52; 1901б); 3) пружање јужних Карпата јужно од Ђердапа у источну Србију, обухватајући планине Мироч са Великим Гребеном, Дели Јован, Мајданпечке и Хомољске планине, Црни врх и Брестовачке чуке, где се налазе кристаласте палеозојске и мезозојске зоне и шаријашка структура (Цвијић, 1902: 40–52; 1903, 1908, 1924); 4) подела планине Балкан на западни (Стара планина), средњи и источни део (Цвијић, 1902: 35); 5) раздвојеност Карпатског и Балканског система „Црноречком котлином” (Цвијић, 1902: 52; 1903: 364); 6) идентификовање више прелазних зона између Родопске масе и млађих веначних планина (Рудничка група планина у Шумадији, Западно македонска зона, источно-балканска прелазна зона – Средња Гора, Сакар и Странца) (Цвијић, 1902: 63; 1903: 355–358). Касније је Цвијић „прелазној зони планина Рудничке групе” придодао „прелазну зону на северу” обухватајући острвске планине од Фрушке горе до Иваншчице, укључујући Просару и Мотајицу.

Проучавао је Цвијић и друге тектонске облике на Балкану, као што су „средњи масив” као посебан тип старих маса или Родопска маса као старо језгро најстаријих планина међу млађим Динарским, Карпатским и Балканским системима, тектонски предиспониране котлине у Родопској маси и по њеном ободу, полигенетска еволуција Ђердапа, неотектонски покрети, раседања и набирања и њихов утицај на поремећаје динарских, карпатских и родопских површи и речних тераса, реконструкција геолошке еволуције неогених и квартарних басена и криптодепресија на копну (нпр. Скадарско језеро), деформитети у простирању површи као нпр. „Мирочка површ” у Јужним Карпатима или површи у крашким теренима Динарида, еруптивне масе, раседне линије и потолине, све до савремених тектонских осцилационих покрета око Родопске масе у правцу црноморске, егејске и јадранске обале.

Проучавајући геотектонску структуру Динарида, Цвијић је утврдио да Динарски планински систем није огранак Алпа него тектонски и орографски самостална целина, која се пружа у правцу северозапад-југоисток, до Метохије а одатле мења правац у СИ-ЈЗ (Цвијић, 1899). Открио је да висина Динарида расте од СЗ према ЈИ и од мора према развоју степенасто у три нивоа – Хумине и Рудине, Била и Поља, Површи и Брда. Открио је такође на терену Босне облике флувијалне, крашке, глацијалне ерозије и акумулације.

Неке Цвијићеве поставке о тектоници Балканског полуострва, о вези Јужних Карпата и Балкана и о настанку и положају језерских тераса или абразионих површи су касније превазиђене или оспорене (Грубић, 1991), а неке су потврђене и прихваћене.

Цвијићев допринос глациологији Балканског полуострва

Друга група Цвијићевих радова посвећена је највишим планинама Балканског полуострва на којима је открио трагове глацијалних облика рељефа. Испитујући неиспитане планинске области унакрст Балканског полуострва, запазио је трагове дилувијалне глацијације (1891, 1896) и отворио пут за њихова проучавања. Цвијић је у периоду 1896–1904. г. интензивно истраживао трагове ледничке ерозије из леденог доба на Балканском полуострву, преко којих су пре њега прешле неприметивши их, по речима Албрехта Пенка, „геолошки и географски школоване очи”, мислећи да их није ни било. Још као студент вршио је истраживања на Шар планини (Цвијић, 1891), и „приликом успона на Љуботен, уочио је трагове који недвосмислено указују на рад ледника током последњег леденог доба” (Белиј, 2015). Цвијић је открио трагове глацијације око врхова Риле (32 ледничка цирка са 102 глацијална језера) и на Витоши у Бугарској (Цвијић, 1897).

Током својих седам експедиција на терену Босне, Цвијић је истраживао геоморфолошке типове рељефа и трагове глацијалних појава на планинама Височици, Бјелашници, Јахорини, Радуши, Виторогу и Шатору, Романији, Игману, Великој Лелији. Прво научно истраживање палеоглацијалног рељефа на високим планинама у Босни предузео је 1897. године. Исте године је у берлинском часопису *Erdkunde* објавио резултате истраживања глацијалних трагова на динарским планинама Босне и Херцеговине: Трескавици, Прењу, Чврсници, Волујаку, Биочу и Маглићу и Црне Горе: Дурмитору, Бјеласици, Сињајевини и Комовима. Тај рад је објавио и на српском (Глас LVII, 1899). „У Босни је најинтензивније истраживао планину Трескавицу. Његов приступ проучавању ове планине може и данас послужити као методолошки приступ испитивањима планина” (Маријанац, 1992).

После Првог светског рата Цвијић је извршио још четири научне екскурзије у Босни: 1921. године истраживао је антропогеографске карактеристике насеља у централној и западној Босни; 1922. године је пропутавао долином реке Босне до Сарајева; 1924. године истраживао је генезу и хидрографију крашких поља западне Босне – Ливањског, Дувањског, Купрешког, Вуковског и Грахова поља; 1925. године путовао је од Вишеграда до Бихаћа, и при томе истраживао глацијалне појаве на Враници и генезу и хидрографију у Купрешком и Гламочком пољу.

После Цвијићевих радова бројни европски истраживачи вршили су истраживања трагова глацијације по балканским планинама. У исто време Цвијић је наставио своја истраживања и утврдио глечерске трагове из

Мирко Грчић

последњег леденог доба на Ловћену, Пелистеру, Шар планини, Јакупици а претпоставио да их има и на Проклетијама (Цвијић, 1903). Касније је своја истраживања проширио на планине Рилу, Јужне Карпате и Пирин у Бугарској, Олимп у Грчкој, Зеленгору и Височицу у Босни, Голију и Копаоник у Србији а вршио је истраживања и на неким планинама у Малој Азији (Свијић, 1908). Затим је објавио резултате својих истраживања палеоглацијалног рељефа на Сувој планини (Цвијић, 1912), Проклетијама (1913, 1914), Триглаву и Камнишким Алпима (Цвијић, 1922а). Упркос местимичним непрецизностима, Цвијић је заузео достојно место међу водећим европским глациолозима. Синтезу својих истраживања на ту тему објавио је у студији *L'époque glaciaire dans la péninsule Balkanique* (Annal. de Géogr., Paris, 1917). Касније су геоморфолози открили трагове глацијалне ерозије на приморским планинама – Ј. Роглић на Биокову (1931, 1935), Ј. Риђановић на Орјену, С. Белиј на јужном Велебиту (1985).

У Босни и Херцеговини Цвијић се највише бавио глацијалним рељефом: *Über Gletscherspuren in Bosnien und Herzegovina* (1897); *Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе* (1899); *Нови резултати о глацијалној епохи Балканског полуострва* (1903), феноменом крашких поља Западне Босне: *Карстна поља Западне Босне и Херцеговине*, (1900); *Die karstpoljen - Morphologische und glaziale Studien aus Bosnien, der Herzegovina und Montenegro (I theil, 1900, II theil 1901)* и морфолошким истраживањима рељефа Балканског полуострва: *Планине Балканског полуострва* (1891); *Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva* (1902).

Цвијићева истраживања облика флувијалне ерозије

Посебну групу чине Цвијићеви радови о облицима речне ерозије на Балканском полуострву. За потребе тих истраживања измерио је са својим студентима дужине река и површине речних сливова у Србији (Цвијић са ученицима, 1901). Занимала га је веза између флувијалне ерозије и формирања флувијалних површи уопште, нарочито генезе динарских површи. Под утицајем *хипотезе Виљема Мориса Дејвиса о нормалном ерозивном циклусу* (младост – зрелост – старост тј. пинеплен), Цвијић почиње 1907. г. детаљно да проучава речне долине и површи у рељефу Балканског полуострва.

Проучавао је 1907. године постанак и развитак Ђердапске клисуре. Поред осталих радова објавио је своје класично дело о постанку ђердапске пробојнице (Цвијић, 1908; 1922). Цвијићево објашњење компликоване генезе клисуре-пробојнице Ђердапа, са идентификацијом серије тераса и површи, актуелно је до данас (Ћалић, 2015). Наиме, Цвијић је објашњавао постанак полигенетске клисуре Ђердапа као резултанту рада два противуречна геоморфолошка агенса – епирогених издизања планинског венца

Јужних Карпата и вертикалне ерозије моћне реке пробојнице Дунава. У фазама мировања тектонских покрета река је бочном ерозијом усецала речне терасе које су у фазама тектонске активности доспевале на веће надморске висине. Остаци тих тераса су подови.

Између осталог дао је своја три значајна рада о флувијалним облицима: *Die entwicklungsgeschichte des Eisernen Tores* (Ergänzungsheft No. 160 zu Petermanns Mitt., Gotha 1908), *Das pliozäne Flusstal im Süden des Balkans* (Abhandl. d. K. K. Geogr. Gess., Wien, 1908) и *Penepains und epirogenetische Bewegungen der Südkarpathen*. У тим радовима је изнео своју хипотезу о постанку и развоју *Бердана*, „једне од највећих и најинтересантнијих пробојница у Европи. Цвијић је такође писао о палеосливу *Подбалканске реке* у јужној подгорини планине Балкан у Бугарској и о флувијалном пореклу Босфора и Дарданела (Свијић, 1908). Ту је изнео хипотезу о постојању једне старе, плиоценске суб-балканске реке на јужној страни Балкана, која је рашчлањена и уништена флувијалним и тектонским процесима и којом су створени мореузи Босфор и Дарданели” (Јовановић, 1957: 18).

Цвијићева хипотеза о палеоабразионом рељефу на ободу Панонског басена

Цвијићева оригинална запажања о фосилним абразионим облицима у рељефу Балканског полуострва, од посебног су значаја за развој геоморфолошке научне мисли, мада и делом погрешна како је утврдио П. Јовановић. Ту спадају радови о абразионом пореклу површи у Шумадији и по ободу македонских котлина. Цвијић није прихватио хипотезу америчке физиографске школе са којом се упознао преко радова „оца америчке географије” Вилеа Мориса Дејвиса (William Morris Davis) о постанку површи флувиоденудационим процесима (тј. радом река и атмосферске воде) до фазе пинеплена, већ је тврдио да су сличне заравни по јужном ободу Панонског басена и по ободу некадашњих већих језера по македонским котлинама, настале морском односно језерском абразијом (тј. радом морских односно језерских таласа) и да су речне долине у тим заравнима усечене сукцесивно како се морски или језерски ниво спуштао и ишчезавао. Цвијић је објавио „*Атлас језера Македоније, Старе Србије и Епира*” (1902). Слично схватање применио је и у хипотези о абразионом пореклу шумадијских површи по јужном ободу Панонског басена, у процесу нестајања истоименог мора, односно језера.

Проучавајући генезу површи по јужном ободу Панонског басена, у почетку је мислио да су те површи флувијалног порекла, али у раду *Језерска пластика Шумадије* (Глас LXXIX, 1909) закључује да су оне настале абразионим радом неогеног Панонског језера а не флувио-денудационим

процесима, тј. не представљају фазу пинеплена у смислу Дејвисове хипотезе. Највећи део рељефа на јужном ободу Панонског басена, у крашким пољима динарског краса и по ободу котлина Косова и Метохије и јужне Македоније изграђен је, по Цвијићу, радом таласа некадашњих језера која су егзистирала у тим котлинама. Своју теорију о абразионом карактеру површи по ободу Панонског басена Цвијић је засновао на истраживањима језерске пластике Шумадије (Цвијић, 1909). Дефинитивно схватање о фосилном језерском рељефу у Србији изнео је у књизи *Геоморфологија I*, 1924. године, идентификујући серију од седам прибрежних тераса које се степенасто спуштају од 850 до 170–180 m н. в.

Петар С. Јовановић је Цвијићевој хипотези о абразионом пореклу површи по ободу Панонског басена посветио своју докторску дисертацију (1922). После Другог св. рата је демантовао ту хипотезу, тврђом да су те површи морале настати флувиоденудационим процесом после повлачења морског односно језерског нивоа (Јовановић, 1951; 1953). У прилог Јовановићеве хипотезе су његови бројни сарадници објавили низ радова (Б. П. Јовановић, Р. Лазаревић, Д. Петровић, Ч. Милић, Ј. Ђ. Марковић, Р. Ршумовић, М. Зеремски и други). Ј. Ђ. Марковић је доказивао флувиоденудационо порекло нижих површи по ободу Панонског басена у својој докторској дисертацији (Марковић, 1967) и другим радовима (1965, 1978). Своју абразиону теорију Цвијић је применио и на рељеф обода Влашко-понтског басена у Источној Србији, издвојивши 6 абразионих површи које су постале радом плиоценог језера. Међутим, Д. Петровић тврди, на основу геолошких и геоморфолошких доказа, да не постоје фосилне абразионе површи у рељефу обода Влашко-понтског басена (Петровић, 1988).

Цвијићева проучавања палеоабразионог и палеовулканског рељефа у Македонији и Старој Србији

Посебну групу чине Цвијићеви радови о палеоабразионим и флувиоденудационим облицима рељефа по ободу и равнима великих котлина у Македонији, Старој Србији и Епиру, које су у неогену биле испуњене језерима (изд. СКА, 10 карата, 1902), и по Јадранском приморју (*Криптодепресије у Европи*) (Глас LXIII, 1902). После дугих и неуморних проучавања на терену издао је *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије* (Посебна издања СКА I-II, 1906, III, 1911), с атласима и картама, и рад *Живот дилувијалног Еордејског Језера* („Глас”, LXXXI, 1910). Нарочит одјек у науци имали су Цвијићеви резултати проучавања генезе балканских језера, затим реконструкција неогеног Егејског језера и његових фосилних абразионих облика, као и облици флувијалне ерозије и дилувијалне глацијације и друга физичко-географска запажања. У тим делима се

филигрански преплићу у складну целину Цвијићева геолошка, геоморфолошка, климатолошка, лимнолошка, антропогеографска и етнографска проматрања, тако да је то дело незамењив фундамент за каснија продубљена истраживања ових области.

Цвијић је објаснио настанак композитних речних долина у Македонији. Такође је запазио палеовулканске облике рељефа у кратовско-злетовској, црноречкој, косовској области, јужном Поморављу у околини Врања, долини Ибра око Рашке, околини Горњег Милановца у Шумадији (Цвијић, 1924). Геоморфолози у новије доба изразили су сумњу у очуваност палеовулканских купа у Србији.

Критички осврт на неке Цвијићеве геоморфолошке хипотезе

Судбина сваког научног дела, па и Цвијићевог, је да једнога дана буде превазиђено. Неке Цвијићеве хипотезе у геоморфологији наука је демантовала, али то не умањује њихов значај када се говори о еволуцији идеја. Цвијић је у својим истраживањима Балканског полуострва отворио многе научне проблеме и скренуо пажњу научне јавности на низ питања о узајамној узрочној повезаности елемената географске средине и тако снажно покренуо научну мисао напред.

Цвијић је радио и стварао у време када се о географији Балкана мало знало, када није било тачних топографских карата ни геолошких података и друге документационе грађе. „Због тога је извесне проблеме, како сам каже, схватао више интуицијом, а решавао их логичком конструкцијом, генералишући често своје закључке према малом броју непосредно запажених чињеница и према добијеном личном утиску. Разумљиво да међу оваквим решењима мора бити и таквих која се не слажу са накнадно утврђеним чињеницама и са објективном стварношћу” (Јовановић, 1949: 74).

Сам Цвијић је на својим предавањима истицао, према речима В. С. Радовановића, неједнакост двеју врста географских радова: пролазност вредности геоморфолошких и неких других природњачких испитивања, у оно време очигледна из дана у дан, када неки радови застаревају још док су у штампи, и трајна вредност антропогеографских проматрања, по вредности фактичког материјала. „Уколико време више одмиче, уколико се антропогеографска еволуција са променама на насељима, са новим етничким, културним, социјалним, економским, уопште друштвено-историјским развојем, све више удаљава, – утолико вредност антропогеографских проматрања и резултата све више расте, допуштајући нам да пратимо еволуцију и законитости антропогеографског развитка” (Радовановић, 1959: 27).

Плејада српских геоморфолога стасала је под утицајем критичког мишљења Цвијићевог сарадника и потоњег академика Петра С. Јовановића,

Мирко Грчић

оснивача ГИ „Јован Цвијић” САНУ, те би се могло говорити о Јовановићевој школи. Они су после Другог светског рата развијали критичку теорију морфогенезе крашког рељефа и указали на полигенетско порекло тог типа рељефа, које се не може свести искључиво на физичке и биохемијске процесе већ треба истражити целокупан систем утицаја климе и њених компонента (климатска геоморфологија), хидрологије (хидрогеоморфологија), живог света (екогеоморфологија), геохемијских процеса (хемијска ерозија), и коначно човека и технологије (антропогена и техногена геоморфологија).

Накнадним геолошким и стратиграфским испитивањем неогених седимената у областима македонских језера, утврђено је да су фосилни облици рељефа у морфолошком и морфогенетском погледу знатно сложенији него што је Цвијић мислио. Цвијићева хипотеза о абразионом пореклу површи по ободу Панонског басена и о језерској пластици Шумадије, показала се као погрешна, јер су површи ниже од епигенија од 410 m н. в. морале настати флувијалном ерозијом. Такође, високе флувијалне површи око горњег Ибра, на северном ободу Косовско-метохијског басена, Цвијић везује за неогено језеро Панонског басена, док Косовско-метохијску област сматра као део области неогеног Егејског језера. Иако су се неке његове хипотезе касније показале као погрешне, неоспорно је, да су „Цвијић и његова геоморфолошка школа веома много допринели како геоморфолошком познавању читавог Балканског полуострва, тако и развоју геоморфолошке науке у свим југословенским научним центрима и срединама” (Ракићевић, 1985). Цвијићев одговоран „приступ истраживању, критичност према сопственим опажањима, доказивање чињеница и њихово јасно раздвајање од претпоставки сведоче о величини тог јединственог научника” (Белиј, 2015).

Цвијићева истраживања антропогеографских процеса на Балкану

У традиционалним истраживањима у Србији у XIX веку, све до аналитичких просторних истраживања Јована Цвијића и његове географске школе, посвећивала се летимична и узредна пажња географским детерминантима и факторима чак и код тако значајних појава као што су сеоска насеља, размештај становништва и миграције, економске активности, географска диференцијација територије. Цвијић се на докторским студијама у Бечу 1890-их година, упознао са принципима антропогеографије коју је дефинисао Ф. Рацел као хибридну науку између наука о природи и наука о човеку. Значајан део Цвијићевог опуса чине радови из домена антропогеографије и етнологије Балканског полуострва, посебно питања миграција и порекла становништва, положаја и типова насеља, културних појасева и зона цивилизација, традиционалних типова сеоских кућа, материјалне кул-

туре и привредних делатности, етнопсихичких типова и варијетета на Балканском полуострву. Цвијић је та питања посматрао кроз призму односа становништва и природне географске средине у историјској ретроспективи. Предметна и методолошка суштина антропогеографије сматрана је као „око” историје.

Чињеница је да ниједна географска дисциплина није толико нашла одјека у српском друштву и у научним круговима – као антропогеографија, захваљујући управо Јовану Цвијићу. Сам Цвијић је почео процес диференцијације антропогеографије на релативно аутономне предметно-методолошке целине, као што су: „1) културни појасеви или зоне различитих цивилизација; 2) географски распоред и миграције становништва; 3) облици привредног живота; 4) класификација насеља по положају и типу; 5) типолошка класификација кућа и 6) етнопсихичке особине Јужних Словена” (Васовић, 1968).

Цвијић је у раду „*Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*” (1902), наговестио главне идеје, које су добиле коначан облик у делу „*La Péninsule Balcanique, Géographie humaine*” (1918, српски превод 1922). Ту је обрадио главне антропогеографске и етнографске факте и појаве као што су просторни распоред балканских народа, типични начини привређивања, својински аграрни односи, типови сеоских и градских насеља, творевине материјалне културе (куће и друге сеоске зграде и употребни предмети) и духовне културе (психичка својства, културни обрасци, моралне и верске представе, уметнички израз) и друга друштвено-културна обележја балканског човека и друштва.

Цвијић је у свом „Ректорском говору” (1907) пред антропогеографију Балкана поставио три кључна проблема: *миграције, порекло становништва и психичке особине балканских народа*. Више пута је истицао да је порекло становништва кључ за многе антропогеографске, етнографске и социо-географске студије. Уједно покреће проучавање *типова и положаја насеља*, начина живота у њима и културних појасева. Истовремено се бавио осмишљавањем методологије и упутстава за проучавање горе постављених антропогеографских проблема.

Цвијић је већ тада разумео антропогеографију као синтезну науку о везама и интеракцијама између супстратно различитих категорија – **природе** (географске средине), **друштва** (историје, привредне и породичне организације, насељавања и сеоба, политичког деловања и понашања, акултурације и културне асимилације) и **човека** (биолошких и психичких особина и њиховог обликовања) и имплицитно указао на детерминанте и факторе антропогеографског процеса, односно њихову просторно-физичку, просторно-функционалну и просторно-демографску страну. У центар пажње ставио је човека, његов живот и свет, при чему, како је сам навео у

Мирко Грчић

предговору француског издања „Балканског полуострва”: „Овај рад беше тим тежи што се моја концепција људске географије умногоме разликује од концепције коју су Рацел и Жан Брин изнели у својим значајним делима. Увек сам мислио да они сувише искључују човека из људске географије и не посвећују довољно широку пажњу питањима која се тичу, ако хоћете толико социологије, колико географије, али које географија не може пренебрегнути” (Цвијић, 1918).

Цвијић је остварио плодотворну сарадњу са бечком географском школом у области геоморфологије, и са француском школом у области географије људи (*Géographie humaine*). Његово дело *La Péninsule Balkanique. Géographie humaine* (1918), донело му је велики углед у европској и светској научној јавности и постало нека врста географске „библије” Балкана. Ово дело се састоји из две књиге. У првој књизи, под насловом „Географска средина и човек”, изложена је *физичка антропогеографија*, која представља спољашњи поглед на човека и његове творевине у простору. У другој књизи, под насловом „Психичке особине Јужних Словена”, у средишту интересовања је унутрашњост бића балканског човека, откривање његове унутрашње топографије и закорачивање у област духа људскога, његове свести и његове личности, што спада у домен *културне антропогеографије*. Трећи сегмент - *политичка антропогеографија*, која се бави просторним елементима државе, објављен је посмртно у књизи „Општа географија – антропогеографија” (1969).

У антропогеографским истраживањима Босне и Херцеговине, највише су га занимале миграције становништва (*Исељавање босанских мухамеданаца*, 1921), метанастазичке миграционе струје и прилагођавања миграната (*Mouvements metanastasiques dans la Péninsule Balkanique*, 1917; *Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице*, 1922), а такође облици привредног живота (*Напомене о испитивању земље и народа и о Сарајевском музеју*, 1923), постанак и типови насеља и типови кућа (*Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини*, 1898; 1901; 1905). Такође се борио геополитичким аргументима против окупације и анексије Босне и Херцеговине 1908–1909. године (*L'annexion de la Bosnie et la question Serbe*, 1909).

Цвијић је концизно изложио концепт антропогеографије у поменутој књизи „*Балканско полуострво*”. У преамбули трећег дела те књиге, под насловом „Географски утицаји и интервенција друштвених елемената”, истиче утицај физичко-географске средине али не занемарује ни улогу друштвених чинилаца у антропогеографском процесу. Ту је истакао да је однос физичко-географских утицаја и друштвених елемената у антропогеографском процесу веома сложен. „Тешко их је, кадшто немогућно, једне од других одвојити, и још теже одредити аликвотни део или праву меру

сваког од њих... Утицај географске средине је несумњив, али није увек исти”, што Цвијић доводи у везу са миграцијама народа друкчијих особина, променом саобраћајног положаја извесне земље, историјском епохом и њеним духом, смислом и идеалима, и коначно, људском узнемирености и незадовољством (Цвијић, 1966: 89).

Цвијићеви научни резултати били су бољи у физичкој антропогеографији (насеља, миграције и порекло становништва) него у културној. Можда је због тога његов концепт антропогеографије много боље прихваћен у географији, него у етнологији и/или антропологији. „Могли бисмо закључити да је Цвијић као „оснивач наше науке о народу”, у ствари, оснивач науке о становништву, популацији и њеном односу са природним окружењем, а не о народу у смислу у коме је Ерделановић дефинисао предмет етнологије, и још мање је то ако се етнологија разуме као наука о култури” (Прелић, 2014: 93). После Другог светског рата услед продубљене специјализације и диференцијације антропогеографије постепено се губила из вида целина предмета.

Цвијићева теорија географског положаја као детерминанте историјског процеса на Балкану

Морфотектонске детерминанте положаја Србије

Цвијић напомиње да се „разне области на Земљи разликују једна од друге по специјалним географским особинама које у нашем духу буде идеју о географској или природној целини. Међу овима **морфолошке особине** су прве које привлаче пажњу... Асоцијацијом идеја ми прелазимо са ових географских особина на историјску улогу области, на њене сукцесивне културе и на њено садашње стање. Везивање географских црта и историјских и социолошких факата постаје надмоћно и од нарочитог је интереса ако су области играле значајну улогу у историји и развићу култура...” (Цвијић, 1966: 9).

Цвијић је у својим разматрањима односа природне средине и друштвено-географских процеса на Балкану, истакао да је „морфотектонски склоп Србије као њена основна природна просторно-физичка (географска) структура од изванредног значаја за усмеравање миграционих токова људи и њихова међусобна прожимања, сучељавања и разилажења”. Али и у овом случају он је значење и деловање просторно-физичких детерминанти и фактора представљао као функцију времена, што подразумева историјски приступ и оцену. Такође, „морфотектонска и остале физичко-гео-

Мирко Грчић

графске структуре стоје у најтешњој вези са географским положајем територије” (Радовановић, 1982: 222).

С тим у вези, Цвијић је кроз комплексно изучавање положаја Српских земаља и физичко-географске структуре Балкана долазио до спознаје о многобројним посредним везама са демографским као и целокупним друштвено-историјским развитком Србије. На основу разматрања физичко-географских структура и саобраћајних праваца на Балканском полуострву, Цвијић закључује да је моравско-вардарска удолина историјски била транзитна саобраћајна директриса од ширег интереса за геополитичке планове великих сила и геостратешко језгро у локалним балканским констелацијама „центар – периферија”. Целокупна позната нам историја развитка становништва у областима Србије и суседним земљама показује многобројне и суптилне везе између поменутих географских особина, антропогеографских и демографских појава у њиховом просторном изразу. Балканско полуострво и читав југоисток Европе, као геолошко-географски посредник између Европе и Азије, Блиског истока и источног Средоземља, представља у овом делу света једну од кључних транзитних територија, у чијем оквиру географски простор Србије заузима средишњу позицију са снажним центрипеталним утицајима.

Геосистемски, посебно морфотектонски склоп територије Србије представља, по Цвијићу, фундаментални чинилац *особина спајања и прожимања* и њима супротних *особина изоловања и одвајања* које стоје у вези са саобраћајем и миграционим струјама становништва, територијалном организацијом насељености и мрежом насеља и људских делатности и просторним ширењем етнокултурних и етнополитичких утицаја. У вези са поменутих особинама територије у Србији се „јасно запажа висок степен подударности између концентрације и дисперзије становништва, на једној, и конфигурације основних маркантних морфотектонских црта, на другој страни” (Радовановић, 1982: 222–226).

Доминантна позиција просторно-функционалног положаја Србије у односу на остале области европског југоистока резултира из чињенице што се на овом простору, тачније дуж појединих праваца, зона као и у опсегу појединих региона, особине спајања и прожимања до изванредно високог степена сублимирају. Оне „олакшавају ширење свих појава кретања, атмосферских, биолошких и оних најразличитијих, која потичу од људског рада, цивилизација, узбурканости. Последњи покрети су нарочито напорени комуникацијама које су изграђене у великим лонгитудиналним и трансверзалним удолинама...” (Цвијић, Балканско полуострво, 1966: 14).

Антропогеографске детерминанте положаја Србије

Географски положај у Цвијићевим представама има посебан геополитички значај. У политичко-географску анализу положаја у ширем контексту он укључује не само просторно-физичке него и просторно-функционалне и историјске детерминанте, тежећи да га сагледа у свој његовој сложености, динамичности и процесуалности (Грчић, 1996). По Цвијићу, две географске особине положаја Србије и Балкана проистичу из физичко-географске структуре и стоје у вези са свим облицима кретања која долазе из њеног окружења и природно се концентришу и усмеравају дуж најкраћих и најпроходнијих праваца:

- особине спајања и прожимања, које му дају прелазни или евроазијски карактер, који се процењује као неповољан због своје саобраћајне отворености и приступачности споља, и опасан због изложености на геостратегијским правцима великих сила;
- особине изоловања и одвајања, које утичу на формирање малих геополитичких форми, изолованих етнографских регионалних група, одсечених од спољњег света.

Из тих особина географског положаја, проистичу основне геополитичке детерминанте Балкана – *хетерогеност* и *транзитност*. Последица хетерогености је политичко-територијална уситњеност а транзитности – саобраћајнице ширег значаја дуж Моравско-вардарске удолине, као што су били Пут свиле, *Via militaris*, Царски друм, Цариградски друм, траса Оријент експреса а данас паневропски коридор X. Такав положај био је један од узрока честих ратова, продора са истока или са запада и нагодби великих сила (Грчић, 1996).

С тим у вези Цвијић је упоредио *изложеност* положаја Србије као „куће на друму”. Балканско полуострво је услед изложеног и прелазног евроазијског положаја било сложено поље разноврсних *процеса миграција, етноасимилација и етнодивергенција*. „Тај шарени мозаик народа, староседелаца и досељених, нашао се на таквој ветрометини и на тако опасном геополитичком мосту између Европе и Азије, да се једино можда велика ‘Врата народа’ између Урала и Каспијског језера могу у том погледу поредити с Балканом” (Дворниковић, 1937).

Цвијић је био свестан да групни идентитет на Балканском полуострву не одређује само географска већ и културна матрица која је проистицала из религијске и етничке припадности, која је такође противуречна у смислу јединство – подвојеност, конвергенција – дивергенција. Због тога ниједна велика држава или империја, религија или национална идеја, нису могле да овладају целим регионом на дужи рок.

Из тих противуречних културно-географских особина проистиче геополитичка подвојеност и дуализам менталитета балканског човека. Под утицајем ове свести – човека на раскршћу, настала је и склоност Балканаца ка дуализму а одломци разних култура који су вековима ту спајани утицали су на формирање различитих *етнопсихичких типова и културних појасева*, које је Цвијић покушао да идентификује. Због такве хетерогености регион Балкана као симбол групног идентитета није никад функционисао. Карактеристично за све балканске архетипове и њихове типове је, да они у односу према себи и другима одражавају компоненту *Homo heroicus* – самохероизирање, убеђеност у своју искључивост, значај и високе квалитете, упркос лоше судбине и слабе моћи. Из таквог менталитета проистичу, по Цвијићу, „комбатирања” са суседима и пактирања са страним центрима моћи.

Друга општа црта балканских народа је осећај подвојености, недостатак стабилних оријентира у простору и времену. Када је реч о *територијалности* као односу балканског човека према простору, у њему је присутан локализам, пароксијализам, везаност егзистенције за мале територијалне форме (жупе, крајеви). Територијалност је у вези са представама о простору појединих културно-цивилизацијских система (или „културних појасева” по Цвијићу). Етнички конфликти на Балкану потичу управо из противуречне територијалности – различитих представа суседа о истом простору или региону у којем живе.

То значи да је геопростор Западног Балкана географски и цивилизацијски предодређен да историјски буде полигон за борбу супротности између интеграционих и дезинтеграционих процеса различитог смера и интензитета, који зависе од локалних услова и међународних фактора. То је његова географска реалност, његово историјски латентно својство, чињеница прошлости и садашњости. Због тога, Цвијић оцењује положај Србије као „лабилан” и „опасан” и закључује, да транзитна прелазна природа и територијална исцепканост српских земаља чине претњу за егзистенцију државе и нације, или хендикеп у њиховом развоју (Цвијић, 1921-II).

Један од првих радова на тему географског положаја као детерминанте културно-цивилизацијског процеса и историјске судбине балканских народа, Цвијић је објавио у Српском књижевном гласнику (Цвијић, 1904). У каснијим радовима он друштвено-политичким и историјским чиниоцима, додаје и привредно-географске, саобраћајне и етнокултурне услове под којим треба да се обезбеди независност Србије. У вези с тим, уочава њену главну тежњу „да се дохвати Моравско-вардарске удолине и да створи јаку за живот способну државу у границама ове географске средине” (Цвијић, 1922).

Узимајући у обзир неповољне стране географског положаја Србије, Цвијић га је окарактерисао као „опасно раскршће” изложено страним

освајачима, на великој цивилизацијској граници између истока и запада, Европе и Азије (евроазијске особине), отвореност извана за стране продоре, изолованост изнутра која поспешује геополитичку уситњеност познату под називом „балканизација”, затворен положај на Балканском полуострву без излаза на море. Стога је чеону страну Србије видео на југу, и сматрао „антиетнографском нужношћу” да Србија добије излаз на обалу Јадранског мора преко данашње северне Албаније. У позитивне стране убројао је централни положај на Балканском полуострву (Грчић, 1996, 1998, 2007).

Јован Цвијић о „Српском националном питању”

Цвијић је проучавао како физичкогеографске тако и антропогеографске факторе који спајају и прожимају јужнословенске земље и народе и оне који их одвајају и чине посебним. Полазећи од разноврсних научних сазнања о узајамности појава, изводио је закључке о узајамној географској, етнографској, етнопсихичкој, културно-цивилизацијској и историјској повезаности српског и осталих јужнословенских народа на Балкану. „Не само Србија, већ и читаво Балканско полуострво, било је предмет вишестраних и дугогодишњих Цвијићевих научних истраживања. Иако она у суштини нису била политички интонирана, значила су много за сагледавање стварности на Балканском полуострву” (Пецељ, Станковић, 2019).

У раду „*Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*” (1908), критички је анализирао геополитичке последице које су Берлински конгрес и анексија донели српском народу, стављајући га у положај „опкољене земље”. Разматрао је значај тих земаља за решавање „југословенског питања” и како да се заустави иселјавање мухамеданаца изазвано анексијом. У току балканских ратова 1912–1913, објавио је неколико радова: *О нашој националној политици* (у предговору књизи Новопазарски санџак и његов етнички проблем, Београд, 1912); „*Излазак Србије на Јадранско море*” (1912). У расправи *Балкански рат и Србија* (1912), Цвијић описује ратне циљеве Србије на почетку Првог балканског рата, узимајући у обзир животне потребе српског народа и виталне интересе српске државе. Објашњава етничке, правне, економске, историјске и политичке принципе, који су на страни Србије. Извештава о „очајном положају српског народа” услед турског феудалног система и ширења албанског становништва у српске земље, насилним иселјавањима, етничкој асимилацији, принудној исламизацији и мимикрији на Косову и Метохији. „Кад бисмо ми те земље ратом и крвљу заузели, нико код нас не би сматрао да смо их освојили, већ само повратили од Турака, ослободили од најгорих насиља области за које су везане српска свест и српска осећања”. Истиче неповољан географски положај Србије, јер је „Србија опкољена земља, а Срби ухапшен народ”, те

Мирко Грчић

да „највише заинтересоване Велике Силе” треба да препусте „Балкан балканским народима” (Цвијић, 1912: 660–661).

У раду „*Распоред балканских народа*” (1913) Цвијић је приложио етнографску карту Балкана с циљем да етнографске границе буду реална основа за делимитацију нових државних граница после пораза Турског царства у Првом балканском рату. Истакао је да је израда етнографске карте Балканског полуострва незахвалан посао, јер такве карте брзо застаревају услед миграција, асимилационих процеса и других етнографских промена.

Уочи и у току Првог светског рата, Цвијић је објавио низ радова у земљи и иностранству, у којима објашњава положај и геополитичку позицију Србије: *Географски и културни положај Србије*, Гласник Српског географског друштва (1914); *Јединство и психички типови динарских Јужних Словена* (Ниш, 1914); *Etnographische Abgrenzung der Balkanvölker*, Petermanns Mitteilungen (1914); *Questions balkaniques* (1914); *Mouvements métanastasiques dans la Péninsule Balkanique* (1917); *La Serbie et la France, La Mission Française* (1917); *La Péninsule Balkanique* (1918); *Zone de civilisation dans la Péninsule Balkanique*, *Le Monde Slave* (1918); *La Serbie. La protestation de Peuples Martyrs, L'Effort de la France*, Paris, 1918; *Osservazioni sull'etnografia della Macedonia*, Libreria della voce, Firenze; *L'Unité ethnique et national des Yugoslaves*, Scientia, Bologna-Milano, 1918; *Outlook of a patriotic Serb* (1918); *Беда у Србији и наша вера* (1918); *Принципи и погрешке о Србији*, (1918); *Јединство Јужних Словена* (1918); *La frontière septentrionale des Yugoslaves* (1919); *The Frontier Oriental of the Italy*, *Geographical Journal*, London, 1919; *Italy and Serbia* (1919); *La question de la Batschka, du Banat et de la Baranja* (1919); *Les Roumains de Serbie* (1919); *О Програму Југословенске демократске лиге* (1919).

Цвијић је био председник *Историјско-етнографске секције* у делегацији Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу, 1919. године. Та секција, која је бројала више од 30 чланова, имала је задатак да разради научну основу за политичке и територијалне захтеве политичке делегације Краљевине СХС. Као човек компромиса и велике научне ерудиције Цвијић је стекао поверење утицајних учесника Конференције мира у Версају, који су решавали гранична и територијална питања новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца односно Југославије.

У својим говорима и чланцима као што су „*Јединство Јужних Словена*”, „*Границе и склоп наше земље*”, „*О нашој држави*” и другим, Цвијић је показао своје југословенско опредељење и уверење у могућност опстанка заједничке државе Јужних Словена. Иначе, он „види југословенски простор у будућности као слободан и организован као федерацију републиканског типа. Можда као део неке веће балканско-понунавске федерације” (Јовић Кривокапић, 2015: 161). Цвијић је био „Мештровић на пољу географије”.

Тежио је да уз помоћ географије буде инспиратор народног јединства и демократских идеала, инспиратор великих подвига као што су стварање заједничке југословенске државе и југословенске цивилизације на принципима демократизма и либерализма Европе. Своју веру у будућност целине југословенске нације потврдио је својим напором и самопожртвовањем.

Током Мировне конференције у Паризу 1919. г. био је водећи територијални експерт српске делегације и учествовао у дефинисању територије и граница будуће Југославије. За ту прилику је публиковао неколико радова и етничких карата. Осим тога, имао је велики углед и добре контакте од раније са француским стручњацима за географију Балкана, као што су били Гастон Гравие (Gravier, погинуо у рату 1915), Жан Брин (Joan Brunkhes), Де Мартон и други. У време рата, у јесен 1915, Цвијић се склонио у Солун, затим у пролеће 1916. у Нојшател у Швајцарској, где га је дочекао геолог Емил Агранд (1879–1940), па у Париз, у јулу 1916, на позив великог ауторитета Видал де ла Блаша (Paul Vidal de la Blache, 1845–1918) и француске владе (Васовић, 1980).

Из сачуване Цвијићеве кореспонденције се види да је остварио добру сарадњу и са водећим америчким географима у уреду Географске службе америчке војске (СГА) и у њујоршком истраживачком одбору *Inquiry*, као што су били Д. Џонсон (Douglas Johnson), професор универзитета Харвард и Колумбија (САД) и А. Боуман (Isaiah Bowman), бивши професор на Универзитету Јејл (Yale) и први директор Америчког географског друштва (American Geographical Society) у Њујорку и десна рука председника Вилсона у току рата (Martin, 1980). Наиме, њујоршки истраживачки одбор *Inquiry* основан је у септембру 1917. као саветодавно тело Беле куће за предстојеће мировне преговоре (Martin, 2015). У тој групи од неколико десетина стручњака различитих профила, било је 13 специјалиста за науке о Земљи. Један од шефова овог „труста мозгова” био је Боуман (Isaiah Bowman, 1878–1950), који је као експерт за гранична питања имао важну улогу у реконфигурацији политичке карте Европе, посебно Балкана.

Цвијић је у новембру 1918. г. изабран за председника новоосноване „Југословенске демократске лиге”, која је имала за циљ уједињење Југословена засновано на поштовању и равноправности (Трговчевић, 1986). Већ 1. децембра 1918. основана је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС, преименована 1929. у Краљевину Југославију). Председник Историјско-етнографске секције делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу био је Јован Цвијић. Цвијићеве геополитички ставови на тој конференцији били су предмет жустрих расправа, тако да је „Париз постао место великог међународног конгреса примењене географије, са политичким и просторним последицама од националног, европског и светског интереса” (Ginsburger, 2015; 2016). Цвијић је после те конференције

Мирко Грчић

истакао да су се 1918. испуниле две идеје: Уједињење српства и уједињење југословенских народа. Сматрао је да ова друга идеја „има још дуго да хвата корена”, али је очекивао да ће се особине спајања и прожимања међу народима у заједничкој држави развијати, и да ће се временом минимизирати културне, верске и историјске разлике међу њима (Цвијић, 1921, Говори и чланци IV, 11–115). Време је ипак показало да није дошло до „melting pot-a,” тј. претапања југословенских народа у једну нацију.

Одјек Цвијићевих научних радова

Неки Цвијићеве оцењивачи, покушавали су да сврстају Цвијића у једну од две доминантне парадигме у европској географији тога доба – географски детерминизам који се укоренио у немачкој географској школи, или посибилизам чије исходиште је француска географска школа. Међутим, у његовим делима се преплићу те две парадигме, које је Цвијић добро упознао преко бечке и париске школе, настојао да сједини њихове добре стране у својим истраживањима Балканског полуострва. Када говори о физичкој географији, Цвијић је ближи бечкој школи а када је на пољу антропогеографије ближи је француској географији човека („Géographie humaine”).

Јован Цвијић је имао највише успеха у два научна области – геоморфологији и антропогеографији Балканског полуострва. Још за живота био је уважен као велики научник у европским и светским научним круговима. Био је члан и председник Српске краљевске академије наука и члан више академија и научних установа у свету. Од почетка 1917. до јуна 1918. предавао је географију на Сорбони, и поново у зимском семестру 1924/25. године. Средином 1920. г. био је представник Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца приликом плебисцита у Корушкој, али му због болести није присуствовао. Био је ректор универзитета у Београду 1907/8. и 1919/20. године (Вујевић, 1957).

Јиржи Данеш, декан Природњачког факултета у Прагу, поводом Цвијићеве смрти оценио је, да је Цвијић „један од највећих словенских научника” те да ће остати упамћен као „један од највећих научних путника и стручних географа свих времена”... „до његове појаве Балканско полуострво било је скоро *terra incognita*, а данас је најбоље испитана област на Земљиној површини”. У исто време „он је један од најважнијих неимара ваше народне слободе и јединства свих Јужних Словена” (Данеш, 1927).

Према речима које је написао Жил Сион (Jules Sion), у париском „Универзитетском прегледу” (Revue Universitaire, Juin, 1919), поводом француског издања Цвијићеве монографије *La Péninsule Balkanique* (1918), Цвијић је географима Запада и осталог света у антропогеографији и гео-

графији уопште „открио нове видике”, а поред тога их научио „тако плодној примени географске методе”, те да Цвијићево дело „није само од вредности по свом предмету и једно од најсугестивнијих у нашој (тј. географској) науци”, већ да оно „вреди још више по духу и оригиналности методе”. Сион не штеди похвале за Цвијићева испитивања миграција: „Иако су миграције географска појава првога реда, нигде на свету оне нису анализирани са толико бриге и оштроумности” (Sion, 1919: 289).

Професор Париског универзитета Лисијен Галоа (Lucien Gallois) рекао је за ово Цвијићево дело да је то „најбоље, најпотпуније, и научно најдокументованије дело које данас имамо о балканским народима” (Gallois, 1927). Француски географ Емануел де Мартон (de Martonne), је поводом Цвијићеве смрти између осталог написао да ће „Цвијићево име остати као име великог српског географа, великог балканског географа, великог европског географа, великог светског географа” (*un géographe serbe, un géographe balkanique, un géographe européen, un géographe mondial*) (према Б. Ж. Милојевићу у предговору издања Цвијићевог рукописа Географија крашких терена, 1960). Фриман, професор универзитета у Манчестеру, истакао је да је Цвијићево дело Балканско полуострво „пример једног од најуспешнијих истраживања у традицијама Видал де ла Блаша” (Freeman, 1967: 72–100).

Француски географ Пол Клавал каже: „Тешко је замислити огроман рад који је омогућио Јовану Цвијићу да створи географију балканских земаља: насупрот Галтоновом дилетантизму и Видаловој хладноћи, овде је страствени географ - распламсан научним ентузијазмом као и патриотским осећањима: лета која је провео путујући и откривајући Балкан, улога коју је играо у Паризу, током Првог светског рата, која га је учинила правим творцем модерне Југославије, сведочи како о креативној снази научника тако и о човеку од акције” (Claval, 1968: 396–397). Високо мишљење о Цвијићевом антропогеографском делу исказали су његови савременици и потоњи оцењивачи: А. Пенк (Penck), Махачек (Mahatschek), Алмађа (Almagia) и други.

Српски антропогеографи и етнологичари старије генерације углавном су имали позитивно мишљење о Цвијићевом делу. Неки су га сматрали оснивачем „наше науке о народу” (Ј. Ердџановић, Б. Дробњаковић, П. Влаховић, В. С. Радовановић, М. Филиповић). Шпиро Солдо, Цвијићев ученик и следбеник из Херцеговине, истакао је да „савремени научни радници треба да наставе ту где је Цвијић стао. Многе његове резултате треба проширити, допунити, евентуално и поправити” (Солдо, 1937: 202). Хрватски географ Луциан Марчић, тридесетих година XX века је написао: „Цвијић је био од оних ретких људи у нашем народу који су високо стајали над нашим мизерним племенским борбама. То су величине које би морале да

буду као веза између браће и не би се смела на њима искаљивати сурова племенска мржња” (Марчић, 1932: 86). Историчарка Љ. Трговчевић је истакла да Цвијићев „рад у области географије, геологије, антропологије и етнографије... пружа неопходан подстицај за њихов развој и укључивање у међународну академску струју” док је за његово дело Балканско полуострво напоменула да је „до данашњег дана оно сачувало свој академски значај, чак и са становишта савремене науке” (Трговчевић, 1990). Међу савременим научницима нико није тако зналачки и свеобухватно, при томе са искреним пијететом писао о Јовану Цвијићу и његовим делима као Стеван Станковић (Станковић, 2011, 2015, 2020).

Цвијић је један од најнаграђиванијих и најцитиранијих српских научника свих времена. Докторску дисертацију одбранио је у Бечу 1893. године, у својој 28. години. Исте године изабран је за професора Велике школе (претече Универзитета у Београду). За дописног члана Српске Краљевске академије (данашње САНУ) изабран је 1896. г. у својој 31. години, за редовног члана 1899. г. а за њеног председника 1921. г. и остао на том положају до своје смрти (1927). Био је један од првих осам редовних професора Београдског универзитета од оснивања 12. октобра 1905. г. и ректор 1906/1907. и 1919/1920. Био је оснивач (1910) и доживотни председник Српског географског друштва.

Цвијић је добио у земљи и иностранству око седамдесет признања, од тога 20 одликовања и медаља а остало су научни избори и почасни. Између осталог био је почасни доктор наука универзитета Сорбоне и Карловог универзитета у Прагу, члан осам академија наука, почасни члан 27 страних географских, природњачких и других стручних друштава и више домаћих. Међу Цвијићевим орденима и медаљама су: *Орден Светог Саве III реда* (1901), *II реда* (1907) и *I реда* (1923), златна медаља *Prix Conrad Malte-Brun*, оснивача најстаријег географског друштва *Société de Géographie de Paris*, 1821. (1903), *Данилов орден II реда* црногорског књаза Николе, *орден Св. Александра* Бугарске (1909), *орден Commandeur* Легије части Француске (1911), *орден Белог орла V реда* Краљевине Србије (1911), *Сребрна медаља Prix Eugen Patron* из Париза (1917), *Медаља Gauthiot (Europe)* Географског комерцијалног друштва у Паризу (1919); *Крст милосрђа* краља Петра (1920), *Златна патронска медаља* краља Велике Британије Краљевског географског друштва у Лондону (1920), *Медаља захвалности* за наклоност и љубав према чешком народу и Карловом универзитету (1922), *Сребрна медаља Почасног доктора наука* Универзитета Сорбона у Паризу (1924), *Златна медаља Culum Geographical Gold Medal* Америчког географског друштва (1924), *Орден Белог лава* од председника Чехословачке (1925) (<https://jovancvijic.rs/priznanja/>). Цвијићево име добило је 12 школа (10 у Србији и 2 у Републици Српској) које одржавају манифеста-

ЈОВАН ЦВИЈИЋ - ОСНИВАЧ...

цију „Цвијићеви дани” на школски дан 12. октобар у години. Цвијићу у част је искована медаља Српског географског друштва, подигнут споменик у парку испред Универзитета у Београду (1994), његово име носи Географски институт САНУ, Меморијални музеј, једна улица у Београду, врх планине Рудник у Шумадији (1.132 m н.в.) и једна врста цвета шафрана. Народна банка Србије издала је три пута новчанице са ликом Јована Цвијића – 1993, 1994. и 2006.

Српска академија наука и уметности (САНУ) је издала неколико зборника радова са научних скупова посвећених овом великану српске науке: У спомен 30-годишњице смрти Јована Цвијића (1957); Цвијићев зборник у спомен 100. годишњице његовог рођења (1968); Научно дело Јована Цвијића – поводом педесете годишњице његове смрти (1982); Зборник радова са научног скупа Друштвено-политичка делатност Јована Цвијића, одржаног у САНУ поводом стогодишњице његове смрти 2002. (2005). САНУ је издала 2016. године на енглеском језику зборник радова са међународног научног симпозијума који је одржан 12–14. октобра 2015. године, под насловом *150th Anniversary of Jovan Cvijic's birth (150 година од рођења Јована Цвијића)*. Осим овог Зборника, САНУ је издала на српском и енглеском језику и монографију *Јован Цвијић – живот, дело, време (Jovan Cvijić – Life, Work, Times)* и припремила каталог *Београдски атлас Јована Цвијића (The Belgrade Atlas of Jovan Cvijić)*. Тиме се САНУ на достојан начин одужила овом великану наше науке (Грчић, М. 2015 а, б, в, г; 2016; 2017). Истим поводом 2015. г. издата је поштанска марка са његовим ликом.

Закључак

Цвијићева географска дела спадају у класику српске, европске и светске географије, посебно када је реч о Балканском полуострву, а уз то припадају ризници српске научне мисли и културе. Он је започео велики научни подвиг – испитивање српских земаља и српског народа у широком дијапазону од геонаука - геологије, геотектонике и географије (пре свега геоморфологије, карстологије, лимнологије, регионалне географије и антропогеографије), до социологије, етнологије и етнопсихологије. У том циљу, поставио је истраживачка начела којима се руководио, организовао широк круг даровитих сарадника, институционализовао истраживања и покренуо научне едиције и публикације о српским земљама и народу. Без обзира на местимичну површност и противуречности и субјективизам у Цвијићевим делима, треба имати на уму да је он несумњиво био први који је разумео сложеност услова постојања и функционисања физичко-географских и антропогеографских појава и процеса на Балканском полуостр-

Мирко Грчић

ву и истраживањима из тих области дао научни карактер, чиме је стекао светску репутацију и заслужио да и данас, сто година после његове смрти, изучавамо његова дела (Грчић, 1996: 76).

Литература

- Белиј, С. (2015). Јован Цвијић и истраживање трагова глацијације на Балканском полуострву. Јован Цвијић – живот, дело, време – поводом 150 година од рођења (уредници В. Јовић и А. Костић). САНУ, Географски институт „Јован Цвијић”, 141–149.
- Васовић, М. (1968). Цвијићев рад на антропогеографији југословенских и балканских земаља с посебним освртом на његов општедруштвени значај. „Цвијићев зборник”, САНУ, Београд, 17–26.
- Васовић, М. (1987). О Цвијићевој студији „Данашње стање географске науке” („Наставник”, 1893). У: Јован Цвијић, Антропогео. и етногр. списи. Сабрана дела, књ. 4, Т. 1, САНУ, 1987, 311–315.
- Vasović, M. (1980). Jovan Cvijić 1865–1927. In: *Geographers, bibliographical studies* (ed. by T. W. Freeman and P. Pinchemel). vol. 4, 25–32. IGU, Bloomsbury, London.
- Вујевић, П. (1957). Живот и јавни рад Јована Цвијића. У спомен тридесетогодишњице смрти Јована Цвијића. САН, спом. књ. 12, *Геогр. институт*, књ. 13, Београд, 5–13.
- Gallois, L. (1927). „Jovan Cvijić”, *Annales de géographie*, vol. 36, № 200, 15 mars 1927. 181–183.
- Ginsburger, N. (2015). «Les Balkans avec ou sans Cvijić. Géographes et géologues universitaires austro-allemands, français et serbes dans un espace européen périphérique (1893–1934)», in: Clerc P., Robic M.-C. (dir.), *Des géographes hors-les-murs? Itinéraires dans un Monde en mouvement (1900–1940)*, Paris, L’Harmattan, 323–354.
- Ginsburger, N. (2016). Réseaux académiques et circulations savantes entre guerres et paix (1912–1919). Les expertises de Jovan Cvijić et de ses collègues géographes à travers les cas de Trieste et Fiume. *Cybergeo – Revue européenne de géographie. Epistémologie, Histoire de la Géographie, Didactique*, 784, 30 juin 2016. <https://doi.org/10.4000/cybergeo.27690>
- Гавриловић Д., Гавриловић Љ. (2000). Перспективе развоја геоморфологије и хидрологије, *Гласник Српског географског друштва*. Св. LXXX, бр. 2, стр. 3–24.

- Грубић, А. (1991). Геолошки коментар о првој књизи „Геоморфологије”. У: П. Стевановић (ур.): *Сабрана дела Јована Цвијића*, књ. 6, САНУ, ЗУНС, Књ. новине, Београд, с. 555–569.
- Грчић, М. (1996). Елементи политичке географије и погледи на геополитичке проблеме Балкана у делима Јована Цвијића. *Гласник – Herald, Географско друштво РС*, св. 1, Бањалука, 67–77.
- Грчић, М. (1998). Антропогеографски и геополитички проблеми Балкана, *Гласник – Herald, Географског друштва Републике Српске*, бр. 3, Бања Лука.
- Грчић, М. (2007). Геополитички смисао и бесмисао балканизације. Зборник радова са научног скупа *Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима*, Географски факултет у Београду и ПМФ у Бањалуци, Бања Лука, 29–36.
- Грчић, М. (2015а). Принципи просторне организације балканског друштва по моделу Јована Цвијића. *Зборник радова Четвртог српског конгреса географа, књ. 1*. Универзитет у Београду – Географски факултет и СГД, 31–38.
- Грчић, М. (2015б). Цвијићева антропогеографска школа (The human-geographical school of Jovan Cvijić) . У: *Јован Цвијић – живот, дело, време. Поводом 150 година од рођења*. In: *Jovan Cvijic: live, work, times – on occasion of 150th anniversary of Jovan Cvijic's birth*. Ур./ed. В. Јовић и А. Костић. САНУ, ГИ „Јован Цвијић”. Службени гласник, 177–182.
- Грчић, М. (2015в). Цвијићева истраживања становништва и миграција (Cvijić's population and migrations studies.). У: *Јован Цвијић – живот, дело, време. Поводом 150 година од рођења*. In: *Jovan Cvijic: live, work, times – on occasion of 150th anniversary of Jovan Cvijic's birth* . Уред./ed. В. Јовић, А. Костић. САНУ, ГИ „Јован Цвијић”. Службени гласник, 183–190.
- Грчић, М. (2015г). Цвијићева политичка антропогеографија. The political human geography of Jovan Cvijić. У: *Јован Цвијић – живот, дело, време. Поводом 150 година од рођења*. In: *Jovan Cvijic: live, work, times – on occasion of 150th anniversary of Jovan Cvijic's birth*. Ур./ed. Jović V. i Kostić A. САНУ, ГИ „Јован Цвијић” САНУ. Београд: Службени гласник, 199–204.
- Grčić, M. (2016). Geopolitical ideas of Jovan Cvijic. In the publication: *150th Anniversary of Jovan Cvijic's Birth*. Serbian Academy of Sciences and Arts, Scientific Meetings, Book CLXII, Presidency Book 10/Vol. I. Proceedings of the International Conference held at the SASA, Belgrade, 1–12.

- Грчић, М. (2017). 150th Anniversary of Jovan Cvijić's Birth (editors V. Jović and A. M. Petrović). Proceedings of the Internat. Conf. held at the SASA, Belgrade, October 12–14, 2015. *Флогистон - часопис за историју науке*, Музеј науке и технике, № 25, Београд, 350–361.
- Данеш, Ј. (1927). *Јован Цвијић*. Географско друштво, Посебна издања, св. 1, Београд. Данешова студија о Цвијићу, у 46. свесци збирке "Spisy vida-vané prirodovědeckou fakultetou Karlovy University", у преводу Др М. Драгића. Посебна издања Географског друштва, св. 1, Београд.
- Дворниковић, В. (1937): *Душа Балкана*. Књига о Балкану II. Балкански институт, Београд.
- Јовановић, П. (1922). Прибрежни језерски рељеф београдске околине. Док-торска теза. 1–41.
- Јовановић П. С. (1949). Јован Цвијић и значај његовог рада. *Гласник СГД*, св. XXIX – 2, 69–76.
- Јовановић, П. (1951). Осврт на Цвијићево схватање о абразионом карактеру рељефа по ободу Панонског басена. *Зборник САНУ*, књ. VIII, Географски инст. књ. 1. Београд. 1951.
- Јовановић, П. (1953). Епигенетске особине слива Топчидерске реке. – Глас одељења природно-математичких наука САНУ, књ. 6, Београд, 73–108.
- Јовановић, П. (1957). Цвијићев физичко-географски рад. У спомен тидесетогод. смрти Ј. Цвијића. САНУ, Пос. изд. ССLXXVI, Споменица 12, *Географски институт*, књ. 13, 15–23.
- Јовић Кривокапић, Г. (2015). Европски корени француско југословенског пројекта на почетку 20. века. Први св. рат, Србија, Балкан и велике силе (ур. С. Рудић и М. Милкић). *Историјски институт, Зборник радова*, књ. 30, Инст. за стратег. истр., 155–165.
- Маријанац, З. (1992). *Јован Цвијић и Босна*. Педагошка академија, Бања Лука, 190 стр.
- Марковић, Ј. (1965). Флувијално-денудационо порекло нижих површи по нашем ободу панонског пасена. *Зборник радова Географског института ПМФ*, св. XII, Београд.
- Марковић, Ј. (1967). Рељеф Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине. Док-торска дисертација, посебно издање *Географског института ПМФ-а*, књига 1, Београд.
- Марковић, Ј. (1978). Речна пластика Шумадије. *Зборник радова ГИ ПМФ*, св. XXV, Београд.
- Martin, G. J. (1980). *The Life and thought of Isaiah Bowman*. Hamden, St. Shoe String Press.

- Martin, G. J. (2015). *American Geography: Toward Geographical Science*. Oxford Univ. Press, N. Y.
- Марчић, Л. (1932). У одбрану пок. Цвијића (Цвијићева психичка класификација Јужних Словена). „Нова Европа”, књ. XXV, бр. 2, Загреб, 26. фебруара 1932, 82–86.
- Медаковић, Д. (1995). Јован Цвијић – утемељивач путева нашег духовног sazревања, *Гласник СГД*, св. LXXV, 1, 5–6.
- Милојевић, Б. (1947). Двадесетогодишњица од смрти Јована Цвијића. *Гласник Географског друштва*, св. XXVII, 1947/1, 49–53.
- Milojević, B. (1960). In: Cvijić Jovan (1960). — *La géographie des Terrains Calcaires*. Académie Serbe des Sciences et des Arts. Monographies, T. CCCXLI, Classe des Sci. Mathém. et Naturell., n 26. Béograd.
- Петровић, Д. (1988). Проблем језерских површи на ободу Панонског басена и Влашко-пантијског басена у Србији. *Зборник радова ГИ „Јован Цвијић”*, САНУ, 40, 69–79.
- Пецел, М., Станковић, С. (2019). Географи у Великом рату. Универзитет у Београду – Географски факултет. Београд.
- Прелић, М. (2014). Јован Цвијић и прве деценије формирања и институционализовање етнологије као науке у Србији. *Гласник Етнографског института САНУ*, LXII (2), 83–97.
- Радовановић, В. (1959). *Опита антропогеографија, I – Увод у географију људи*, Физичка антропогеографија, Београд, 1959, 9–15.
- Радовановић, М. (1982). Елементи дијалектичког и структурно-системског приступа у Цвијићевој концепцији проучавања насеља. Научно дело Јована Цвијића, САНУ, Научни скупови, књ. XI, Београд, 1982, 295.
- Радовановић, М. (2003). О научним основама Цвијићеве антропогеографско-етнолошке школе и њеном значају за познавање етничких процеса у српским земљама. „Глобус”, Српско географско друштво, Београд, 3–28.
- Ракићевић, Т. (1985). *Развитак физичке географије и њен допринос истраживању наших земаља*. У: *Развитак и примена географске науке у Србији за протеклих девет деценија*. ПМФ - Одсек за географију и просторно планирање, Посебна издања, књ. 3, Београд, 31–40.
- Sion, J. (1919). Un domaine nouveau da la Géographie humaine, *Revue Universitaire*, No 6, 1919, Paris, ed. A. Colin. Српски превод (Б. М. Дробњаковић): Жил Сион, Нова област у антропогеографији, *Гласник Географског друштва*, св. 5, 1921, 275–287.
- Солдо, Ш. (1937). Јован Цвијић и балкански проблеми. Књига о Балкану II. *Балкански институт*, Београд, 202–240.

- Станковић, С. М. (2011). *Јован Цвијић – живот и дело*. Српско географско друштво. Београд.
- Станковић, С. М. (2015). Јован Цвијић: Биографија. У: В. Јовић и А. Костић (уредници), *Јован Цвијић – живот, дело, време: поводом 150 година од рођења*. САНУ, ГИ „Јован Цвијић”, 11–76.
- Станковић, С. М. (2020). *Јован Цвијић – од Лознице до Сорбоне*. Центар за културу „Вук Карчић”, Лозница, 464.
- Стевановић, П. (1982). *Цвијићев допринос развоју неких природних наука*. У: Р. Лукић (ур.), „Научно дело Јована Цвијића: Поводом педестогодишњице његове смрти”. Научни скупови, XI, Председништво 2, САНУ, Београд, 13–24.
- Стевановић, П. (1982). Цвијићев допринос геолошко-геоморфолошком проучавању потолина на Балканском полуострву. – Р. Лукић (ур.), „Научно дело Јована Цвијића: Поводом педестогодишњице његове смрти”. Научни скупови, XI, Председништво 2, САНУ, Београд, 63–80.
- Стевановић, З. (2015). Јован Цвијић: Оснивач карстологије и карстне хидрогеологије. У: Јовић В. и Костић А. (ур.), „Јован Цвијић - живот, дело, време. Поводом 150 година од рођења”, САНУ, ГИ „Јован Цвијић”, 111–140.
- Стојанчевић, В. (1965). *Цвијићева наука о нашем народу и његово схватање јужнослов. јединства*. У: Јован Цвијић. Аутобиографија и др. списи. СКЗ. коло LVIII, књ. 394. 7–23.
- Стојанчевић, В. (1977). Цвијићев погледи о проучавању историје српског народа у прошлости. „Глобус”, 9, 273.
- Трговчевић, Љ. (1986). *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*. Народна књига – Српска књижевна задруга, Београд.
- Трговчевић, Љ. (1990). Јован Цвијић и Љубомир Стојановић о будућој југословенској држави. Преписка из 1917. и 1918. г. – Годишњак града Београда, Књ. 38/1990, 193.
- Ћалић, Ј. (2015). Научни допринос Јована Цвијића у области опште геоморфологије. В. Јовић и А. Костић (уредници): *Јован Цвијић – живот, дело, време – поводом 150 година рођења*. САНУ, ГИ „Јован Цвијић” САНУ, 151–158.
- Freeman, T. W. (1967). *The geographer's craft*. Manchester University Press, 1967, XI, 204.
- Claval, P. (1968). Freeman (T.W.) *The geographer's craft*. Manchester, 1967. [compte-rendu]. *Revue Geographie de l'Est*. Année 1968, 8–3–4, 396–397.
- Цвијић, Ј. (1889). *Ка познавању Крша Источне Србије*. „Просветни Гласник”, јан., 1–14., фебр. 62–73., март 131–139.

- Цвијић, Ј. (1889). Ка познавању крша Ист. Србије. – Просв. гласник, 1–14, 62–73, 131–139.
- Цвијић, Ј. (1891). Преконошка пећина. – Геол. анали Балкан. полуостр., књ. III. 272–279.
- Цвијић, Ј. (1891). Планине Балканског полуострва. – Геолошки анали Балк. пол., књ. III, 238–243.
- Цвијић, Ј. (1891). Средња висина и површина Србије и њених области. – Геолошки анали Балканског полуострва, књ. III, 6–17.
- Цвијић, Ј. (1893). Географска испитивања у области Кучаја. – Геол. анали Балк. пол., V, 7–172.
- Цвијић, Ј. (1893). Данашње стање географске науке. – Наставник, св. 3, књ. IV, 1–34.
- Свијић, Ј. (1893). Das Karstphänomen. Versuch einer morphologischen Monogr. – Geographische Abhandlungen, herausgegeben von Prof. Dr A. Penck, Wien, Bd. V Heft 3, 1–114. српски превод „Карст, географска монографија”, 1895.
- Цвијић, Ј. (1895). *Пећине и подземна хидрографија у Источној Србији*. „Глас” СКА.
- Свијић, Ј. (1896). *Izvori, tresave i vodopadi u istočnoj Srbiji*, Glas SKAN, 51.
- Цвијић, Ј. (1897). Трагови старих глечера на Рили. „Гласник” Српске краљевске академије.
- Свијић, Ј. (1897). Uber Gletscherspuren in Bosnien u. Hercegovina. Verhandlungen d. Gesell. f. Erdkunde, Berlin, XXIV, № 8–9, 479–480.
- Цвијић, Ј. (1899). *Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне, Херц. и Црне Горе*. „Глас Срп. Краљ. Академије наука”, књ. LVII, 1–196, са 9 карата и 3 табле профила.
- Цвијић, Ј. (1900). Карстна поља Западне Босне и Херцег. „Глас” Српске краљ. академије, LIX.
- Цвијић, Ј. (1900; 1901). *Die karstpoljen - Morphologische und glaziale Studien aus Bosnien, der Herzegovina und Montenegro. I theil, 1900, II theil*.
- Свијић, Ј. (1900). Les crypto-dépressions de l'Europe. Bulletin de la Société de Géographie. Paris.
- Свијић, Ј. (1901). Die tektonischen Vorgänge in der Rhodopmase. Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wiss. Wien, mathem. - natur. Cl. Bd. CX, Abth. I. December, 409–432.
- Свијић, Ј. (1901). Die dinarish - albanesisch Scharung. Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wiss. Wien, mathem. - natur. Cl. Bd. CX, Abth. I. December, 437–478.
- Цвијић са ученицима (1901). *Дужине река и површине речних сливова Србије*. „Споменик Срп. Краљ. Академије наука”, XXV, 1–31.

- Свијић, Ј. (1902). *Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva*. Glas SKAN, 63.
- Цвијић, Ј. (1902). *Антропогеографски проблеми Балканског пол.* (Насеља српских земаља, књ. 1).
- Цвијић, Ј. (1902). *Атлас језера Македоније, Старе Србије и Епира*. Српска Краљ. академија. Београд.
- Цвијић, Ј. (1903). *Нови резултати о глацијалној епоси Балк. полуострва*. „Глас” Срп. краљ. акад., 65.
- Свијић, Ј. (1903). Die Tektonik der Balkanhalbinsel. (Compte Rendu du IX Congrès géologique international de Vienne, 347–370, s tektonskom kartom istočne polovine Balkanskog poluostrva).
- Свијић, Ј. (1908). Die Entwicklungsgeschichte des Eisernen Tores. – *Ergänzungsheft Nr 160 zu Petermanns Mitteilungen*, Gotha, IV+6.
- Свијић, Ј. (1908). Peneplains und epirogenetische Bewegungen der Südkarpathen. – *Petermanns Mitteilungen*, Gotha, Bd. 54, Heft 5, 114–116.
- Свијић, Ј. (1908). Das pliozäne Flusstal im Süden des Balkans. – *Abhandlungen d.K.K. Geograph. Gessel. Wien*, Bd. VII, No 3, IV+55.
- Свијић, Ј. (1908). Pleistozane Hebungen und Vergletscherung. – *Compte, Rendu des Travaux du IX Congrès International de Géographie*, Genève, t. II, 297.
- Свијић, Ј. (1908). Entstehung des Donaudurchbruches im Eisernen Tor. *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*, Wien, Bd 50, 671–673.
- Свијић, Ј. (1908). *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*. Државна штампарија, 62.
- Цвијић, Ј. (1909). *Језерска пластика Шумадије*, Глас Српске краљ. акад., LXXIX, 1–94.
- Свијић Ј. (1909). Bildung und Dislozierung der Dinarischen Rumpffläche. – *Petermanns Mitteilungen*, Gotha, Heft 6, 121–127, Heft 7, 156–163, Heft 8, 177–181.
- Цвијић, Ј. (1911). *Упутства за испитивање насеља и психичких особина*. – Београд, 1–49.
- Цвијић, Ј. (1912). Сува планина и карст Валождја. – *Гласник СГД*, св. 1, 92–99.
- Цвијић, Ј. (1912). Географско друштво и Гласник. – *Гласник СГД*, св. 1, 1–5.
- Цвијић, Ј. (1912). *Балкански рат и Србија*. – Публикација Информационог бироа, 9. 10. 1912. Државна штампарија, 1–26. – II издање: Српски књижевни гласник, 1–16.
- Цвијић, Ј. (1912). *О нашој националној политици*. Предговор књизи: Новопазарски санџак и његов етнички проблем од Ивана Косанчића, Београд, III–VII.

- Cvijić, J. (1912). *Der Zugang Serbiens zur Adria*, Petermanns Mitteilungen, Gotha pp. 1–4. На српском: Излазак Србије на Јадранско море, *Гласник СГД*, бр. 2, 1913.
- Cvijić, J. (1912). *La guerra Balkanica et la Serbia*. – Stamperia Reale Ripamanti, Roma, 1–30.
- Цвијић, Ј. (1913). Излазак Србије на јадранско море. Petermann's Mitteilungen, decembar, 1912.
- Цвијић, Ј. (1913). „Распоред балканских народа”. Petermanns Mitteilungen и *Гласник Српског географског друштва*. Прештампано у Ј. Цвијић 1921, Говори и чланци 1, „Напредак”, Београд, 181–190.
- Цвијић, Ј. (1913). *Ледено доба у Проклетијама и околним планинама*. – Глас СКА, ХСЦ, 188–267.
- Цвијић, Ј. (1913). *Ртањ*. – Гласник Српског географског друштва, стр. 276–298.
- Цвијић, Ј. (1914). *Географски и културни положај Србије*, Гласник Српског географског друштва (рад прештампан у Ратној споменици Босанске виле у Сарајеву и као посебна књижица у издању књижаре Ђорђевића у Сарајеву).
- Цвијић, Ј. (1914): *Јединство и психички типови динарских јужних Словена*. Ниш. Прештампа но у Ј. Цвијић (1921): Говори и чланци 2, Напредак, Београд. 53–140.
- Cvijić, J. (1914). *Questions balkaniques*, Attinger frères, Paris et Neuchatel.
- Cvijić, J. (1914). *Eiszeitliche Vergletscherung der Gebirgsgruppe von Prokletije bis Durmitor*.
- Cvijić, J. (1917). *Mouvements métanastasiques dans la Péninsule Balkanique*, Paris, 1917.
- Cvijić, J. (1917). *La Serbie et la France*. La Mission Francaise, Paris.
- Cvijić, J. (1917). *L'epoque glaciaire dans la péninsule balkanique*. Annales de Géogr., 26(141), 189–218.
- Cvijić, J. (1918). *Hydrographie souterraine et évolution morphologique de Karst*. *Recueil des travaux de l'institut de géographie alpine*, 6(4), 1918. Grenoble, 375–426. Српски превод 1957, Београд.
- Cvijić, J. (1918). *La Peninsule Balkanique, geogr. humaine*. A. Colin, Paris. VIII+532.
- Cvijić, J. (1918). *Zone de civillisation dans la Péninsule Balkanique*, Le Monde Slave, Paris.
- Cvijić, J. (1918). *The Geographical distribution of the Balkan peoples*, The Geogr. review, No 5, N. Y.
- Cvijić, J. (1918). *La Serbie. La protestation de Peuples Martyrs, L' Effort de la Franze*, Paris.

- Cvijic, J. (1918). Osservazioni sull'etnografia della Macedonia, Libreria della voce, Firenze.
- Cvijic, J. (1918). L'Unité ethnique et national des Yugoslaves, Scienta, Bologna-Milano.
- Cvijic, J. (1918). Outlook of a patriotical Serb, New Europe, London.
- Цвијић, Ј. (1918). *Беда у Србији и наша вера, предавање на Сорбони*, Париз. На српском језику објављено у Говорима и чланцима.
- Цвијић, Ј. (1918). *Принципи и погрешке о Србији*, Просвета, Београд, 1918.
- Цвијић, Ј. (1918). *Јединство Јужних Словена*, Београд.
- Свијић, Ј. (1919). La frontière septentrionale des Yugoslaves, Paris.
- Свијић, Ј. (1919). The Frontier Oriental of the Italy, Geographical Journal, London.
- Свијић, Ј. (1919). Italy and Serbia, The New Europe, London.
- Свијић, Ј. (1919). La question de la Batschka, du Banat et de la Baranja, Informativni centar Pariske konferencije.
- Свијић, Ј. (1919). Les Roumains de Serbia, Informativni centar Pariske konferencije, Paris.
- Свијић, Ј. (1919). *О Програму Југословенске демократске лиге*, Женева.
- Цвијић, Ј. (1920). Конформни и инверсни рељеф, полигенетске долине, некалемљени меандри. – *Гласник Српског географског друштва*, 5, стр. 94–112.
- Цвијић, Ј. (1921). *Прибрежни рељеф и абразионе површи, флувијалне површи и флувијални прегиби, веза између флувиј. површи и обала*. – Глас Срп. краљ. академије, ХСVII, 1–16.
- Цвијић, Ј. (1921). Абразивне и флувијалне површи. – *Гласник СГД*, 6, 1–61.
- Цвијић, Ј. (1921). *Говори и чланци*, I, II. „Напредак”. Београд
- Цвијић, Ј. (1922а). О снежаничкој и ледничкој ерозији. – *Гласник СГД*, 7–9, 21–48.
- Цвијић, Ј. (1922б). *Ђердапске терасе*. – Глас Срп. краљ. академије, CI, 1–33.
- Цвијић, Ј. (1922в). *О инверсном рељефу*. – Споменица С. М. Лозанића, Београд, стр. 1–14.
- Цвијић, Ј. (1922г). Абразиона серија јадран. обале и епироген. покрети. – *Гласник СГД*, 7–8, 72–79.
- Цвијић, Ј. (1922д). Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основе антропогеографије. Књига прва. – Београд, XVI+418.
- Цвијић, Ј. (1922ђ). Упутства за испитивање порекла ст. и психич. особина, Нови Сад, 1–15.
- Цвијић, Ј. (1923). Говори и чланци, III, IV. „Напредак”, Београд.

- Цвијић, Ј. (1923). Еволуција Карста у Моравској. „Глас Срп. Краљ. Академије Наука”, CVIII, 1–19.
- Цвијић, Ј. (1924). *Геоморфологија*. Књ. I. – Државна штампарија Београд, 1–588.
- Свијић, Ј. (1924). The evolution of lapies, „The Geographical Review”, 1, 26–49.
- Цвијић, Ј. (1925). Историјски преглед о испитивању карста. – *Гласник ГД*, св. 11, 17–43.
- Цвијић, Ј. (1925). Упутства за истраживање пећина. – *Гласник ГД*, 11, 102.
- Цвијић, Ј. (1925). Карст и човек. – *Гласник географског друштва*, 11, 1–11.
- Свијић, Ј. (1925; 1960). La géographie des terrains calcaires. Académie Serbe des sciences et des arts, Monographies, f. CCCXLI, classe des sci. mathém. et naturelles, 26, 1–212. Naučno delo, Belgrade, 1960.
- Цвијић, Ј. (1926). Циркулација воде и ерозија у карсту. – *Гласник ГД*, 12, 1–16.
- Цвијић, Ј. (1926). Морфолошки типови карста. – Вијести Геол. завода, Загреб, 1, 62–66.
- Цвијић, Ј. (1926). Геоморфологија. Књ. II. – Државна штампарија, Београд, CXIV+506.
- Цвијић, Ј. (1957). *Подземна хидрографија и морфолошка еволуција карста*. Посебна издања Српског географског друштва, 34, 1–40.
- Цвијић, Ј. (1966). *Балканско полуострво и јужнословенске земље, основе антропогеографије*. Књ. I и II. – Завод за издавање уџбеника СР Србије, стр. 1–582.
- Цвијић, Ј. (1969). *Опита географија. Антропогеографија*. – ЗУНС Србије, Београд, стр. 1–157.
- Цвијић, Ј. (1987). Сабрана дела, 3, I. Говори и чланци, Београд, 1987, 368.
- Чубриловић, В. (1967). *Јован Цвијић и стварање Југославије*. У књ. Југослов. народи пред Први св. рат. Посебно издање САНУ, CDXVI, Београд, стр. 965–999. Прештампано у: Чубриловић В., Одабрани историјски списи. „Народна књига”, Београд, 1983, 601–636.
- Чубриловић, В. (1987). *Живот и рад Јована Цвијића*. – у: П. Стевановић (ур.), *Сабрана дела Јована Цвијића* (1, 15–56). Београд САНУ, ЗУНС, Књижевне новине, Београд.

Мирко Грчић

Mirko Grčić

**JOVAN CVJIĆ - THE FOUNDER OF MODERN
GEOGRAPHICAL SCIENCE IN SERBIA**

Summary

Jovan Cvijić (1865 - 1927), was a giant of Serbian science, the founder of modern geographical science in Serbia, the founder of the Institute of Geography of the Great School (the forerunner of today's Faculty of Geography of the University of Belgrade), one of the first eight full professors and rector of the University of Belgrade, academician and president of the Serbian Royal Academy of Sciences, founder and lifelong president of the Serbian Geographical Society, honorary doctor of the Sorbonne University and Charles University in Prague, tireless researcher of physical geography and anthropogeography of the Balkan Peninsula. Cvijić's collected works were published in the 1990s in 14 volumes, including: Karst and Glaciation; the Balkan Peninsula; Speeches and Articles I-II; Anthropogeographic and Ethnogeographical Writings I-II; Geography of Karst; Geomorphology I-II; Glaciation in the Balkan Mountains; Basics of Geography and Geology of Macedonia and Old Serbia I-II; Morphology and hydrography of Eastern Serbia; Great Lakes of the Balkan Peninsula, geological atlas of Macedonia, Old Serbia and Epirus. As a young professor at the Great School, he founded the Institute of Geography (1893), the forerunner of today's Faculty of Geography of the University of Belgrade, the Geographical Society (1910) and launched the oldest geographical journal in the Balkans, the "Herald of the Serbian Geographical Society" (1912). In addition, he was engaged in the serial edition of the Serbian Ethnographic Collection (SEZb), founded in 1894. In the same year, as part of the SEZb edition, the series (first department) Settlements of Serbian Lands (renamed in 1902 to Settlements and Origins of the Population) was launched. He edited the first 24 volumes of this edition, in which 60 monographs by 37 authors were published. To date, 23 more books have been published. He was one of the organizers of the First Congress of All-Slavic Geographers and Ethnographers in Prague (1924). Perhaps the most valuable thing that Cvijić left behind is the spirit of a scientist, a "national worker" of enormous intellectual energy.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ, СОЦИАЛЬНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ В ОШСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Низамиев Абдурашит Гумарович*¹, Момошева Гулиза Абылкасымовна*,
Самиев Калыбек Тартанкушевич*

*Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан

Аннотация: Экономическая, социальная и политическая география считается как важная часть географической науки и изучает факторы, закономерности и процессы расселения, территориальной организации хозяйств и политических сил и др. Ее становление и развитие в Ошском государственном университете имеют своеобразную историю. В статье приводятся изменение состава и назначения специализированной кафедры, информации о соискателях, защитивших научные работы, а также рассматривается значимость проведения в 2025 году Евразийского конгресса экономико-географов.

Ключевые слова: Экономическая, социальная и политическая география, территориальная организация, туризм, научные темы, экономико-географы, сотрудничество.

Извод: Економска, социјална и политичка географија се сматрају важним делом географске науке и проучавају факторе, обрасце и процесе насељавања, територијалну организацију, економију и политичке снаге, као и друге факторе. Њено формирање и развој на Државном универзитету у Ошу имају јединствену историју. Овај чланак описује промене у саставу и намени специјализованог одељења, информације о кандидатима који су одбранили своје истраживачке радове и разматра значај одржавања Евроазијског конгреса економских географа 2025. год.

Кључне речи: Економска, социјална и политичка географија, територијална организација, туризам, теме истраживања, економски географи, сарадња.

Введение

Экономическая, социальная и политическая география или так называемая общественная география как важная часть географической науки изучает факторы, закономерности и процессы территориальной организации социально-экономических и политических систем (населения, хозяйств, политических сил и др.) в регионе, стране и мире. В связи с этим в

¹ Контакт адреса: nizamiev@oshsu.kg

Низамиев Абдурашит Гумарович и др.

современном мире ее значимость как в теоретическом, так и практическом применении огромна и имеет тенденцию расширения. Огромна ее роль в пространственной организации производства и территориальном менеджменте.

Соответственно, как отмечает ученые, управление государством невозможно без совокупных знаний природных, хозяйственных, социально-бытовых особенностей отдельных мест, малых и больших территорий. К тому же возрастает значение культуры географического поведения людей, их умения ориентироваться одновременно в различных пространствах: природных, социальных, экономических, национальных, политических, духовных и др. (Лаженцев, 2016). А также роль географии, занимающейся изучением пространственных взаимосвязей между субъектами мирового (национального, регионального) хозяйства, проявляется в интеграции всех исследовательских подходов. Только географические подходы позволяют комплексно оценить все многообразие системы мирового хозяйства, наличие разнонаправленных тенденций в ее развитии. Эти факторы заставляют по-новому осмыслить традиционные теоретические представления и концепции, усиливают потребность в более глубокой и реалистичной разработке методологических вопросов. Отметим, что в 2008 году впервые в истории Нобелевская премия по экономике была присуждена экономисту Полу Кругману «За анализ структуры международной торговли и размещения хозяйственной деятельности», что институционализировало среди экономистов «новую экономическую географию» как науку о принципах и моделях размещения (Родионова и Холина, 2010).

Социальная география в Ошском государственном университете

Становление и развитие экономической, социальной и политической географии как отдельное направление в системе географических наук и высшего географического образования в Ошском государственном университете (ОшГУ) имеют своеобразную историю. Это связано с открытием в 1985 году в Ошском государственном педагогическом институте (ныне ОшГУ) новой специальности «география». В рамках данной специальности лекции по дисциплинам социально-экономической географии читали опытные преподаватели (Ахмедов Р.Ш., Жолдошов А., Калилов К.Д., Токтогулова С.М.). Студенты-географы активно занимались научной работой, выполняя курсовые и дипломные исследования по актуальным проблемам экономической и социальной географии.

Разумеется, важным достижением в развитии экономической, социальной и политической географии в ОшГУ стало создание впервые кафедры специального направления. То есть на основании решения Ученого

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ...

совета университета от 14 декабря 1998 года (№ 3) и приказа ректора от 6 сентября 1999 года (№ 84) кафедра общей и физической географии разделена на 2 кафедры: “физическая география и геоэкология” и “социальная география и концепции естествознания”. Соответственно новой кафедре социально-экономического направления переданы следующие специальные предметы: «География населения», «Технико-экономические основы производства», «Экономическая и социальная география СНГ», «Экономическая и социальная география зарубежных стран», «Основы учения о территориально-производственном комплексе», «Методы экономико-географического исследования», «Проблемы экономической и социальной географии», «География населения Кыргызстана», «Экономическая и социальная география Кыргызстана». Тогда состав профессорско-преподавательского состава (ППС) кафедры составил 12 человек и первым заведующим кафедрой был д.г.н., профессор Матикеев К.

Впоследствии кафедра социальной географии и концепции естествознания была преобразована в кафедру экономической географии и географии Кыргызстана (к сожалению, не нашлись архивные данные по этому вопросу). По приказу ректора ОшГУ от 10 июля 2000 года (№ 38/1) заведующим стал к.э.н., доцент Низамиев А.Г.

Значимым событием в жизни молодой кафедры была реализация отдельных мероприятий, связанных с Указом Президента КР “Об объявлении 2001 года «Годом поддержки и развития туризма в Кыргызской Республике»”. По приказу ректора Б.Мурзубраимова (от 13 апреля 2001 года, № 86) был создан координационный совет по проведению Года поддержки и развития туризма в Кыргызской Республике в ОшГУ, в состав которого вошел заведующий кафедрой Низамиев А.Г. Следовательно, был принят план мероприятий и полностью реализован, в том числе разработка учебного плана и государственного стандарта по подготовке туристских кадров, включение в тему научно-исследовательских работ темы по развитию отрасли туризма, расширение ознакомления оздоровительной, социальной, экономической и политической значимости туризма и др. Да, открытию на базе факультета интеграции международного образования, созданного в 2000 году как новая по назначению структура – высшее образование посредством международного сотрудничества, отделения международного туризма и началу подготовки направления «туризм» в 2012 году на естественно-географическом факультете послужили реализованные планы и рекомендации данного совета.

В 2002 году в связи с образованием отдельного факультета географии и природопользования кафедра экономической географии и географии Кыргызстана расширяет свою деятельность в образовательном и научно-исследовательском направлениях. Научная деятельность проводи-

Низамиев Абдурашит Гумарович и др.

тся по темам “Размещение и развитие производительных сил юга Кыргызстана” и “Экономико-географические проблемы развития туристского комплекса и туристской инфраструктуры юга Кыргызстана”.

Далее решением Ученого совета университета от 29 июля 2009 года (№ 8) и приказом ректора от 30 июля 2009 года (№ 403) кафедра преобразована в кафедру экономической, социальной и политической географии. ППС кафедры состоял из 12 человек.

В 2009 году на основании решения комиссии Ученый совет ОшГУ своим решением от от 30 июля 2009 года (№ 418) расформировал факультет географии и природопользования и его кафедры, в том числе кафедра экономической, социальной и политической географии перешла во ведение факультета естествознания.

В связи с началом и повышением значимости подготовки туристских кадров на кафедре и аккредитационными требованиями кафедра экономическая, социальная и политическая география приказом ректора ОшГУ от 9 июня 2019 года (№ 577) преобразована в кафедру экономической географии и международного туризма, далее в 2020 году – в кафедру экономической географии, отраслевой экономики и туризма (решение Ученого совета от 30 июня 2020 года, № 10).

В последующие годы кафедрой руководили: старший преподаватель Бердигулов А.Т. (2002-2008), к.г.н., доцент Аккулов А.У. (2008-2011), к.г.н., доцент Алайчиев Э.К. (2011-2017), которые внесли значительный вклад в повышении качественного состава кафедры, улучшении подготовки кадров по направлениям «география» и «туризм» и, конечно, в развитии экономической, социальной и политической географии в университете и Кыргызстане. С 2017 года заведующим кафедрой работает к.г.н., доцент Самиев К.Т.

Да, значимым достижением в жизни кафедры до сегодняшнего дня является увеличение числа соискателей, защитивших кандидатские и докторские диссертации (таблица 1).

Отметим, что 1 человек (Низамиев А.Г.) стал доктором наук, 6 человек – кандидатами наук и их научные темы охватывают актуальные направления экономической, социальной и политической географии: демографические вопросы, использование трудовых ресурсов, развитие туризма и его отдельных видов (агротуризм), развитие табаководства, возрождение малых городов, проблемы приграничных районов. В данное время на кафедре проводятся диссертационные исследования по развитию и размещению легкой промышленности, народно-художественных промыслов, территориальной организации зеленой экономики, региональным особенностям устойчивого развития, обеспечению продовольственной безопасности и др.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ...

Таблица 1. Соискатели ОшГУ, защитившие по специальности 25.00.24 – экономическая, социальная, политическая и рекреационная география

№	Фамилия и инициалы	Тема диссертации	Год	Научный руководитель
1	Алайчиев Э.К.	Экономико-географические аспекты изучения демографических проблем Южного Кыргызстана	2003	к.г.н. Ниязов Т.З., к.э.н. Максыев Т.М.
2	Низамиев А.Г.	Экономико-географические проблемы развития туризма в Кыргызстане	2005	д.э.н. Атышов К.
3	Белеков Ж.К.	Экономико-географические проблемы рационального использования трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Ошской области)	2009	д.г.н. Низамиев А.Г.
4	Самиев К.Т.	Агротуризм как дополнительный фактор развития сельских территорий (на примере Кыргызстана)	2015	д.г.н. Низамиев А.Г.
5	Матикеева Н.К.	Природно-ресурсные конфликты приграничных районов юга Кыргызской Республики (на примере Ферганской долины): опыт комплексно-географического анализа	2019	д.г.н. Гуля А.Н.
6	Ибраев С.А.	Экономико-географические основы развития табаководства в Кыргызстане	2019	д.г.н. Низамиев А.Г.
7	Момошева Г.А.	Возрождение малых городов как фактор развития и социально-экономического обновления региона (на примере южного региона Кыргызстана)	2021	д.г.н. Низамиев А.Г.

На 2025-2026 учебный год по штатному расписанию кафедры ППС составляет 10 человек, из них 1 доктор наук (Низамиев А.Г.), 5 кандидатов наук (Алайчиев Э.К., Ибраев С.А., Момошева Г.А., Самиев К.Т., Умаралиев Р.А.), 2 старшего преподавателя (Калилов К.Д., Султанов Ж.М.) и 2 преподавателя (Базарбаева Г.Б., Кенешбаева Д.С.). Кроме них, к.п.н. Зулушова А.Т., Урматова А.У., Шерматова Ж.Т. числятся как внутренние

Низамиев Абдурашит Гумарович и др.

совместители, д.э.н., профессор Хожаев А.С. – как внешний совместитель. На этот учебный год общий объем часов составил 10512,5 часов.

Сегодня кафедра является одним из ведущих учебных и научных подразделений ОшГУ и важным центром экономической и социальной географии не только в стране, но и в Центральной Азии: организуются международные семинары и конференции, ведется работа по академической мобильности, издаются учебные пособия, публикуются научные работы, в том числе в международной системе SCOPUS. Особо следует отметить публикации, раскрывающие сущность и современное содержание географической науки (Низамиев, 2015, Низамиев 2016, Низамиев, 2017). Сотрудники кафедры также активно участвуют в реализации грантовых проектов ОшГУ: «Туризм и народно-художественный промысел как факторы социально-экономического развития отдаленных районов юга Кыргызстана» (2021-2022), «Разработка социально-экономического и природно-географического атласа Ошской области» (2022-2023), «Обоснование потенциала зеленой экономики и отраслевой диверсификации для устойчивого развития региона (на примере Ошской и Баткенской областей Кыргызской Республики и Андижанской области Республики Узбекистан)» (2024-2027). География деятельности кафедры с каждым годом расширяется. Имеет связи партнерства с учеными университетов Австрии, Великобритании, Германии, Казахстана, Китая, Кореи, России, Польши, Португалии, Сербии, Таджикистана, Узбекистана и др. Реализуются проекты Ерасмус+ программы Европейского союза, Университета Зальцбург (Австрия) и Евразийско-Тихоокеанского союза (EPU).

Рис. 1. Эконом-географы ОшГУ на высохшем дне Аральского моря

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ...

Разумеется, самым большим научным событием международного масштаба стал проведение в 2025 году Евразийского конгресса экономико-географов (географов-обществоведов).

Иными словами, 1-9 июня на базе кафедры экономической географии, отраслевой экономики и туризма и НИИ зеленой экономики и управления рисками был организован Евразийский конгресс экономико-географов, который стал значимым научным событием в университете, Кыргызстане и Центральной Азии в целом. Географы ОшГУ смогли объединить экономико-географов в евразийском масштабе.

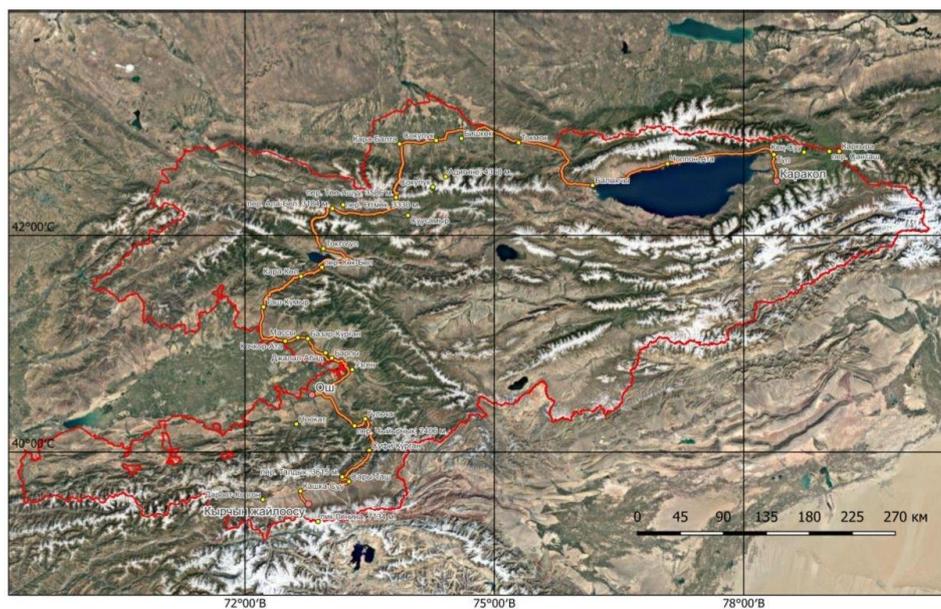
В работе конгресса приняли участие ученые из Кыргызстана – экономико-географы и экономисты ОшГУ, ОшТУ, БатГУ, КНУ и БГУ и 48 представителей из зарубежных стран: Германии (1 человек), Казахстана (5), Китая (4), Польши (2), России (28), Сербии (3) и Узбекистана (5). В частности, участвовали: 1 академик РАН, 12 докторов наук, 19 кандидатов наук и 6 докторов PhD. Среди них такие известные ученые-географы, как Тулохонов А.К., научный руководитель Байкальского института природопользования СО РАН, академик РАН, д.г.н., профессор; Колосов В.А., заместитель директора Института географии РАН, паст-президент Международного географического союза, вице-президент РГО, заслуженный географ России, д.г.н., профессор; Дружинин А.Г., Президент Ассоциации российских географов-обществоведов, директор Северо-Кавказского НИИ экономических и социальных проблем Южного федерального университета, ведущий научный сотрудник Института географии РАН, д.г.н., профессор; Донг Сочэнг, заведующий центром региональных эколого-экономических исследований и планирования Института географических наук и исследования природных ресурсов Китайской академии наук, председатель Союза международных ученых “Пояс и путь”, PhD, профессор; Милинич Миролуб, профессор географического факультета Белградского университета, директор центра Русского географического общества в Белградском университете. Также в работе конгресса приняли участие 3 учителя общеобразовательных школ, 1 аспирант, 1 магистрант и 1 студент.

Торжественное открытие конгресса состоялось 2 июня 2025 года в центре «Congress Resort OshSU», где были заслушаны 23 доклада на 2 пленарных и 2 секционных заседаниях. 5 июня конгресс продолжил работу в Кыргызском национальном университете им. Баласагына и Бишкекском государственном университете им. Карасаева, где на 2 пленарных заседаниях выступили с докладами ректора названных вузов – д.г.н., профессор Чонтоев Д.Т. и д.г.н., профессор Дылдаев М.М. и заслушаны 10 тематических докладов.

В целях реализации научно-практических основ тематических направлений работы конгресса (климатические изменения, геоэкономи-

Низамиев Абдурашит Гумарович и др.

ческие факторы пространственного развития, зеленая экономика, демографическая ситуация и миграция, туристская составляющая территориального развития и др.) были организованы полевые выезды по маршруту Ош-Жалал-Абад-Токтогул-Кара-Балта-Бишкек через горные перевалы Кок-Бел, Ала-Бел (3184 м) и Тоо-Ашуу (3586 м), научно-познавательные экспедиции в зону пика Ленина (7134 м) через горные перевалы Чыйырчык (2389 м) и Талдык (3619 м) (участники находились на джайлоо Кырчын на высоте 3200 м и были свидетелями мастер-классов по выпечке национальных хлебопродуктов и изготовлению кумыса (Ошская область), курортную зону “Иссык-Ата” (Чуйская область) и село Чок-Тал с размещением в спортивно-оздоровительном лагере “Дельфин”, где была организована экскурсия в город Каракол с целью посещения музея Н.М. Пржевальского и других историко-культурных достопримечательностей города (Иссык-Кульская область). Отметим, что участники конгресса во время реализации научно-практической части мероприятия по территории Кыргызстана проехали путь длиной 1425 км только в одну сторону (карта 1).

Карта 1. Маршруты от города Ош до джайлоо Кырчын (Чон-Алайский район) от города Ош до города Каракол через город Бишкек

Здесь следует более детально осветить ключевые аспекты и итоги данного научного мероприятия. Во-первых, работа конгресса строго соответствовала заявленной программе, охватывая тематику пленарных и сек-

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ...

ционных заседаний. Основное внимание было уделено докладам по социально-, экономико- и политико-географическим аспектам развития Центральной Азии и ее отдельных стран (Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана). Значительное место заняли вопросы развития отраслей зеленой экономики, включая туризм, тематика изменения климата. Особую актуальность для нашего сообщества представляли доклады по основным направлениям развития общественной географии. Обсуждались также отдельные вопросы регионального развития России и проблемы взаимодействия стран Центральной Азии с РФ. Эти темы активно дискутировались не только в рамках секционных заседаний, но и в неформальной обстановке. Разумеется, полученные выводы и рекомендации будут имплементированы в учебный процесс и научно-исследовательскую деятельность учёных, магистрантов и докторантов. Рекомендации, касающиеся размещения отраслей и предприятий зелёной экономики в регионах страны, будут направлены в соответствующие органы власти для практической реализации. Ряд выступлений и последовавшие за ними дискуссии предоставили ценные инсайты для развития отдельных направлений нашей научно-практической деятельности.

Рис. 2. Участники конгресса у памятника Н.М. Пржевальского

Низамиев Абдурашит Гумарович и др.

Во-вторых, проведение столь масштабного научного форума в ОшГУ с участием значительного числа учёных, обсуждающих актуальные экономико-географические проблемы современности, значительно повышает уровень научно-исследовательской активности университета. Это укрепляет его научный авторитет как ведущего высшего учебного заведения в Центральной Азии и способствует улучшению его позиций в международных рейтингах, что является одной из наших стратегических целей.

В-третьих, сам факт сбора такого количества ученых с высоким качественным составом в ОшГУ в нынешнее время является мощным стимулом для развития общественной географии (и географии в целом), повышения её авторитета и значимости в учебной и научной деятельности. Это является большим научным успехом для ОшГУ, для страны и, безусловно, для нас – географов периферийных регионов. Данное событие также способствует повышению интереса молодежи к науке, а молодых учёных – к активной научно-исследовательской деятельности, что для нас крайне важно, учитывая наблюдаемую тенденцию снижения интереса студентов и молодых специалистов к географии.

В-четвертых, участие на подобных научных мероприятиях позволяет личному знакомству, понимать научные интересы, знакомиться с исследованиями представителей географических сообществ разных стран и регионов и установить контакты с учеными других стран, расширяя географию возможного сотрудничества. Это особенно важно для представителей региональных университетов, где возможности международного взаимодействия не столь широки.

Таким образом, в настоящее время кафедра успешно функционирует в составе института естествознания, физического воспитания, туризма и аграрных технологий и ведет учебный процесс и научно-исследовательскую деятельность в сфере экономической, социальной и политической географии и экономики туризма: проводятся занятия по соответствующим дисциплинам для профиля «география» направления 550100 - «естественно-научное образование»; осуществляется подготовка специалистов по направлению 600200 - «туризм» на трех уровнях: бакалавриат, магистратура и докторантура PhD. Действует диссертационный совет при КГУ им. Арабаева и ОшГУ (председатель, д.г.н., профессор Низамиев А.Г.), где проводятся прием и защита научных работ по специальности 25.00.24 – экономическая, социальная, политическая и рекреационная география. Следовательно, экономическая, социальная и политическая география как востребованная отрасль в системе географических наук и высшего образования имеет огромный потенциал в ОшГУ научно-педагогического назначения, материально-технического характера и международного сотрудничества.

Литература

1. Лаженцев В.Н. Социально-экономическая география и региональная политика: северный аспект //Известия Коми научного центра УрО РАН, № 3(27). -Сыктывкар, 2016. 103–104.
2. Родионова И.А., Холина В.Н. Новое содержание и новые задачи экономической географии в формировании общекультурных и профессиональных компетенций студентов вузов //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований, № 12, 2010. 159–160.
3. Низамиев А.Г. О предмете изучения современной географической науки //Ученые записки Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова, № 4. -Худжанд, 2015. 81–85.
4. Низамиев А.Г. Географическая наука в современности: необходимость повышения значимости и совершенствования структуры //Вестник Казахского национального университета имени аль-Фараби. Серия географическая, № 1. -Алматы, 2016. 38–46.
5. Низамиев А.Г. Географическая наука Кыргызстана: необходимость изучения ее предмета и значимости //Материалы международной научно-практической конференции «Инновационный потенциал науки и образования Казахстана в условиях современных вызовов и глобализации общества», проводимой в Жетысуском государственном университете им. И. Жансугурова. -Талдыкорган, 2016. 228–233.

Низамиев Абдурашит Гумарович и др.

**Низамијев Абдурашит Гумарович
Момошева Гулиза Абилкасимовна
Самијев Калибек Тартанкушевич**

**ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ ЕКОНОМСКЕ, СОЦИЈАЛНЕ
И ПОЛИТИЧКЕ ГЕОГРАФИЈЕ НА
ДРЖАВНОМ УНИВЕРЗИТЕТУ ОШ**

Summary

Друштвена географија је важан део географске науке, проучава факторе, обрасце и процесе територијалне организације социоекономских и политичких система (становништво, економије, политичке системе итд.) у земљи и свету. Зато у савременом свету њен значај, како у теоријском тако и у практичном смислу, расте и бива све сложенији. Такође, расте значај културног географског понашања људи и њихове способности да се истовремено крећу кроз различите просторе: природне, друштвене, економске, националне, политичке, духовне и друге. Вреди напоменути да је 2008. Нобелова награда за економију додељена економисти Полу Кругману „за његову анализу структуре међународне трговине и локације економских активности”, институционализујући „нову економску географију” међу економистима као науку која истражује принципе и моделе локације.

Формирање и развој економске, социјалне и политичке географије као засебне области у систему географских наука и високог географског образовања на Ошском државном универзитету (ОшДУ) има јединствену историју. То је повезано са отварањем нове специјалности, „географије”, на Ошском државном педагошком институту 1985. године. У оквиру ове специјалности, предавања о дисциплинама социоекономске географије држали су искусни предавачи (Р.Ш. Ахмедов, А. Жолдошов, К.Д. Калилов и С.М. Токтогулова). Значајно достигнуће у развоју економске, социјалне и политичке географије на Државном универзитету у Ошу било је стварање првог специјализованог одељења. Тако је, на основу одлуке Универзитетског академског савета од 14. децембра 1998. године (бр. 3) и Ректорове наредбе од 6. септембра 1999. године (бр. 84), Одељење за општу и физичку географију подељено на два одељења: „Физичка географија и геоекологија” и „Социјална географија и концепти природних наука”. Накнадно је Одсек за друштвену географију и концепте природних наука трансформисан у Одсек за економску географију и географију Киргистана (нажалост, архивски подаци о овом питању нису били доступни). Наредбом ректора Ошког државног универзитета од 10. јула 2000. године (бр. 38/1), кандидат економских наука, ванредни професор А.Г. Низамијев је постао шеф одсека.

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ КОД АСТЕКА

Проф. емеритус др Милутин А. Љешевић¹

* Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Образовање и васпитање код старих народа било је другачије него што је то данас. Није било школа (или су оне постојале у другачијим облицима него данас), мада су на одређен начин постојале институције које се могу условно поредити са универзитетима у брахманској Индији и хеленској Грчкој. Пратити и проучавати образовање код старих народа Америке веома је тешко, јер није остало готово никаквих писаних трагова, па се истраживања морају ослањати на археолошке налазе и на записе које су оставили конквистадори и други освајачи Средње и Јужне Америке. У овом раду разматрају се облици образовања и васпитања деце код Астека, на основу релевантне историјске, археолошке и антрополошке литературе.

Кључне речи: образовање, васпитање, Астеци, Средња Америка, Мексичка висораван

Abstract: Education and upbringing among ancient peoples differed significantly from those of the present day. Formal schools did not exist, or they functioned in forms unlike those known today, although institutions that may be conditionally compared to universities existed in Brahmanical India and Hellenic Greece. Studying and interpreting education among the ancient peoples of the Americas is particularly challenging, as almost no written records have survived; therefore, research must rely on archaeological evidence and on accounts left by conquistadors and other conquerors of Central and South America. This paper examines the forms of education and upbringing of children among the Aztecs, based on relevant historical, archaeological, and anthropological literature.

Key words: education, upbringing, Aztecs, Central America, Mexican Plateau

Увод

Астеци су били један од најзначајнијих народа предколумбовске Мезоамерике, који је током 15. и почетком 16. века створио велику и политички сложу државу на простору данашњег централног Мексика. Познати су по монументалној архитектури, развијеном религијском систему и сложеној друштвеној организацији, са престоницом у Теночтитлану, који су 1521. године освојили шпански конквистадори предвођени Ернандесом Кортесом.

¹ Контакт адреса: milutinalj@gmail.com

ном Кортесом (Davies, 1973; Smith, 1997). На месту некадашње астечке престонице касније је изграђен Мексико Сити, који је постао политички и административни центар Нове Шпаније.

Астечка држава представљала је савез три политичке јединице – Теночтитлана, Тескока и Тлакопана – који се у историографији означава као Троструки савез (Triple Alliance). Ова конфедерација, формирана 1426. године, омогућила је Астечима брзу територијалну експанзију и успостављање империјалне власти над бројним племенима од Долине Мексика до пацифичке обале (Berdan, 1982; Gillespie, 1989; Hassig, 1988). Иако су савез чиниле три засебне политичке целине, оне су према споља деловале као јединствен народ, под заједничким астечким именом.

Астечко друштво карактерисала је политеистичка религија, у којој су ритуали и жртвовања имали изузетно значајно место, посебно у култовима божанстава као што су Хуицилопочтли, бог рата и заштитник Теночтитлана, и Тлалок, бог кише и плодности (Carrasco, 1999; Clendinnen, 1991). Преовлађујући језик био је науатл, али је у оквиру астечке државе постојао велики број других језика и етничких група, укључујући Толтеке, Олмеке, Чичимеке и Маје, што указује на високу културну и језичку разноликост овог простора (León-Portilla, 1990; Soustelle, 1961). Према митолошким и историјским предањима забележеним у изворима на науатлу, Астеци су се населили у Долини Мексика након сеобе из легендарне „Беле земље” на северу, постепено потискујући или асимилиујући старије културне групе (Gillespie, 1989; León-Portilla, 1990).

Друштвена организација астека

Као и сваки други народ, и Астеци су, да би опстали, морали да развију сложен облик друштвене организације. По доласку у Долину Мексика, њихово друштво било је организовано на основама које су укључивале колективно одлучивање и јасно дефинисане улоге у оквиру сродничких и територијалних заједница (Berdan, 1982; Soustelle, 1961). Основу друштвене структуре чиниле су породице, које су се повезивале у шире сродничке групе. Више таквих породичних групација чинило је племе, које је представљало основну политичку и друштвену јединицу.

Породичне групације имале су значајан степен унутрашње самосталности и нису биле подвргнуте строго централизованог власти. Оне су организовале привредне активности, васпитање и образовање млађих чланова, као и религијске обреде. Ради решавања питања од заједничког интереса, групације су се удруживале и доносиле одлуке на племенском већу, у којој је свака групација делегирала по једног представника (Gillespie, 1989). Породична групација, односно клан, имала је више старешина, међу којима

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ КОД АСТЕКА

се издвајао примарни вођа, док је племенско веће из својих редова бирало поглавара са световном и религијском улогом.

Свака групација и свако племе били су у обавези да учествују у одбрамбеним активностима и ратовима, који су представљали важан елемент астечке политике и економије. Ратни походи били су усмерени не само на територијалну експанзију, већ и на обезбеђивање заробљеника за радне обавезе и за обредно жртвовање, што је имало значајну религијску и идеолошку улогу у астечком друштву (Hassig, 1988; Carrasco, 1999).

Друштвена структура астечког друштва била је јасно хијерархизована и заснована на комбинацији сродничких, територијалних и функционалних принципа. На врху друштвене лествице налазио се владар (*tlatoani*), који је имао политичку, војну и религијску власт, али чија је моћ била ограничена одлукама племенског већа и утицајем свештенства (Gillespie, 1989; Soustelle, 1961). Испод владајућег слоја налазила се племствена елита, која је обухватала војне старешине, свештенике и управнике, док је већину становништва чинило слободно сељачко и занатлијско становништво организовано у локалне заједнице. Посебну улогу у друштвеној организацији имале су територијално-сродничке јединице познате као *calpulli*, које су представљале основу друштвеног, економског и административног живота. Чланови *calpulli*-ја заједнички су користили земљу, организовали производњу, учествовали у верским обредима и били одговорни за плаћање дажбина држави. Ове јединице су имале одређени степен аутономије, али су истовремено биле чврсто интегрисане у шири политички систем астечке државе (Berdan, 1982; Smith, 1997).

Друштвена мобилност била је ограничена, али не и потпуно онемогућена. Посебно су се ратничке заслуге сматрале легитимним путем ка стицању вишег друштвеног статуса, што је додатно подстицало милитаризацију друштва. Успешни ратници могли су стећи племићки статус, земљу и друштвене привилегије, док су заробљеници из ратних похода често постајали робови или су били укључивани у ритуалне праксе, што је имало снажан идеолошки значај.

Привредна активност Астека била је превасходно заснована на пољопривреди, што је условљавало економску стабилност већине становништва. Поред тога, значајну улогу имали су занатлије који су израђивали оружје, алате, керамичко посуђе, као и предмете намењене религијским обредима. Посебно цењену друштвену групу чинили су трговци, који су обезбеђивали размену добара и повезивали астечку државу са удаљенијим регионима (Berdan, 1982; Smith, 1997).

Важан сегмент привреде и друштвене хијерархије били су ратници и свештеници. Ратници су из похода доносили плен, који је распоређиван у оквиру заједнице, чиме се наглашавала колективна природа друштва. Све-

штенство је, с друге стране, имало значајан материјални и симболички утицај, будући да су религијски обреди и прилози представљали важан извор њихове моћи. Астечка религија била је политеистичка, са посебним значајем култова бога кише и бога сунца, који су имали централно место у ритуалном и календарском систему (Clendinnen, 1991; Carrasco, 1999).

Начини образовања и васпитања деце

Положај деце у оквиру астечког друштва био је строго уређен и усклађен са религијским и друштвеним нормама заједнице. Одмах по рођењу дете је преузимала бабица, која је обављала основне практичне и ритуалне радње, укључујући купање, облачење и повијање новорођенчета. Родитељи су се потом обраћали свештеницима како би се, на основу календара и верских знакова, утврдила судбина детета и проценило да ли дан његовог рођења припада повољним или неповољним данима (León-Portilla, 1990; Woone, 2000). Четвртог дана након рођења обично је организована гозба приликом које је детету давано име, осим у случајевима када је дан рођења сматран несрећним, па се церемонија одлагала за повољнији тренутак који је одређивао свештеник (Soustelle, 1961).

Уколико је дете било мушког пола, родитељи су га од најранијег детињства симболично припремали за будуће друштвене улоге показујући му играчке у облику оружја и оруђа, чиме се наглашавала важност ратничких и радних вештина. У том периоду детету је често додељиван надимак повезан са даном рођења, који је могло носити током целог живота. Имена су добијана по биљкама, животињама или значајним догађајима, док су девојчице чешће добијале сложенија и поетска имена, најчешће везана за природне појаве и естетске вредности природе (Soustelle, 1961; León-Portilla, 1990).

После треће године живота, мушка деца су постепено укључивана у организоване облике васпитања и обуке, које су спроводили искусни и угледни чланови племена. Основу овог процеса чинило је учење ратних и радних вештина. После десете године дечасти су могли бити укључивани као пратња у ратним походима, најпре у логистичким улогама, као што су водоноше, доносиоци хране и помоћници ратника, али су у одређеним околностима учествовали и у мањим оружаним сукобима (Hassig, 1988). Током одмора и пауза такмичили су се у физичким активностима као што су трчање, пливање и гађање, а најспособнији међу њима бирани су као помоћници, односно штитоноше ратницима.

Деца са физичким или умним недостацима остајала су у оквиру заједнице, где су обављала послове у складу са својим могућностима. Истовремено, историјски извори указују на то да су у одређеним околностима

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ КОД АСТЕКА

могла бити посматрана и као потенцијална жртвена резерва у случајевима када није било могуће обезбедити заробљенике из ратних похода, што одражава тесну повезаност васпитања, религије и ратне идеологије у астечком друштву (Carrasco, 1999; Clendinnen, 1991).

Значајне информације о васпитним представама и дисциплинским праксама код Астека садржане су у изворима као што је *Codex Mendoza*. Према овим записима, кажњавање деце у првим годинама образовања било је углавном ограничено на опомене, док су након седме године постојале строже дисциплинске мере за упорну непослушност. Оне су могле обухватати блаже облике физичког кажњавања, као што је боцкање трњем агаве, или строже облике, који су подразумевали излагање хладноћи и другим непријатним условима. Ипак, извори наглашавају да су овакве драстичне мере примењиване ретко и углавном у изузетним случајевима (Boone, 2000; León-Portilla, 1990).

Девојчице су након треће године живота обучаване за обављање кућних и занатских послова. Уз помоћ мајки и бака училе су ткање, плетење, израду корпи и припрему хране, као и друге активности неопходне за функционисање домаћинства. Код занатлија су девојчице често имале улогу помоћница, где су постепено стицале знања из такозваних „женских заната” и припремале се за производњу робе широке потрошње (Soustelle, 1961). Поред тога, постојале су и посебне образовне институције у којима су девојчице припремане за свештеничке улоге, укључујући израду ритуалних одора од перја и влакана, што указује на њихову активну улогу у религијском животу заједнице (León-Portilla, 1990). У сеоским домаћинствима деца су рано укључивана у економски живот породице. Учесће у свакодневним радним активностима представљало је важан облик неформалног образовања, при чему је осећај доприноса благостању заједнице имао значајну мотивациону и васпитну улогу (Berdan, 1982).

У петнаестој или шеснаестој години већина астечке деце пролазила је кроз завршну фазу образовања, након које су постајали пуноправни чланови племена. У том периоду постојале су две основне врсте образовних институција: *telpochcalli*, у којима се стицало опште и практично образовање, и *calmecac*, које су биле намењене обуци свештеника и будућих владара (Smith, 1997; Soustelle, 1961).

Telpochcalli су оснивале групе породица ради образовања своје деце, са циљем њихове пуне интеграције у друштвену заједницу. У овим школама учили су се грађанска права и обавезе, употреба оружја и оруђа, занати, основе уметности и историја племена, као и правила понашања током религијских и друштвених манифестација. Посебан део наставе чинила су физичка такмичења и прикази ратничких вештина, који су имали важну улогу у колективној социјализацији младих (Hassig, 1988; Smith, 1997).

Дечаци су у оквиру *telpochcalli* обучавани и за реаговање у случајевима природних непогода, као што су пожари, поплаве, земљотреси и вулканске ерупције. Образовање је било организовано у посебним објектима, где су младе подучавали најискуснији припадници заједнице, а током свечаних прилика ученици су представљали своје занатске и уметничке радове (Soustelle, 1961).

Calmecac су биле школе интернатског типа, најчешће смештене у оквиру главних храмова, у којима су дечаци обучавани за обављање највиших религијских и политичких функција. Ове институције представљале су надоградњу општег образовања и биле усмерене на изучавање религијских доктрина, календара, ритуала и управљачких вештина. Ученици *calmecac* уживали су посебан друштвени статус и били су заштићени од тешких радних обавеза и ратних сукоба (Gillespie, 1989; Carrasco, 1999). У појединим случајевима *calmecac* школе су функционисале као заједничке институције више племена, под управом међуплеменског савета. Практични део наставе обухватао је активно учешће у храмским обредима, при чему су ученици били везани за одређено божанство и одговарајући храм, док су о другим боговима стицали општа, информативна знања (León-Portilla, 1990; Boone, 2000).

Закључак

Образовање и васпитање код Астека представљали су саставни део ширег друштвеног, религијског и политичког система. Васпитно-образовне праксе нису биле издвојене активности, већ су биле усмерене ка обликовању појединца у складу са потребама заједнице, очувању друштвеног поретка и одржавању религијског погледа на свет. Посебно је наглашена колективна димензија васпитања, у којој су кланови, племена и институционализоване школе имале кључну улогу. Систем образовања био је јасно диференциран према полу, друштвеном положају и будућој улози појединца. *Telpochcalli* су обезбеђивале опште, практично и војно образовање, док су *calmecac* представљале елитне институције намењене образовању свештеника и носилаца власти. Оваква подела указује на висок степен организованости и институционализације образовног система, као и на његову функцију у одржавању друштвене хијерархије.

Иако је астечки систем образовања и васпитања показивао изразиту систематичност, дисциплину и јасно дефинисане циљеве, он је истовремено био нераскидиво повезан са религијским праксама и идеолошким оквирима који су укључивали и ритуалне облике насиља. Због тога је неопходно посматрати овај систем у његовом историјском и културном контексту,

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ КОД АСТЕКА

без идеализације, али и без поједностављеног вредносног поређења са савременим образовним моделима. Образовање и васпитање код Астека могу се посматрати као рани пример институционално уређеног педагошког система, чија је основна функција била припрема појединца за улогу у заједници и очување стабилности сложеног друштвеног поретка једне од најразвијенијих цивилизација предколумбовске Америке.

Литература

- Berdan, F. F. (1982). *The Aztecs of Central Mexico: An imperial society*. Holt, Rinehart & Winston.
- Boone, E. H. (2000). *Stories in red and black: Pictorial histories of the Aztecs and Mixtecs*. University of Texas Press.
- Carrasco, D. (1999). *City of sacrifice: The Aztec empire and the role of violence in civilization*. Beacon Press.
- Caso, A. (1958). *The Aztecs: People of the sun*. University of Oklahoma Press.
- Clendinnen, I. (1991). *Aztecs: An interpretation*. Cambridge University Press.
- Davies, N. (1973). *The Aztecs: A history*. Macmillan.
- Durán, D. (1994). *The history of the Indies of New Spain* (D. Heyden, Trans., annot., & intro.). University of Oklahoma Press. (Civilization of the American Indian Series, No. 210).
- Gillespie, S. D. (1989). *The Aztec kings: The construction of rulership in Mexica history*. University of Arizona Press.
- Graulich, M. (1997). *Myths of ancient Mexico*. University of Oklahoma Press.
- Gruzinski, S. (1992). *The Aztecs: The rise and fall of an empire*. Harry N. Abrams.
- Hassig, R. (1988). *Aztec warfare: Imperial expansion and political control*. University of Oklahoma Press.
- Hassig, R. (2001). *Time, history, and belief in Aztec and colonial Mexico*. University of Texas Press.
- León-Portilla, M. (1990). *Aztec thought and culture: A study of the ancient Nahuatl mind* (J. E. Davis, Trans.). University of Oklahoma Press.
- Matos Moctezuma, E. (1988). *The great temple of the Aztecs*. Thames & Hudson.
- Smith, M. E. (1997). *The Aztecs*. Blackwell Publishers.
- Soustelle, J. (1961). *Daily life of the Aztecs on the eve of the Spanish conquest* (P. O'Brian, Trans.). Phoenix Press.
- Taube, K. A. (1993). *Aztec and Maya myths*. University of Texas Press.
- Townsend, R. F. (2000). *The Aztecs* (2nd ed., rev.). Thames & Hudson.
- Vaillant, G. C. (1941/1999). *Aztecs of Mexico: Origin, rise and fall of the Aztec nation*. Dover Publications.

Milutin A. Lješević

EDUCATION AND UPBRINGING AMONG THE AZTECS

Summary

Education and upbringing among the Aztecs were highly specific and closely aligned with the social structure of their society. A key characteristic of this system was the limited role of parents in the direct upbringing and education of children, as these responsibilities were largely assumed by clans, tribes, and institutionalized forms of collective education. Only in smaller rural communities did parents retain a more prominent educational role. Given that the Aztecs lived in large urban settlements, some of which exceeded 100,000 inhabitants, collective education and upbringing were given priority. This was particularly evident in the training of priests and future rulers. At the same time, military schools prepared young men for their roles as warriors, while merchant and craft schools, organized by specialized guild-like groups, ensured the transmission of economic and technical skills.

It can be concluded that the Aztec system of education and upbringing was highly structured and purposeful, and that certain elements of this system—such as discipline, social responsibility, and the systematic organization of education—may be considered in a broader comparative context. However, these practices should not be idealized, as the educational system was inseparably linked to religious beliefs and rituals that included violent forms of sacrificial practices. Today, a significant number of descendants of the Aztec population live in Mexico, largely integrated into modern society and no longer practicing traditional rituals. This paper has examined the forms of education and upbringing that were encountered by Spanish conquistadors and other European conquerors, and can be regarded as a contribution to the history of education and upbringing in the central regions of Mexico during the pre-colonial period.

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ У ЕКОЛОШКОМ ОБРАЗОВАЊУ И ВАСПИТАЊУ УЧЕНИКА

Ивана Ђорђевић*¹

* Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Савремена настава географије подразумева активну улогу ученика и треба да се заснива на искуственом учењу, самосталном истраживању и откривању које се остварује коришћењем природних амбијената као примарних извора знања. Природно окружење може бити додатни подстицај за учење, а слободне наставне активности управо то омогућавају. У раду су представљене слободне наставне активности које, у корелацији са садржајем географије, имају за циљ развој еколошких ставова и проеколошког понашања ученика. Такви часови захтевају више времена за планирање и реализацију, пажња и мотивација ученика није увек на задовољавајућем нивоу, али њихов значај за образовање и васпитање ученика је велики. Наведени недостаци могу да се ублаже тако што ће се наставници оснажити кроз пружање подршке организованим програмима сталног стручног усавршавања и јачањем њихових компетенција за реализацију наставе ван учионице, али и указивањем ученицима на важност и озбиљност рада на отвореном.

Кључне речи: слободне наставне активности, географија, еколошко образовање, ученици, наставници

Abstract: Modern geography teaching implies an active role of students and should be based on experiential learning, independent research, and discovery, achieved through the use of natural environments as primary sources of knowledge. The natural environment can serve as an additional stimulus for learning, and extracurricular educational activities make this possible. This paper presents extracurricular activities which, in correlation with geography content, aim to develop students' ecological attitudes and pro-environmental behavior. Such classes require more time for planning and implementation, and students' attention and motivation are not always at a satisfactory level; however, their importance for students' education and upbringing is considerable. The mentioned shortcomings can be mitigated by empowering teachers through support in organized programs of continuous professional development and by strengthening their competencies for conducting outdoor education, as well as by raising students' awareness of the importance and seriousness of outdoor learning.

Key words: extracurricular activities, geography, environmental education, students, teachers

---

¹ Контакт адреса: ivana.djordjevic@gef.bg.ac.rs

Увод

Систем образовања и васпитања, посматран превасходно кроз редовну наставу, настоји да буде у најбољем интересу ученика, да одговара њиховим садашњим и будућим потребама, као и потребама друштва. Међутим, у другом циклусу основне школе већа је фокусираност на академска постигнућа ученика и полагање завршног испита који је неопходан за наставак школовања. Разматрање природе и улоге вршњачких односа у развоју деце и младих показује да вршњачка интеракција представља значајан фактор у развоју когнитивних и социјалних компетенција. Зато су се 2017/2018. године у план наставе и учења увеле слободне наставне активности које уважавају потребе и интересовања ученика (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024 и Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 18/2018 и 13/2023). Чињеница да ученици у сваком разреду бирају други програм слободних наставних активности показује да је то концепт који има у виду основну карактеристику интересовања ученика у узрасту од 11 до 15 година. На том узрасту су њихова интересовања променљива и одраз су развојне потребе да прошире видике и процене сопствене могућности. Ради се о активностима у којима су ученици у већој мери активни, самостални, слободни да бирају, имају прилику да уче на свој начин, да доприносе развоју и испољавању интересовања и индиректно повећању мотивације за школовање и дружење.

Слободне наставне активности су део наставе и учења који школа планира Школским програмом и Годишњим планом рада. Ученици од петог до осмог разреда бирају један од три програма слободних наставних активности. То значи да сваки ученик током другог циклуса основног образовања и васпитања похађа четири различита програма. Одабрани програми слободних наставних активности су за ученика обавезни, са фондом од једног часа недељно, а успех се изражава описном оценом и не утиче на општи успех. Анализом Правилника о плану наставе и учења за пети, шести, седми и осми разред основног образовања и васпитања, који је објављен 2021. године (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024 и Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 18/2018 и 13/2023), утврђено је да постоје програми слободних наставних активности као што су: *Вежбањем до здравља*, *Животне вештине*, *Медијска писменост*, *Предузетништво*, *Моја животна средина*, *Уметност*, *Домаћинство*, *Цртање сликање и вајање*, *Чувари природе*, *Музиком кроз живот*, *Сачувајмо нашу планету* и *Филозофија са децом*. Програми слобод-

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

них наставних активности садрже циљ, компетенције, исходе, теме, кључне појмове садржаја, упутство за дидактичко-методичко остваривање и оцењивање ученика.

Разумевању и схватању природних и друштвених појава, процеса и законитости најбоље могућности пружају ресурси у локалној средини. Савремена настава географије се помера са секундарних, посредних извора (првенствено уџбеника) на примарне изворе знања, односно, непосредну стварност (Костовић-Враћеш, 2015). Због чињенице да су ученицима потребни, како физичка активност и боравак на свежем ваздуху, тако и очигледна, активна настава, као извори знања, све чешће се промовишу ресурси ван школе. У том контексту, саставни део рада наставника, када је реч о предмету Географија, требало би да буде амбијентална настава и истраживачки рад ван учионице. Из разлога што ученици много времена проводе у затвореним просторијама – учионицама, продуженом или целодневном боравку, што се повећава време проведено испред екрана, питање наставе на отвореном се афирмише и постаје све актуелније.

Учење ван учионице у образовном систему у Србији

На значај усвајања знања ван затворених простора крајем 18. и почетком 19. века указивали су педагошки класици (Russo, Froebel, Pestalozzi, Komensky, Montessori), а дилема да ли би учење у природи требало да буде интегрални део савременог образовно-васпитног процеса не постоји (Голубовић-Илић, Микарић, 2023). У литератури су присутни бројни појмови који се односе на активности које се реализују ван учионице. Неки од њих су: ванучионичка настава, амбијентална настава, теренска настава, учење на отвореном, ваншколска настава (Благданић, Банђур, 2018). Због различитих приступа јединствено појмовно одређење не постоји, али је суштина таквог рада „извођење наставе у аутентичном природном или друштвеном амбијенту” (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2011). Наставу на отвореном представља „свако организовано учење којим се реализују програмски садржаји изван уобичајеног школског простора (учионице), без обзира на место и време трајања” (Радивојевић, Јелић, 2016), при чему ученици знања стичу на непосредан начин, искуствено, самосталним истраживањем и откривањем.

Образовање на отвореном подразумева низ организованих активности које се одвијају на различите начине у претежно природном, али и друштвеном окружењу. Реализација таквих активности је на основу Правилника о плану и програму наставе и учења за ученике петог и шестог (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024), као и седмог и

осмог разреда основног образовања и васпитања (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 18/2018 и 13/2023) предвиђена да се оствари кроз слободне наставне активности које подразумевају да ученици посматрају, уочавају сличности и разлике, упоређују, групишу и класификују, сакупљају, бележе, истражују. Учење на отвореном карактерише активан, искуствени и истраживачки приступ наставним садржајима, при чему неизоставни део наставног процеса представља боравак у природи (Skok, 2002; Anđić, 2007). Ученици директно и непосредно уочавају због чега се нешто дешава, откривају узрочно-последичне везе и односе, развијају географско логичко мишљење и когнитивне способности. Ангажовањем на различитим практичним или истраживачким задацима, ученици се осамостаљују, а њихова радозналост и интересовања за дубље, детаљније и све-страније проучавање објективне стварности се повећавају (De Zan, 2005). Осећање задовољства због успешно остварених задатака и активности позитивно утиче на њихову самоувереност и сигурност, осећање личне вредности, самопоштовања и самопоуздања, што се позитивно одражава на целокупан развој њихове личности (Harun, Salamuddin, 2014; Spring, 2021). Спољашње окружење је у функцији извора сазнавања, али и проширивања, богаћења, трансформације искустава ученика у циљу да ученици прошире своја знања, развију или усаврше вештине, промене понашање или ставове. Истовремено, ученици се и научно описмењују, развијају „разумевање научних појмова, вештине решавања свакодневних проблема који потичу из различитих научних области, радне навике, истраживачку радозналост, упорност, самопоуздање” (Благданић, Банђур, 2018). Такав рад омогућава боље разумевање себе, других и окружења, позитивно утиче на когнитивни, афективни и психомоторни развој ученика, подстиче емпатију, толеранцију, разумевање и сарадњу (Harvey, 2012).

У основи учења на отвореном налазе се сараднички облици рада – тимски и рад у групама током кога ученици прикупљају информације, мере, бележе, фотографишу, обликују прикупљене податке и представљају (излажу, презентују) резултате свог рада (групе или тима) осталим ученицима. На тај начин поред научне писмености, развијају и образовне компетенције, односно вештине потребне за целоживотно учење (Марушић-Јаблановић, Благданић, 2019). Ученици су укључени у практичне активности на отвореном, где су сарадња, комуникација и социјална интеракција непосредније, отвореније и интензивније. Кроз практично и социјално искуство ученици се оспособљавају да истражују и селектују податке, решавају проблеме, проналазе аргументе, узроке, последице и функционално примењују стечена знања. Непосредним истраживањем у природи ученици су у прилици да упознају нова жива бића, да уочавају законитости које важе у природи, стекну или провере своја искуства, посматрају и

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

учавају промене које настају у одређено доба године. Настава на отвореном доприноси да ученици развијају различите стратегије учења које подразумевају планирање, извођење, објашњавање и предвиђање догађаја у свом окружењу. Таква настава омогућава већу слободу, креативност, аутономију и самосталност, а активност се манифестује кроз постављање питања, давање предлога, коментара и примедби које мењају однос ученика и наставника (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2014; Поповић-Трбушковић, 2016).

Боравак и истраживања у природи позитивно утичу и на физичку активност ученика, односно на њихов моторички развој (Yıldırım, Özyilmaz Akatca, 2017), а то су примарни циљеви дефинисани Правилником о плану и програму наставе и учења за ученике петог и шестог (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024), као и седмог и осмог разреда основног образовања и васпитања (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 18/2018 и 13/2023) у нашој земљи. Директна корист и значај наставе на отвореном постоји и у смислу промовисања здравијег начина живота, развијања еколошке свести и образовања ученика за одрживи развој (Anđić, 2007). С тим у вези, учење и образовање имају трансмисиону улогу, кроз коју би нове генерације требало да развију одговорност према природи и у контексту одрживог развоја, потребу за њеним очувањем и заштитом. Уколико се на адекватан начин упознају са локалном средином, ученици ће научити да је поштују, показате спремност да учешћем у одређеним активностима и променама у свакодневном понашању допринесу њеној заштити, обнављању и унапређивању (Alavanja, 2018).

Настава на отвореном омогућава интердисциплинарно повезивање и интеграцију садржаја географије са осталим предметима и слободним наставним активностима, односно вертикално, хоризонтално и дијагонално повезивање садржаја који се изучавају од петог до осмог разреда основне школе. Имајући у виду да учење представља динамички процес конструисања знања, чији се квалитет вреднује на основу применљивости наученог, природни амбијенти, у односу на затворене просторе, пружају много више прилика за стицање функционалних знања и њихову примену у свакодневним животним ситуацијама. Такође, временска и просторна флексибилност учења на различитим локацијама и у другачијим амбијентима „омогућава и подстиче разноврсне стилове учења и повезивање више области у смислене, логичке целине” (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2014). Циљ слободних наставних активности чији су садржаји у директној вези са садржајима географије је да стечена знања ученика буду функционална, практично применљива, прагматична и процедурална.

Планирање, реализација и евалуација слободних наставних активности

Програми слободних наставних активности су оријентисани ка достизању исхода и развоју компетенција. То значи да приликом планирања нагласак није на садржају и активностима наставника, већ на промишљању како конкретни садржај приближити ученицима. Како би се достигли дефинисани исходи из програма, активности ученика треба да буду (Приручник за наставнике грађанског васпитања у другом циклусу основног образовања и васпитања, 2020):

- смислене: повезане са школским и ваншколским искуством ученика;
- проблемске: захтевају промишљање како их решити постављањем одговарајућих питања себи и другима;
- дивергентне: предлагање нових решења и повезивање садржаја у нове целине;
- критичке: поређење важности и тачности појединих чињеница и података, осмишљавање аргумената и откривање узрочно-последичних веза;
- кооперативне: одвијају се кроз заједнички рад, дискусију и размену мишљења уважавајући аргументе саговорника.

Неке од смерница при планирању слободних наставних активности је да се води рачуна о: неговању радозналости, одржавању и подстицању интересовања ученика за садржаје конкретног програма; уважавању свакодневног ваншколског искуства ученика; интеграцији и примени наученог у свакодневном животу; индивидуалним разликама међу ученицима; партиципативним и кооперативним активностима које омогућавају сарадњу; активним и искуственим облицима и методама рада; материјалима и средствима рада које треба припремити; корелацији са другим предметима; сарадњи са локалном заједницом. Суштинска разлика у планирању остваривања програма слободних наставних активности, у односу на друге предмете, јесте у степену флексибилности. У условима у којима нема традиционалних предавања и тестирања, динамика часа у већој мери зависи од ученика и њихових активности, што није увек могуће у потпуности предвидети.

У реализацији програма слободних наставних активности пожељно је правити корелацију са обавезним предметима. Слободне наставне активности треба да допринесу остваривању општих циљева образовања и васпитања који су дефинисани Законом о основама система образовања и васпитања, као и развоју међупредметних компетенција. Компетенције се односе на способност комбиновања знања, вештина (интелектуалних и практичних), ставова и вредности релевантних за реалне контексте у којима се они функционално примењују и којима ученици треба да овладају

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

након одређеног периода учења. Слободне наставне активности треба да допринесу развоју међупредметних компетенција јер се одвијају у различитим областима и на различитим садржајима. Ту се посебно мисли на међупредметне компетенције као што су: компетенције за целоживотно учење; сарадња; решавање проблема; рад са подацима и информацијама; дигитална компетенција; комуникација. Слободне наставне активности су погодне јер је њихова сврха да обезбеде код ученика (Приручник за наставнике грађанског васпитања у другом циклусу основног образовања и васпитања, 2020):

- развој различитих аспеката личности (когнитивни, морални, естетски, физички, социјални, емоционални);
- повезивање, проширивање и продубљивање знања, развој вештина и навика стечених у школи и свакодневном животу (посебно развој општих и међупредметних компетенција);
- правилан однос према раду и подстицање професионалног развоја;
- одговорнији однос према школи, школским обавезама, другим ученицима, наставницима;
- боље међусобно упознавање јер се формирају групе ученика из различитих одељења;
- адекватнију укљученост и прихваћеност ученика;
- подстицање потенцијала и задовољавање интересовања ученика;
- оспособљавање ученика за комуникацију, интеракцију, сарадњу, партиципацију, иницијативност и предузимљивост;
- превенцију непожељних облика понашања;
- упознавање других и другачијих и јачање толеранције на различитост;
- подстицање професионалног развоја ученика јер их на крају осмог разреда очекује доношење важних одлука о наставку школовања.

Програми слободних наставних активности су тако конципирани да наглашавају активност ученика, повезивање њиховог школског и ваншколског искуства, учење путем решавања проблема, сарадњу и тимски рад, као и употребу савремених технологија у образовне сврхе. Програми се реализују комбиновањем различитих облика и метода рада као што су: презентације, демонстрације, студије случаја, симулације, социјалне улоге, дебате, групни рад, рад на пројектима, употреба видео прилога, креативне радионице, рад у пару, повезивање са вршњацима из других школа или држава, гостовања стручњака, учење у другим институцијама, посете разним дешавањима... Потенцира се самосталност ученика у активном начину учења, а улога наставника је првенствено у томе да уведе ученике у тему, представи им кључне појмове садржаја и подстакне их на активност коју усмерава, прати и вреднује.

Због природе програма и чињенице да се у сваком разреду похађа други програм, увођење ученика у тему је изузетно важно. Наставник треба кратко да представи сваку тему користећи разноврсне материјале и наставна средства која је унапред припремио (филмове, слике, приче, новинске текстове), а која доприносе мотивацији ученика. Концепт слободних наставних активности се не базира на употреби уџбеника. Напротив, ученици се подстичу да користе што различитије изворе информација и да према њима имају критички однос. Циљ је подстицати ученике да развијају сопствени потенцијал и компетенције за рад са подацима. Иако се очекује да ће се ученици у значајној мери базирати на интернету као средству које омогућава брзе и лако доступне информације, треба их охрабрити да користе и друге изворе као што су књиге, старе фотографије или интервју.

У складу са чланом 61 Закона о основном образовању и васпитању (Службени гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 129/2021, 92/2023 и 19/2025) и Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању (Службени гласник РС, 10/2024), слободне наставне активности се описно оцењују (истиче се, добар и задовољава), а оцена не улази у општи успех ученика. То подразумева да наставник континуирано прати активности ученика и њихов напредак у достизању исхода и развоју компетенција. Имајући у виду концепт програма слободних наставних активности, исходе и компетенције које треба остварити, процес праћења и вредновања постигнућа ученика се остварује на различите начине. Наставници могу да припреме материјале које ће користити за процењивање знања, вештина и ставова, пре и након обраде одређене тематске целине у циљу објективности утврђивања напретка ученика. Могу се користити и презентације ученика, производи њиховог рада, писање есеја или резултати на тематским квизовима.

Током школске године наставник треба да прати и вреднује и друге показатеље напретка као што су начин на који ученик учествује у активностима, како прикупља податке или на који начин аргументује своје ставове. Посебно поуздани показатељи су квалитет постављених питања, способност да се пронађе веза између појава, процеса и законитости, наведе пример и промени мишљење на основу аргумената других. Уколико ученици разликују чињенице од интерпретације, изводе закључке, прихватају другачије мишљење, примењују научено у новим ситуацијама, предвиђају последице и предлажу креативна решења, наставник то такође може да вреднује. Наставник прати и оцењује како ученици међусобно сарађују, на који начин решавају сукобе мишљења, како једни другима помажу, у којој мери испољавају иницијативу, како превазилазе потешкоће са којим се сусрећу приликом рада, на који начин развијају критичко мишљење и у којој мери су креативни.

**Примери репрезентативних слободних наставних активности и њихов
утицај на формирање еколошких ставова ученика**

Све су чешћи захтеви да процес наставе буде инован на начин да боље и успешније припреми младе за активан живот у друштву и рад у непосредном окружењу. Кроз наставу се све више потенцира стицање процедуралних, контекстуалних и функционалних знања. Компетенцијски приступ захтева превазилажење оквира традиционалне наставе и усвајање фактографских чињеница ка концепцији конструкције знања и захтева оријентацију образовног процеса ка већој партиципацији ученика у образовно-васпитном процесу. Садржаји програма слободних наставних активности у основној школи поседују теоријски оквир, али и приступ који је усмерен ка практичној реализацији ван учионице што обухвата и израду пројеката.

Програми слободних наставних активности промовишу истраживачки приступ у настави и примену образовања за одрживи развој. Уз помоћ наставника ученици могу да планирају и реализују одређену активност или спроведу експеримент и да то прикажу на начин који је прилагођен теми или обрађеној активности (писано, усмено, графички, одговарајућом уметничком техником). Наставник треба да дефинише задатак и покрене дискусију, да ученицима пружи прилику да самостално покушају да планирају, осмисле, ураде и својим речима опишу запажања и резултате до којих су дошли и на крају да то презентују пред одељењем или широм школском заједницом. Избор дидактичко-методичких модела при реализацији предвиђених активности треба да буде усмерен ка стицању нових вештина и развијању критичког погледа о актуелним питањима очувања животне средине и биодиверзитета.

Полазећи од принципа одрживог развоја, првенствено холизма и интердисциплинарности, програми слободних наставних активности су конципирани тако да се током наставе и учења примењују стратегије које се заснивају на принципима одрживости као што су: стратегија интерактивног учења и рада на пројекту; стратегија интегративног учења и настава усмерена на деловање; стратегија кооперативних облика наставе; стратегија учења откривањем и решавања проблема, метакогнитивне стратегије и различити облици искуственог учења. Кроз рад на пројектима у различитим амбијентима, сарадњом са родитељима и локалном заједницом постиже се отвореност, одговоран однос и понашање према окружењу са циљем постизања активног односа ученика, развој критичког и конструктивног мишљења и одговорност према себи, природном и социјалном окружењу. Стварају се везе између стеченог знања у школи, сопственог искуства и примене у свакодневном животу. Амбијентални приступ у настави, непосредни контакт и искуство са предметима сазнања се допу-

њује употребом савремене технологије (коришћење мултимедијалних ресурса и визуелних средстава, како у настави, тако и у размени информација). Препоручљиво је и укључивање средстава јавног информисања, института, истраживачких и образовних центара и ресурса.

Једна од важних компетенција наставника је успостављање сарадње са локалном средином кроз извођење наставних активности ван учионице. Наставник има сложен задатак да одабиром савремених дидактичких стратегија за остваривање циљева и задатака наставне теме осмишљава и креира наставне ситуације у неформалним ванучионичким амбијентима у локалном окружењу. Како би се што боље остварила веза између садржаја програма и реалног живота пожељно је ученицима омогућити истраживање проблема који се проучавају у локалном контексту кроз коришћење проблемско-истраживачког приступа у настави. Улога наставника је превасходно у подстицању ученика у настави на откривање, истраживање, доживљавање, проучавање, вредновање и креирање у процесу учења чиме им се омогућава самостално управљање процесом учења, како у учионици тако и ван ње.

За сваку тему наставник треба да припреми што више различитих материјала који имају функцију подстицања и мотивисања ученика за рад. Поред материјала (филмови, слике, приче, новински текстови), то могу бити гостовања стручњака за дату област или посета установама. Избор подстицаја треба да одговара теми, узрасту ученика и њиховим интересовањима. Програми слободних наставних активности се не базирају на коришћењу уџбеника и дидактичких материјала који су специјализовани за њих, већ се ученици подстичу да користе што различитије изворе информација и да према њима имају критички однос. Препоручене теме и кључни појмови су предлог наставницима како да обраде одређену проблематику, а наставник треба да прилагоди динамику и активности интересовањима ученика, специфичностима локалне заједнице и природном окружењу у коме се школа налази. У реализацији програма потребно је узети у обзир стечено знање ученика у оквиру наставних предмета као што су: Свет око нас, Природа и друштво, Географија, Биологија, Физика, Хемија, Техника и технологија, али у делу који проучава појаве, процесе и законитости у природи.

Чувари природе

Циљ учења слободне наставне активности Чувари природе је да ученици стекну знања, усвоје правилна понашања, развију ставове и формирају вредности које су потребне за очување и унапређење животне средине, биодиверзитета, природе и одрживог развоја. Активности су намењене ученицима петог или шестог разреда, а годишњи фонд часова је 36. Сврха програма је да ученици развију кључне компетенције из области очувања животне средине и биодиверзитета, како би разумели узроке и

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

последнице различитих природних феномена и промена под дејством човека и предложили сврсисходне, алтернативне начине деловања и понашања.

Табела 1. Правилник о плану и програму наставе и учења за ученике петог и шестог разреда основног образовања и васпитања (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024)

Опште међупредметне компетенције	Исходи По завршетку програма ученике ће бити у стању да:	Теме и кључни појмови садржаја
Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околина Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Естетичка компетенција	– препознаје проблем, планира стратегију и решава проблем применом знања и вештина из различитих предмета и ваншколског искуства. – прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или другом уметничком техником; – користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и приказ резултата истраживања; – вреднује утицај својих навика у заштити животне средине и биодиверзитета; – активно учествује у акцијама на заштити, обнови и унапређењу животне средине и биодиверзитета; – повеже значај очувања околине и биодиверзитета са бригом о сопственом и колективном здрављу; – одговорно се односи према себи, сарадницима, животној средини и културном наслеђу; – аргументује своје ставове према еко-култури и култури свакодневног живљења; – ради у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постизању задатог циља; – критички процени сопствени и рад сарадника у групи; – критички се односи према употреби и злоупотреби природе.	УПОЗНАЈ ЖИВИ СВЕТ СВОЈЕ ОКОЛИНЕ Биодиверзитет и његов значај. Истраживање биодиверзитета непосредне околине. Мапирање врста. ЗНАЧАЈ ЖИВОГ СВЕТА ЗА ЧОВЕКА Лековите биљке. Самоникле јестиве биљке. Зачинске биљке Аутохтоне расе и сорте. Значај биљног покривача. Утицај климатских промена на живи свет. ПОМОЗИМО ДА ПРЕЖИВЕ Угроженост врста. Значај опрашивача. Утицај пестицида на живи свет. ЈА ЧУВАМ ПРИРОДУ Природни ресурси. Рационална употреба енергије. Рационална употреба воде. Понашање у природи. Заштићене природне вредности. Позитиван и негативан утицај човека на животну средину.

У оквиру наставне теме *Упознај живи свет своје околине* ученици би најпре требало да се упознају/подсети шта представља појам биодивер-

зитета и његов значај. Након тога следе активности упознавања живог света непосредне околине. Примери активности: употреба апликација за мобилне телефоне за препознавање биљака и животиња; израда онлајн хербаријума и инсектаријума или креирање сајтова и група на друштвеним мрежама који популаришу живи свет окружења; истраживање биодиверзитета своје околине – мапирање врста животиња (уочавање врста и њихових трагова у природи), мапирање дрвенастих (аутохтоних и алохтоних) и карактеристичних зелјастих врста биљака; самостални истраживачки рад „Усвоји дрво”: истраживање о биологији и екологији одабране врсте (порекло (аутохтоно, алохтоно), основне карактеристике екологије врсте, при чему се могу прикупити отисци листа, коре, плода) цртежом их приказати и презентовати.

У оквиру наставне теме *Значај живог света за човека* ученици би требало да се упознају са значајем биљног покривача, аутохтоним расама и сортама живог света Србије и утицајем климатских промена на њих. Предложене активности које воде ка том циљу су: гајење лековитог и/или зачинског биља (у башти, саксији); теренски рад са циљем упознавања самониклих јестивих биљака и израда јеловника у који су укључене те биљке; истраживање аутохтоних раса животиња и сорти биљака локалног подручја, истражити врсте, сорте, расе, да ли су биле из увоза (географско порекло или су локално гајене) и да ли су се биљке садиле и животиње узгајале у ранијим временима у датом локалном поднебљу. Ученицима би требало подићи свест о томе који је биолошки, етнолошки и практични значај одржавања „старих” локалних и аутохтоних врста и раса (добивање квалитетније хране, промоција локалних производа, подршка локалних узгајивача, локалне културе и локалне економије). Активност се може реализовати кроз индивидуално и тимско прикупљање података о аутохтоним биљкама и животињама локалног подручја на основу доступне архивске грађе, изјава и сећања старијих људи из породице и окружења. Гајење аутохтоних биљака (поврћа, цвећа) у кућној башти или дворишту школе може бити један од начина конкретне подршке локалној заједници и начин да се ученици непосредно упознају са значајем учешћа јавности у научним истраживањима.

У оквиру теме климатских промена треба скренути пажњу ученицима да на локалном нивоу уоче последице глобалног загревања. Активности у вези са овом темом се могу започети истраживањем каква је клима у локалном крају била раније (из изјава и сећања старијих људи или доступне архивске грађе). Ученици могу бити ангажовани и у изградњи станица за надгледање локалне климе и прикупљање података о атмосферским појавама које највише утичу на живи свет њиховог краја. Активност се може реализовати у континуитету током читаве године и састоји се у томе да сваког дана у исто време прикупљају и бележе податке о температури (помоћу обичног алкохолног термометра), падавинама (помоћу импрови-

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

зованог кишомера направљеног од искоришћене прозирне пластичне флаше) и брзини ветра (израдом импровизованог анемометра такође од коришћених материјала). Ове мерне инструменте могу поставити у дворишту школе или сопственом дворишту или тераси и на тај начин добити конкретне податке који се могу обрадити и представити графички.

У оквиру наставне теме *Помозимо да преживе* ученици би требало да разумеју да поједине људске активности угрожавају врсте и да људи могу активно да учествују у њиховом очувању. Примери активности које ангажују ученике: пројекат „Помозимо птицама/опрашивачима/јежевима...” да преживе (утврђивање стања – присуства и бројности у својој околини, школско двориште, парк, башта; утврђивање степена угрожености на основу научне литературе – црвене књиге, црвене листе; истраживање потреба врсте за одређеним типом вештачког станишта; одабир материјала, употреба већ коришћених предмета; праћење стања, презентовање и извештавање јавности; башта без инсектицида: шта су и како делују инсектициди, утицај на здравље човека, утицај на пчеле (разговор са пчеларом: посета локалном пчелару или организовање посете и интервјуа са пчеларом у школи), истраживање о природним непријатељима инсеката; шта угрожава птице грабљивице – сагледавање проблема, истраживање поремећаја ланца исхране; израда информативне рекламе за јавност; како засадити дрво (одабир места, врсте, припрема, садња, нега).

У оквиру теме *Ја чувам природу* ученици би требало да упознају заштићене локалне природне вредности, развију свест о значају одрживог коришћења природних ресурса, као и о утицају човека и сопственој одговорности по локалну животну средину. Активност обухвата: израду графикана, сликовних паноа и презентација о рационалној употреби енергије и воде у домаћинству или школи; изради бонтона понашања у природи; формирање еко-патроле; заштићене природне вредности локалне средине (истраживање, посета, разговор са управљачем, дозвољене активности у зонама заштите); која подручја или елементе природе локалне средине треба заштитити (истраживање и предлози ученика, дискусија, утврђивање приоритета, израда презентације о предложеном подручју); примере позитивног и негативног утицаја човека на животну средину у локалној средини (истраживање на терену, приказ примера са образложењима, вршњачка едукација).

Сачувајмо нашу планету

Циљ учења слободне наставне активности *Сачувајмо нашу планету* је развијање функционалне писмености из области заштите животне средине, разумевање односа на релацији човек – природа са циљем бољег схватања света који га окружује, лакше сналажење у природном и социјалном окружењу и формирање одговорног и активног појединца у циљу раз-

умевања и примене концепта одрживог развоја. Слободна наставна активност је намењена ученицима петог разреда, а годишњи фонд часова је 36.

Табела 2. Правилник о плану и програму наставе и учења за ученике петог и шестог разреда основног образовања и васпитања (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024)

Опште међупредметне компетенције	ИСХОДИ На крају програма ученик ће бити у стању да:	Теме и кључни појмови садржаја
<p>Компетенција за целоживотно учење Естетичка компетенција Решавање проблема Комуникација Сарадња Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Одговорно учешће у демократском друштву Предузимљивост и оријентација ка предузетништву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини</p>	<p>– наведе основне појмове о животној средини; – наведе примере утицаја човека на животну средину; – уочи везе и односе на релацији човек и животна средина; – препозна проблеме у локалној средини на основу концепта одрживог развоја; – активно и одговорно управља и решава интегративне пројектне задатке; – повезује знања о одрживом коришћењу ресурса и користи холистички приступ у решавању проблема одрживог развоја; – развија ставове и вредности о очувању животне средине кроз решавање проблема на локалитету; – емоционално реагује на проблеме локалног окружења; – схвати и разуме поделу и значај природних ресурса; – разликује обновљиве од необновљивих природних ресурса; – препозна и наводи примере обновљивих и необновљивих природних ресурса; – критички се односи према нерационалном коришћењу необновљивих природних ресурса;</p>	<p>ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ЧОВЕКА У ПРИРОДИ Основни појмови из области животне средине. Утицај човека на животну средину. Концепт одрживог развоја. Спровођење акција у заштити и очувању животне средине (мали пројекти).</p> <p>ПРИРОДНА БОГАТСТВА (РЕСУРСИ) И ОДРЖИВО КОРИШЋЕЊЕ Природни ресурси (богатства) – дефиниција, подела и значај. Обновљиви и необновљиви природни ресурси. Жива бића као природни ресурс (мали пројекти). Одрживо коришћење ресурса.</p>
	<p>– наведе изворе и последице загађења природне средине – разликује изворе и врсте загађења; – анализира из различитих углова утицај загађења на живи свет; – разврстава изворе загађења; – истражи изворе загађења у локал-</p>	<p>ИЗВОРИ И ПОСЛЕДИЦЕ ЗАГАЂИВАЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ Појам, извори и врсте загађивања. Глобалне промене и глобалне последице.</p>

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

	<p>ној средини;</p> <ul style="list-style-type: none"> – наведе примере последица стварања озонских рупа и других глобалних проблема на животну средину; – уочава узрочно последичне везе између глобалних и локалних проблема загађења и очувања природне средине; – уочи повезаност природних, социјалних и економских фактора у очувању животне средине; – креира решења за смањење загађења од отпада у оквиру пројеката; – користи методе и алате истраживања на терену; – прикупља податке из различитих извора уз критичко сагледавање и доношење закључка; – разликује био. од геодиверзитета; – идентификује и објашњава факторе који доводе до угрожавања биодиверзитета и геодиверзитета; – процењује негативан утицај појединих фактора на биодиверзитет и геодиверзитет у локалној средини; – наводи примере заштите биодиверзитета и геодиверзитета; – креира истраживачке задатке; – користи ИКТ приликом прикупљања информација и представљања резултата истраживања о геодиверзитету и биодиверзитету; – ради у тиму, размењује мишљење и учествује у акцијама очувања животне средине; – објашњава резултате истраживања повезаности гео. и биодиверзитета. 	<p>Озонске рупе и последице на животну средину. Смањење загађења од отпада.</p> <p>БИОДИВЕРЗИТЕТ И ГЕОДИВЕРЗИТЕТ Дефиниција био. и геодиверзитета. Угрожавање био. и геодиверзитета. Заштита биодиверзитета и геодиверзитета.</p>
--	---	---

У првим фазама развоја људског друштва *промене природе под утицајем човека* сведене су на локалну средину. Са развојем друштва промене природе су све дубље и трајније, да би данас достигле глобалне размере. Промене у природи настају под утицајем посредних или непосредних човекових активности и изазивају одговарајуће последице, као што су: промене физичких услова и изгледа животне средине, промене састава живог света, стварање нових обрадивих површина, гајење биљака и животиња, уношење нових врста у крајеве у којима их није било, урбанизација, индустријализација, загађивање животне средине. Ученици у групама кроз истраживачке задатке анализирају по један од утицаја човека на природну

средину као и последице тих утицаја на живот људи. Такође, могу да праве промотивне материјале који се односе на заштиту и очување природе и да осмишљавају различите активности везане за ту сврху.

Функционисање савремених друштава у потпуности зависи од *ресурса* чије су основне карактеристике необновљивост и исцрпљивост, при чему потреба за њима драстично расте док се њихове доступне количине смањују. Питање недостатка ових ресурса у будућности биће једно од најважнијих за читаво човечанство. Један од начина превазилажења датог проблема је свакако одрживи развој. Ученици се деле у две групе тако да једна група ради истраживачки задатак везан за предности и недостатке коришћења обновљивих, а друга за коришћење необновљивих извора енергије.

Постојање великог броја различитих *извора загађења животне средине*, као и врста загађујућих материја, захтева препознавање, класификацију и систематизацију загађења на једној територији. Из тог разлога се саставља Интегрални катастар загађивача животне средине, који представља регистар систематизованих информација и података о загађивачима. Из Интегралног катастра загађивача Републике Србије пронаћи податке о загађењу животне средине на локалном нивоу и након тога разговарати са ученицима о плану решења проблема загађења. С обзиром на то да се као глобалне последице загађења животне средине издвајају ефекат стаклене баште, киселе кише, озонске рупе, ученици у групама путем панона, стрипа или филма представљају њихове узроке.

У оквиру теме *биодиверзитет и геодиверзитет* требало би осмислити посету Заводу за заштиту природе Србије или организовати предавања, презентације, креативне радионице, еко-играонице, прилагођена истраживања на терену, излете у природна добра, изложбе цртежа и фотографија, пројекције филмова и слично, чиме се код ученика развија свест о вредностима и значају природних ресурса, њиховом очувању у циљу изграђивања знања и вештина еколошки активних и одговорних грађана.

Моја животна средина

Циљ учења слободне наставне активности Моја животна средина је да допринесе развоју компетенција потребних за одговорну улогу у друштву у погледу очувања животне средине, биодиверзитета и одрживог развоја. Сврха програма је да се ученици оспособе за мултидисциплинарно изучавање проблема из домена очувања животне средине и одрживог развоја, остваривање својих идеја кроз различите пројекте и даљи професионални развој. Слободна наставна активност је намењена ученицима седмог или осмог разреда, а годишњи фонд часова је 36 или 34.

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

Табела 3. Правилник о плану и програму наставе и учења за ученике седмог и осмог разреда основног образовања и васпитања (Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 18/2018 и 13/2023)

Опште међупредметне компетенције	ИСХОДИ По завршетку програма ученик ће бити у стању да:	Теме и кључни појмови садржаја
<p>Компетенција за целоживотно учење Комуникација Рад са подацима и информацијама Дигитална компетенција Решавање проблема Сарадња Одговорно учешће у демократском друштву Одговоран однос према здрављу Одговоран однос према околини Естетичка компетенција Предузимљивост и оријентација ка предузетништву</p>	<p>– образложи избор теме/истраживања из области одрживог развоја, циљ и план рада користећи вештину говора; – формулише истраживачки задатак; – планира ресурсе и управља њима, усмерен на достизање реалног циља; – прикупи, одабере и обради информације релевантне за истраживање, користећи поуздане изворе информација, наводећи извор и аутора; – прикаже и образложи резултате истраживања са аспеката очувања животне средине, биодиверзитета и здравља, усмено, писано, графички или др. уметничком техником; – користи ИКТ за комуникацију, прикупљање и обраду података и представљање резултата истраживања; – вреднује утицај својих навика у потрошњи ресурса и одлагању отпада; – учествује у акцијама које су усмерене ка заштити, обнови и унапређењу животне средине и одрживом развоју; – повеже значај окружења за бригу о сопственом и колективном здрављу; – одговорно се односи према себи, сарадницима, животној средини и културном наслеђу; – користи језик и стил специфичан за поједине научне и техничке дисциплине и чува језички идентитет; – сарађује у тиму, поштујући разлике у мишљењу и интересима, дајући лични допринос постизању договора и афирмишући толеранцију и равноправност у дијалогу; – критички процени сопствени рад и рад сарадника у групи.</p>	<p>ЕКОЛОШКИ ОТИСАК И ОПСТАНАК Еколошки отисак. Биокапацитет. Еколошки дуг. Одрживи развој. Еколошко право. УПРАВЉАЊЕ ОТПАДОМ Врсте отпада. Управљање отпадом. Комунални отпад. Депонија. РЕЦИКЛАЖА, РЕМЕДИЈАЦИЈА И ПОНОВНА УПОТРЕБА ДОБАРА И СИРОВИНА Секундарне сировине: папир, уља у исхрани, текстил, пластика. Предности и недостаци поновне употребе добара и сировина. ЗР правила. ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ Извори енергије. Енергетска ефикасност. Обновљиви извори енерг. Предности и недостаци обновљивих извора енергије.</p>

У активностима за достизање исхода на тему *Еколошки отисак и опстанак* нагласак треба да буде на истраживању појмова биокапацитет и

еколошки дефицит. Ученици ће стећи сазнања о томе шта се подразумева под еколошким дугом и зашто се обележава међународни датум Дан еколошког дефицита. На тај начин упутиће се у потешкоће које прате човечанство (храна и енергија). Даље учење може да се настави кроз друштвену игру, у групама, тако да таблу за игру и правила осмишљавају самостално. Игра треба да буде у вези са темом (победник је онај који не прекорачи еколошки дуг; игра може да има и картице са питањима у вези са еколошким отиском). Циљ је да ученици усвоје основне појмове о еколошком дефициту и да схвате проблеме који настају услед еколошког дуга. Потребно је најпре обрадити појам еколошког отиска и његову сврху. Затим ученици рачунају еколошки отисак. У паровима праве табеле у које ће уносити податке за сопствени еколошки отисак. Податке до којих су дошли представљају одељењу табеларно и уз помоћ графикона, а сви заједно изводе закључке, али и предлоге како да се смањи еколошки отисак.

Тема *Управљање отпадом* подразумева да све групе добију потребан материјал, истраже литературу и претраже интернет. За остваривање исхода у реализацији ове теме потребно је обрадити класификацију отпада према: врсти материјала од којег је направљен (лим, пластика, стакло, органски), према изворима настајања (кућни, индустријски, медицински) или према критеријуму који ученици сами одреде, претходно информишући се о томе какве врсте отпада постоје. Своје резултате представљају табеларно. Такође, потребно је да истраживањем сазнају шта се подразумева под појмом „управљање отпадом” и да предложе решења како се отпадом управља у другим државама. Ученици ће стечена знања о управљању отпадом најпре применити у свом домаћинству уз подршку чланова породице, а касније реализовати у школском простору. Своја искуства ће поделити са млађим ученицима школе, породицом и локалном заједницом, тако што ће направити пано са илустрованим ситуацијама (или фотографијама које су самостално направили) како се правилно поступа са отпадом. У оквиру ове теме ученици могу да истраже које институције у локалној заједници су надлежне за решавања проблема отпада, да остваре сарадњу са тим институцијама, тако што ће направити интервјуе са њиховим представницима и на тај начин направити подкасте на Јутјубу или чланке за школски часопис. У оквиру ове теме задатак ученика је да у својој школи промовишу значај класификовања отпада (органски, папир, пластика) и осмисле кампању промовисања правилног поступања са отпадом. То могу урадити тако што ће у групама осмислити назив кампање, лого, паролу и то пропатити ликовним презентацијама, видео клиповима, презентацијама или стрипом. Затим ће описивати циљ и реализацију своје кампање. Заједно са другим групама анализираће колико је њихова кампања реална и колико може бити успешна. Дискутоваће о могућим потешкоћама да се

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

кампања спроведе, као и о позитивним ефектима које она може да произведе. У разговору са својим другарима кориговаће недостатке своје кампање и проналазиће нове начине како да она буде што успешнија.

За остваривање исхода у реализацији теме *Рециклажа, ремедијација и поновна употреба добара и сировина* потребно је представити све могућности смањења отпада. Ученици се деле у групе и свака има другачији задатак: једна рециклира, друга врши ремедијацију, а трећа осмишљава идеју како да поново употреби отпад. Све групе добијају исти материјал (папир, пластику, органски отпад), али ће претраживањем интернета и литературе налазити начине како да га третирају у складу са активностима своје групе. Кроз рад, одговориће на бројна питања, као што су: На који начин можемо добити папир? Како на животну средину утиче бацање штампаног папира? Како настају уља која се користе у исхрани? Како употреба истог јестивог уља више пута у припремању хране утиче на здравље људи? Да ли се употребљено уље у домаћинству и ресторану може још једном користити и у које сврхе? Како добијамо текстил? Како на животну средину утиче производња памука? Шта су банке одеће? Како рециклажа текстила утиче на животну средину? Како настаје пластика? Како производња пластике утиче на животну средину? Зашто пластичне кесе мењамо биоразградивим? Где можемо употребити рециклирану пластику? Шта је ремедијација? Који су добри примери праксе ремедијације? Које су предности, а који су недостаци поновне употребе добара и сировина? Ученици у групама могу да направе пано, стрип или филм о „животу једне конзерве”. Шта се дешава ако конзерва заврши на депонији, водотоку или у рециклажном центру. Да би урадили овај рад потребно је да истраже шта се дешава са одбаченим конзервама, али и да разумеју зашто је неопходно рециклирање конзерви и других материјала. Такође, могу да праве паное на теме: колико дуго одређени пластични производи остају у природи или да упоређују колико се воде и енергије утроши на израду новог папира и његову рециклажу.

Тема *Обновљиви извори енергије* обухвата примену стечених знања ученика о обновљивим и необновљивим изворима енергије, али и знања из географије и вештине развијане на техници и технологији за радионичарски рад о изворима енергије. Ученици у групама раде на неким картама, лоцирају места у Србији и другим државама у којима се користе обновљиви извори енергије. Свака група добија задатак да ради на другој држави. Затим презентују своје радове и упоређују колико која држава користи обновљиве, а колико необновљиве изворе енергије. Ученици могу да учествују у дебати на тему колико су обновљиви извори енергије добри и лоши по животну средину. Како би што успешније учествовали у дискусији, треба претходно да се припреме и да уз помоћ интернета и литературе пронађу о каквом се извору енергије ради, које су његове позитивне и не-

Ивана Ђорђевић

гативне стране и у којој мери је развијена технологија која такве изворе користи. Правила којих треба да се придржавају у дебати је да користите аргументе, а не мишљење, да буду парламентарни и саслушају излагање противника на који онда могу да дају контрааргумент. Даље је потребно обрадити појам енергетске ефикасности и зашто је она значајна. То је могуће реализовати радионичарски тако што ће ученици цртежима или фотографијама локалне средине упоређивати одрживу и неодрживу потрошњу енергије. На једном онлајн зиду ће бити примери одрживог коришћења (штедљива сијалица, искључен телевизор), а на другом контрапримери (обичне сијалице, укључени разни апарати истовремено). Такође, ученици могу правити промотивне постере за активност коју организује WWF „Сат за нашу планету”, као и да осмишљавају активности попут старих дечјих игара које су се играле пре појаве интернета. Ученици у групама истражују и енергетски ефикасне грађевине у свету, предлажу идеје и у корелацији са предметом Техника и технологија направе макете таквих грађевина.

Закључак

Настава ван учионице омогућава бројне предности за ученике и значајно утиче на осавремењавање и иновирање наставног процеса. Локална средина пружа значајне могућности за разумевање појава, процеса и законитости. Рад ван школе и учионице ученицима је посебно занимљив, док су мотивација, радозналост и жеља за сазнавањем знатно већи него у затвореним просторима, али би, у сврху повећања образовних исхода, тако и квалитета и трајности знања, требало водити рачуна о томе да истраживачки задаци буду пажљиво формулисани, прилагођени узрасту и интересовањима ученика. За реализацију овакве врсте наставе је неопходна и подршка наставницима која може да се оствари организовањем сталног стручног усавршавања (округли столови, семинари, саветовања, стручни скупови) у оквиру кога би наставници били у прилици да усаврше компетенције за реализацију наставе ван учионице.

Током реализације наставе плански и организовано се смењују наставне, образовно-васпитне и здравствено-рекреативне активности. Поред образовног аспекта, који подразумева заступљеност обавезних и изборних предмета и реализацију наставних садржаја из програма слободних наставних активности, обухваћени су и обједињени васпитни, социјални и здравствени аспекти развоја ученика. Разлог више да се садржаји слободних наставних активности реализују на отвореном је и принцип очигледности који представља једну од суштинских карактеристика ових активности.

Имајући у виду концепт програма, исходе и компетенције које треба развити, процес праћења и вредновања постигнућа ученика не може се

ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ...

заснивати на индивидуалним усменим и писаним проверама. Уместо тога, наставник треба да прати напредак ученика, који се огледа у начину на који исти учествују у активностима, прикупљају податке, аргументују ставове, евалуирају и документују, што се постиже формативним оцењивањем.

Литература

- Alavanja, B. (2018). Integrativna nastava u školi u prirodi. *Učenje i nastava*, IV(2), 335–348.
- Anđić, D. (2007). Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj. *Metodički ogledi*, 14(2), 9–23.
- Anđić, D. (2007). Učenje i poučavanje prirode i društva na otvorenim prostorima. *Metodički obzori*, 2(1), 7–23.
- Анђелковић, С. и Станисављевић Петровић, З. (2014). Амбијентална настава у функцији унапређивања квалитета наставног процеса. Ур. Павловић Бренеселовић, Д. и Крњаја, Ж. *Педагошки модели евалуације и стратегије развијања квалитета образовања*. Београд: Филозофски факултет УБ, Институт за педагогију и андрагогију, 169–180.
- Анђелковић, С. и Станисављевић Петровић, З. (2011). Значај природних и друштвених ресурса у функцији интеграцијског и амбијенталног приступа у иновирању школа. *Гласник СГД, ХСГ(1)*, 171–182.
- Благданић, С. и Банђур, В. (2018). *Методика наставе природе и друштва*. Београд: БИГЗ школство.
- Golubović-Ilić, I. (2024). Nastava prirode i društva van učionice. *Pedagoška stvarnost, LXX*, 40–52.
- De Zan, I. (2005). *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Закон о основама система образовања и васпитања. *Сл. гл. РС*, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 129/2021, 92/2023 и 19/2025.
- Kostović-Vranješ, V. (2015). *Metodika nastave predmeta prirodoslovnog područja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Марушић-Јаблановић, М. и Благданић, С. (2019). *Када научно постане научено: природно-научно описмењавање у теорији, истраживањима и наставној пракси*. Београд: Универзитет у Београду Учитељски факултет, Институт за педагошка истраживања.
- Правилник о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању. *Службени гласник РС*, 10/2024.
- Правилник о плану и програму наставе и учења за ученике петог и шестог разреда основног образовања и васпитања. *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 15/2018, 18/2018, 3/2019, 3/2020, 6/2020, 17/2021, 16/2022, 13/2023, 14/2023 и 3/2024.

Ивана Ђорђевић

- Правилник о плану и програму наставе и учења за ученике седмог и осмог разреда основног образовања и васпитања. *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 18/2018 и 13/2023.
- Поповић-Грбушковић Р. (2016): *Деца уче у природи*. Београд: Креативни центар.
- Приручник за наставнике грађанског васпитања у другом циклусу основног образовања и васпитања (2020). Ур. Влаховић, Е. Мисија ОЕБС-а у Србији, *Завод за унапређивање образовања и васпитања*.
- Radivojević, D. i Jelić, M. (2016). Izvanučionička nastava u nastavi prirode i društva. *Nova škola, XI (1)*, 235–250.
- Skok, P. (2002). *Izvanučionička nastava*. Zagreb: Pedagoški servis.
- Spring, H. (2021). Why choose to learn outside? *JES21 Practitioner Perspective*, 23–29.
- Harvey, D. (2012). *What is outdoor learning?* Institute for Outdoor Learning.
- Harun, M.T. & Salamuddin, N. (2014). Promoting Social Skills through Outdoor Education and Assessing Its' Effects. *Asian Social Science, 10(5)*, 71–78.
- Yıldırım, G. & Özyılmaz Akamca, G. (2017). The effect of outdoor learning activities on the development of preschool children. *South African Journal of Education, 37(2)*, 1–10.

Ivana Đorđević

THE IMPORTANCE OF EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN STUDENTS' ENVIRONMENTAL EDUCATION

Summary

Extracurricular activities contribute to the modernization of the teaching process and offer numerous benefits for students. The local environment enables a deeper understanding of natural phenomena and processes, while fieldwork enhances motivation, curiosity, and the desire to learn. To ensure that educational outcomes are of higher quality and longer lasting, research tasks must be carefully designed and adapted to students' age and interests. The implementation of teaching in nature requires continuous support for teachers through professional development programs (seminars, workshops, conferences), which strengthen the competencies necessary for the effective realization of this type of teaching. Teaching in nature contributes to achieving educational, developmental, and functional goals, while also including recreational activities important for students' overall development. During the implementation of teaching in nature, the principle of visual and experiential learning is essential, as it facilitates understanding and knowledge acquisition. The monitoring and assessment of students are not based on traditional oral or written testing, but on the continuous observation of student engagement in activities, their methods of data collection, argumentation and evaluation, achieved through formative assessment.

ГЛОБАЛНА ЕКОЛОШКА КРИЗА И РЕЛИГИЈСКИ ОДГОВОРИ: ИЗМЕЂУ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА И ЕКОЛОШКЕ ЕТИКЕ

Љиљана Михајловић*¹, Драган Петровић*

* Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: Глобална еколошка криза представља структурни проблем савременог друштва, условљен дугорочним трансформацијама односа човека и природе у оквирима модерних развојних и вредносних парадигми. Иако деградација животне средине није историјски нов феномен, њене савремене манифестације одликују се глобалним обухватом, високим интензитетом и сложеним, међусобно повезаним последицама по природне системе и друштвене заједнице. За разлику од ранијих, просторно и временски ограничених еколошких проблема, актуелна криза тесно је повезана са доминацијом антропоцентричних вредносних оквира, у којима се природа превасходно посматра као ресурс и средство друштвеног и економског развоја. У том контексту, она се не тумачи искључиво као последица технолошког напретка и економског раста, већ и као симптом дубљих поремећаја у вредносним и моралним обрасцима који обликују однос друштва према природном окружењу. Религија се у раду разматра као специфичан културни и етички оквир који учествује у формирању интерпретација природе, појмова одговорности и моралних оријентација према животној средини. Посебан аналитички акценат стављен је на еколошку етику као посредујући оквир који омогућава повезивање религијских перспектива са савременим друштвеним и еколошким изазовима. Кроз критичко преиспитивање односа између антропоцентризма, екоцентричних приступа и религијских интерпретација природе, указује се на потенцијал религијских система вредности да допринесу обликовању еколошке одговорности и правде, као комплементарне димензије научним, институционалним и политичким приступима решавању глобалне еколошке кризе.

Кључне речи: глобална еколошка криза; антропоцентризам; религија; еколошка етика; еколошка одговорност; еколошка правда

Abstract: The global environmental crisis represents a structural problem of contemporary society, shaped by long-term transformations in the relationship between humans and nature within dominant developmental and value paradigms. Although environmental degradation is not a historically new phenomenon, its contemporary manifestations are characterized by a global scale, high intensity, and complex, interconnected impacts on natural systems and human communities. Unlike earlier, spatially and temporally lim-

¹ Контакт адреса: ljiljana.mihajlovic@gef.bg.ac.rs

ited environmental problems, the current crisis is closely associated with the dominance of anthropocentric value frameworks in which nature is primarily perceived as a resource for social and economic development. In this context, the environmental crisis is interpreted not merely as a consequence of technological advancement and economic growth, but also as a symptom of deeper disruptions in the value and moral patterns that shape society's relationship with the natural environment. Religion is examined as a specific cultural and ethical framework that contributes to the formation of interpretations of nature, concepts of responsibility, and moral orientations toward the environment. Particular analytical emphasis is placed on environmental ethics as a mediating framework that enables the integration of religious perspectives with contemporary social and environmental challenges. Through a critical re-examination of the relationships between anthropocentrism, ecocentric approaches, and religious interpretations of nature, the paper highlights the potential of religious value systems to contribute to the development of environmental responsibility and environmental justice, as complementary dimensions to scientific, institutional, and policy-based responses to the global environmental crisis.

Key words: global environmental crisis; anthropocentrism; religion; environmental ethics; environmental responsibility; environmental justice

Увод

Савремене расправе у области геопросторних основа животне средине и социјалне екологије све чешће полазе од становишта да еколошки проблеми не могу бити адекватно објашњени искључиво кроз анализу физичко-еколошких процеса, технолошких ограничења или институционалних механизма управљања животном средином. Напротив, растући број истраживања указује да је еколошка криза неодвојива од начина на који друштва концептуализују природу, легитимишу њену експлоатацију и вредносно обликују однос човека према природном окружењу (Buell, 2004; Gottlieb, 2006; York, 2022). Сходно томе, анализа еколошке кризе подразумева преиспитивање културних и моралних образаца који дугорочно усмеравају друштвено деловање у простору.

Са становишта географских истраживања, овакав приступ заснива се на холистичком разумевању односа друштва, простора и животне средине, при чему се еколошки поремећаји тумаче као просторни израз сложених интеракција природних и друштвених процеса (Миљинчић, 2017; Миљинчић и др., 2014). Еколошка криза се, сходно томе, не посматра као низ изолованих еколошких инцидената, већ као структурна последица одређених развојних модела, образаца потрошње и вредносних оријентација које обликују однос човека и природе у савременом друштву. Слично томе, у оквиру социјалне екологије наглашава се да еколошка криза одражава унутрашње противречности доминантних друштвених система, нарочито у погледу начина производње, потрошње и културних интерпретација при-

роде (Лазаревић, 2011). Један од кључних аналитичких појмова у тим расправама јесте антропоцентризам, који се у најширем смислу може одредити као вредносна оријентација у којој се човек поставља у средиште моралног и значењског поретка, док се природни свет вреднује преваходно у односу на његову корисност за људске потребе и интересе (Кирић, 1996; Perry, 1998; Amaral, 2021). Историјски посматрано, антропоцентрични оквир у модерни се учвршћивао паралелно са рационализацијом природе као објекта знања, управљања и техничке контроле, при чему су концепти напретка и развоја често били повезани са интензивирањем материјалне екстракције и просторног ширења људских активности (Милинчић, 2017). Оваква логика инструментализације природе не мора бити експлицитно артикулисана као етичка позиција, али у пракси функционише као доминантни вредносни режим који структурише друштвено-просторне односе.

Истовремено, новија теоријска истраживања указују да поједностављено изједначавање антропоцентризма са узроком еколошке кризе прикрива сложене историјске, културне и просторне услове у којима се однос друштва и природе формирао и трансформисао (Buell, 2004; Droz, 2022; Frantz et al., 2025). Географски приступи, наглашавају значај просторне условљености вредносних оријентација и различитих културних интерпретација природе, указујући да антропоцентризам није јединствен ни статичан концепт, већ контекстуално варијабилан образац који се различито испољава у зависности од друштвених и просторних околности (Милинчић и др., 2017). У том аналитичком оквиру, религијске традиције представљају значајан, али амбивалентан културни ресурс. Са једне стране, поједине интерпретације религијских учења довођене су у везу са легитимизацијом људске доминације над природом, нарочито код западних монотеистичких традиција (Грчић, 2011). Са друге стране, исте те традиције, као и бројне не-западне религијске космологије, садрже етичке и космолошке елементе који наглашавају одговорност, ограничење експлоатације и моралну вредност не-људског света (York, 2022; Zagonari, 2020). Ова унутрашња хетерогеност указује да религију није продуктивно посматрати као јединствен и статичан фактор у анализи еколошке кризе, већ као динамичан вредносни оквир чији значај зависи од друштвеног и просторног контекста.

Полазећи од наведеног, рад је усмерен на анализу односа између антропоцентризма, религијских вредносних оквира и еколошке етике као посредујућег аналитичког поља. Циљ рада није оцена религијских учења у догматском или институционалном смислу, већ испитивање њиховог потенцијала да, у интеракцији са савременим друштвеним и еколошким изазовима, допринесу обликовању еколошке одговорности и правде, као комплексних димензија научним и политичким приступима решавању глобалне еколошке кризе.

**Антропоцентризам као аналитички појам:
разликовања и ограничења**

У савременим расправама о еколошкој кризи, антропоцентризам се често користи као општи појам којим се означава вредносна оријентација у којој човек заузима централно место у моралном и значењском поретку, док се природни свет вреднује превасходно у односу на његов значај за људске потребе и интересе (Кирн, 1996; Perry, 1998; Amaral, 2021). Међутим, таква генерализована употреба појма често прикрива значајне концептуалне разлике и доводи до његовог поједностављеног тумачења као јединственог и монолитног узрока савремене еколошке кризе. Управо из тог разлога, антропоцентризам се у овом раду не третира као нормативна етикета, већ као аналитички појам чије значење и импликације варирају у зависности од друштвеног, културног и историјског контекста (Droz, 2022).

Историјски посматрано, антропоцентричне оријентације у модерном друштву развијале су се упоредо са процесима рационализације природе и њене трансформације у објекат знања, управљања и техничке контроле. У оквиру таквог епистемолошког оквира, природа је све чешће посматрана као спољашњи систем подложен мерењу, оптимизацији и експлоатацији, док су концепти развоја и прогреса били тесно повезани са ширењем производних капацитета и материјалне екстракције (Buell, 2004; Милинчић, 2017). Антропоцентризам не представља изолован етички став, већ део ширег вредносног режима који структурише односе између друштва, простора и природног окружења, што је јасно уочљиво у доминантним моделима индустријског и постиндустријског развоја (Лазаревић, 2011; Милинчић и др., 2017). Савремена теоријска литература, међутим, указује да антропоцентризам није ни јединствен ни нужно хомоген концепт. Како показује обимна концептуална анализа Droz (2022), у научним расправама често се без даљег разликовања под антропоцентризмом подразумевају различити нормативни, епистемолошки и практични ставови, што доводи до аналитичких поједностављења. Оваква редукција прикрива унутрашњу диференцијацију антропоцентричних позиција и њихову историјску условљеност, због чега се антропоцентризам неретко користи као „жртвени појам” за сложене друштвено-еколошке процесе (Droz, 2022).

У том контексту, треба разликовати радикално инструменталне облике антропоцентризма, у којима се природа редукује на ресурс без самосталне моралне релевантности, од умеренијих (слабих) антропоцентричних приступа који, иако задржавају човека као централну референтну тачку моралног расуђивања, признају постојање етичких ограничења у односу на експлоатацију природних ресурса (Amaral, 2021; Frantz et al., 2025). Умерени антропоцентризам полази од дугорочних људских интересе-

са, међугенерациске одговорности и очувања услова живота, чиме доводи у питање апсолутну доминацију над не-људским светом, али без напуштања антропоцентричне логике вредновања (Frantz et al., 2025).

Из тог разлога, код еколошке етике антропоцентризам се све чешће сагледава као континуум вредносних оријентација, а не као дихотомна категорија супротстављена екоцентризму. Такав приступ омогућава прецизније разумевање начина на који се доминантни морални обрасци могу трансформисати, као и идентификацију тачака у којима се различити вредносни системи преклапају или међусобно условљавају (Frantz et al., 2025). Са географског становишта, ова унутрашња диференцијација битна је јер указује да се вредносне оријентације према природи испољавају различито у зависности од просторних, културних и институционалних контекста (Милинчић и др., 2017).

Емпиријска истраживања додатно показују да антропоцентричне вредносне оријентације не остају на нивоу апстрактних уверења, већ се материјализују кроз конкретне друштвене праксе и индивидуалне обрасце понашања. Истраживања указују да израженије антропоцентричне оријентације корелирају са нижим нивоима еколошке емпатије, слабијом спремношћу на личне жртве у корист заштите животне средине и резервисаним односом према рестриктивним мерама еколошке политике (Clark & Stroope, 2018; Yang & Lu, 2024). Ови налази потврђују да антропоцентризам представља релевантан аналитички оквир за разумевање не само идејних, већ и практичних димензија савремене еколошке кризе. Антропоцентризам се у оквиру еколошке етике не може посматрати као јединствена и статична категорија, већ као аналитички спектар различитих вредносних оријентација које се разликују по степену инструментализације природе и начину увођења етичких ограничења. Управо та унутрашња диференцијација омогућава да се антропоцентрични приступи сагледају не само као извор еколошких проблема, већ и као полазна тачка за разумевање потенцијалних трансформација доминантних моралних образаца. Ради јаснијег аналитичког разграничења различитих вредносних оквира у еколошкој етици, у наставку је дат упоредни приказ антропоцентричних, екоцентричних и теоцентричних приступа, са нагласком на њихова нормативна полазишта и импликације за однос човека и природе. Овако постављен оквир служи као основа за анализу алтернативних етичких перспектива које се разматрају у наредном одељку.

Овако систематизовани аналитички оквири нису међусобно искључиве категорије, већ континуум вредносних оријентација који се у пракси често преплиће у зависности од друштвеног и културног контекста. Посебно је важно што овакав приступ омогућава да се екоцентрични и теоцентрични приступи не посматрају искључиво као супротстављени антропоцентризму, већ као различити покушаји превазилажења његових уочених

ограничења. Полазећи од ових аналитичких разликовања, у наредном одељку разматрају се основне карактеристике екоцентричних и теоцентричних концепција у еколошкој етици.

Табела 1. Аналитички оквири односа човека и природе у еколошкој етици

Аналитички оквир	Нормативно полазиште	Статус природе	Доминантна логика вредновања	Кључна ограничења	Потенцијал за еколошку одговорност
Јаки (радикални) антропоцентризам	Човек као искључиви морални субјект	Природа као средство	Инструментална корист; краткорочни интереси	Редукција природе на ресурс; игнорисање дугорочних ефеката	Низак – ослањање на регулативу и контролу
Умерени (слаби) антропоцентризам	Човек у центру уз етичка ограничења	Условна вредност природе	Дугорочни људски интереси; међугенерациска одговорност	Задржавање антропоцентричне референтне тачке	Умерен – одрживост, превенција, одговорност
Екоцентризам	Морална релевантност целине	Интринзична вредност природе	Равнотежа екосистема; интегритет целине	Институционална и политичка применљивост	Висок – ограничење експлоатације; очување
Теоцентрични приступи	Трансцендентни извор вредности	Природа као творевина	Старање, одговорност, смисао	Интерпретативна и конфесионална разноликост	Висок – етичка мотивација; заједничко добро

Напомена: Приказани оквири чине аналитички континуум, а не међусобно искључиве категорије. Њихове границе и импликације варирају у зависности од друштвеног и просторног контекста, као и од доминантних интерпретација у оквиру појединих културних и религијских традиција (Droz, 2022; Frantz et al., 2025; York, 2022; Zagonari, 2020).

Религијски приступи природи: између доминације и одговорног управљања

Религијске традиције представљају један од најдуготрајнијих културних оквира унутар којих су људска друштва артикулисала смисао природе, порекло света и моралне оријентације према не-људском окружењу. За разлику од секуларних етичких система, који однос према природи често заснивају на рационалној процени користи, ризика и последица, религијске интерпретације су укоренење у космолошким и моралним наративима који природи приписују вредност унутар ширег поретка стварности (Taylor, 2005; York, 2022). Због тога религија у расправама о еколошкој кризи не може бити третирана као јединствена варијабли, већ као динамичан интерпретативни ресурс чији се домети и ограничења испољавају зависно од историјског и друштвеног контекста (Gottlieb, 2006).

Унутар западних монотеистичких традиција, поједине интерпретације су историјски довођене у везу са легитимизацијом људске доминације над природом. Тумачења библијских текстова која наглашавају изабраност човека и право да „господари” земљом (уп. Пост 1:26–28) коришћена су као морални ослонац инструменталног односа према не-људском свету и као симболичка подршка експлоататорским праксама у односу на природне ресурсе (Buell, 2004; Gottlieb, 2006). У таквим читањима природа се јавља као средство људских циљева, што религијску етику приближава радикалним антропоцентричним позицијама у модерном развојном моделу.

Истовремено, исти религијски корпуси садрже снажне корективне елементе који наглашавају ограниченост људске моћи, одговорност према створеном свету и моралну обавезу старања. У теоцентричним интерпретацијама, вредност природе не произилази из њене непосредне корисности, већ из повезаности са трансцендентним поретком и схватања света као творевине која поседује сопствени смисао и достојанство (Amaral, 2021; Мандзаридис, 2004). У том оквиру, деградација природе се посматра као нарушавање целовитог поретка који обухвата и човека и не-људски свет, чиме се хоризонт одговорности проширује изван уско прагматичних критеријума.

Религијске интерпретације природе, међутим, нису јединствене ни унутар исте традиције. Истраживања указују да могу истовремено постојати читања која подстичу доминацију и она која наглашавају уздржаност, поштовање и одговорност, при чему доминација једне или друге оријентације зависи од ширих културних, институционалних и политичких околности (Gottlieb, 2006; York, 2022). Ова унутрашња хетерогеност је важна зато што спречава редукацију религије на „узрок” или „лек” еколошке кризе, али истовремено отвара простор да се религијски дискурси посматрају као потенцијални медиј вредносних промена.

Упоредна перспектива показује да бројне не-западне религијске и филозофске традиције развијају етичке концепте који не почивају на оштрој подели између субјекта и објекта, већ на идеји међузависности и унутрашње повезаности облика живота. У хиндуистичкој и будистичкој мисли, као и у појединим аутохтоним космологијама, саосећање, карма и цикличност постојања проширују морални хоризонт изван искључиво људске заједнице и представљају коректив инструменталног односа према природи (Tucker & Grim, 2004; Пајин, 1991). Ипак, ове идејне поставке саме по себи не гарантују еколошки одговорно деловање, јер у одсуству институционалних, политичких и економских механизма могу остати без практичних импликација (Gottlieb, 2006; Zagonari, 2020).

Полазећи од наведеног, религијске интерпретације природе у овом раду се разматрају као вредносни ресурси чији утицај зависи од начина на који се преводe у савремене друштвене праксе и јавне дискурсе. Оне могу легитими-

сати доминацију, али могу и артикулисати концепт старања и ограничења експлоатације, у зависности од доминантних тумачења и институционалних посредовања. Да би се овај распон интерпретација упоредиво анализирао са секуларним етичким моделима и њиховим импликацијама, неопходан је посредујући аналитички оквир, који се разматра у наредном одељку.

Еколошка етика као посредујући оквир: антропо–еко–теоцентризам и вредносни континуум

Еколошка етика се у савременим теоријским расправама конституише као аналитичко поље које омогућава да се различите вредносне оријентације према природи сагледају у њиховим нормативним полазиштима и друштвеним импликацијама. За разлику од приступа који еколошку кризу своде на техничке или институционалне недостатке, еколошка етика полази од претпоставке да су начини вредновања природе и моралне оријентације друштва кључни за разумевање узрока деградације животне средине и могућности њеног превазилажења (Gottlieb, 2006; Taylor, 2005). У том смислу, она делује као посредујући ниво између научних увида, културних наратива и практичних облика деловања у простору.

Унутар еколошке етике, оквири антропоцентризма, екоцентризма и теоцентризма омогућавају систематично поређење различитих моралних перспектива: од модела у којима је природа примарно ресурс, преко приступа који наглашавају интринзичну вредност не-људског света, до интерпретација које вредност природе заснивају на трансцендентном поретку (Amaral, 2021; Frantz et al., 2025; York, 2022; Zagonari, 2020). Посматране у емпиријској реалности, ове оријентације ретко постоје у „чистом” облику; чешће се јављају као хибридни модели у којима се елементи различитих приступа комбинују у зависности од културних и институционалних услова (Zagonari, 2020; York, 2022). Због тога се посредујућа улога еколошке етике не огледа у наметању јединственог нормативног модела, већ у отварању концептуалног простора за критичко преиспитивање доминантних претпоставки и њихових последица.

Посебан значај еколошке етике односи се на могућност посредовања између секуларних и религијских дискурса о природи. Док научни и политички приступи пружају инструменте за анализу ризика, регулацију и управљање, религијски наративи утичу на дубље моралне оријентације, идентитете и мотивацију за деловање, те самим тим могу имати значај у процесима вредносне трансформације (Gottlieb, 2006; Awoniyi, 2015). Ова перспектива је важна јер омогућава да се религијске интерпретације не третирају као спољашњи додатак расправама о еколошкој кризи, већ као један од извора моралних аргумената који се могу превести у јавни језик еколошке одговорности.

Еколошка етика такође наглашава да се промена понашања не заснива искључиво на знању о еколошким проблемима, већ и на моралним уверењима, вредносним ставовима и афективној повезаности са природом. Због тога овај посредујући ниво чини важну везу између апстрактних норми и практичних образаца деловања, што је посебно релевантно у контексту савремених политика одрживости. У наставку рада, овај аналитички оквир служи као основ за тумачење специфичних теолошко-космолошких интерпретација еколошке кризе и њихових етичких импликација.

Теолошко-космолошке интерпретације еколошке кризе: апокалипса, творевина и одговорност

У теолошко-филозофским приступима, еколошка криза се разматра као симптом дубљег поремећаја у односу човека према свету, историји и сопственом месту у космосу, а не као питање које се може исцрпети оквирима регулативе и техничких решења. У хришћанској мисли, нарочито у теоцентричним интерпретацијама, природа се посматра као творевина која има смисао и вредност у оквиру ширег поретка, што еколошко питање поставља у раван егзистенцијалног и моралног изазова (Gottlieb, 2006; York, 2022; Мандзаридис, 2004). Та перспектива не нуди „политичке рецепте”, али пружа оквир који преиспитује претпоставке доминације и редукције природе на ресурс.

Једна од карактеристичних линија хришћанске мисли јесте повезивање есхатологије са космологијом, односно увођење идеје да спасење и обновљење не обухватају искључиво човека, већ целокупну творевину. Апокалиптички текстови не третирају природни свет као пуку позадину историјских догађаја, већ као реалност која учествује у коначном испуњењу, што је симболички изражено мотивима „новог неба” и „нове земље” (уп. Откр 21:1). Оваква перспектива омогућава теолошко читање еколошке кризе као проблема нарушеног односа према творевини, а не као оправдање за њено напуштање или негацију (Tucker & Grim, 2004; Gottlieb, 2006).

Критика модерних форми доминације над природом унутар овог оквира често се артикулише као критика радикализованог антропоцентризма, који у крајњем исходу може попримити форму „антропомонизма” – схватања човека као јединог релевантног субјекта стварности. У таквом режиму, разум и знање добијају инструменталну функцију у служби овладавања природним процесима, док се природа редукује на објекат коришћења и акумулације (Buell, 2004; Owen, 2001). Еколошка криза се у том контексту појављује као структурна последица утилитарне логике прогреса и континуираног раста, која природи одузима самосталну вредност (McKibben, 1997; Droz, 2022).

Апокалипса се у јавним интерпретацијама често погрешно изједначава са катастрофом и најавом коначног уништења света, што је допринело перцепцији да религијски дискурс може релативизовати значај еколошке одговорности. Међутим, у теолошкој традицији апокалипса пре означава „разоткривање” и позив на преображај, него оправдање нестанка творевине. Драматични симболи потреса не упућују на негацију материјалног света, већ на обнову поретка који је нарушен људским деловањем, те се еколошка катастрофа не тумачи као део „плана уништења”, већ као последица нарушавања поретка створеног света (Gottlieb, 2006; Мандзаридис, 2004).

Посебан допринос хришћанске мисли еколошкој етици може се уочити у ехаристијском и литургијском етосу, у којем се свет не појављује као објекат потрошње, већ као дар који се прима са благодарношћу и одговорношћу. Хлеб и вино, као плодови земље и људског рада, повезују природни свет, људску делатност и трансцендентни смисао, те артикулишу идеју да коришћење природе мора бити праћено уздржаношћу и старањем (Amaral, 2021; Gottlieb, 2006). У овом оквиру, човек није ни апсолутни господар природе нити неутрални корисник ресурса, већ посредник са моралном обавезом очувања интегритета творевине.

Из теолошко-космолошке перспективе, еколошка криза се стога може описати као егзистенцијални проблем који превазилази нормативни регистар спољашњих правила. Она се повезује са облицима егоцентризма, страхом од губитка и тежњом ка самодовољности, који подстичу логику неограничене експанзије и доминације. Иако ова перспектива не замењује научне и институционалне механизме деловања, она доприноси преиспитивању редукционистичких претпоставки и отвара простор за интегративније разумевање односа човека, природе и космоса у оквиру еколошке етике.

Религијски одговори као комплементарни ресурс еколошкој политици: механизми, домети и ограничења

Савремена еколошка политика у највећој мери ослања се на научна сазнања, технолошке иновације и регулаторне механизме, настојећи да кроз управљање ресурсима и контролу загађења ублажи последице деградације животне средине. Иако су ови приступи неопходни, њихов домет остаје ограничен уколико нису праћени променама у вредносним оријентацијама и друштвеним нормама које усмеравају понашање појединаца и заједница (McKibben, 2001; Buell, 2004; Gottlieb, 2006). У том контексту, религијски одговори могу се сагледати као комплементарни ресурс постојећим научним и политичким оквирима, а не као њихова замена.

Религијске традиције располажу културним капацитетима релевантним за јавне политике, пре свега кроз артикулацију моралних норми, фор-

мирање колективних идентитета и мобилизацију заједница око заједничких вредности. За разлику од секуларних дискурса који се често заснивају на процени трошкова и користи, религијски наративи делују на симболичком и етичком нивоу, повезујући однос према природи са питањима смисла, одговорности и дугорочног моралног поретка (Taylor, 2005; York, 2022). Та димензија постаје значајна у условима где еколошке политике захтевају не само техничку примену, већ и друштвену легитимацију и унутрашњу мотивацију за промене.

Емпиријска истраживања, међутим, показују да утицај религије на еколошко понашање није једнозначан, већ посредован вредносним и интерпретативним механизмима. Поједини облици религиозности могу бити повезани са јачим антропоцентричним оријентацијама, нижим нивоима еколошке емпатије и резервисаношћу према рестриктивним климатским политикама, док други облици религијске мотивације – кроз концепте старања, уздржаности и одговорности – могу подстицати проеколошке ставове и спремност на деловање (Clark & Stroope, 2018; Yang & Lu, 2024). Ови налази упућују да у анализи „религијског доприноса” није довољно позивати се на религију као такву, већ је неопходно разматрати конкретне интерпретације, институционалне посреднике и културни контекст (Awo-*niyi*, 2015; Amaral, 2021).

Значај религијских одговора огледа се пре свега у потенцијалу за вредносну трансформацију која подупиरे дугорочну одрживост. Док регулаторне мере могу прописати пожељне облике понашања, религијске етике могу утицати на унутрашњу мотивацију и норме, обликујући ставове према потрошњи, експлоатацији и међугенерациској одговорности (Awo-*niyi*, 2015; Amaral, 2021). У том смислу, религијски дискурси се укрштају са концептима еколошке правде и проширивања хоризонта одговорности, чиме еколошка политика добија легитимацијску и мотивациону димензију која превазилази технократски регистар.

Истовремено, комплементарна улога религије не подразумева њену институционалну доминацију у креирању јавних политика, нити замену секуларних механизма одлучивања. Религијски оквири постају најрелевантнији онда када делују у дијалогу са научним, правним и политичким приступима и када се њихови морални импулси преводе у јавни језик друштвено прихватљивих норми (Gottlieb, 2006; Zagonari, 2020). Полазећи од тога, религијски одговори у овом раду се посматрају као ресурси чија употребљивост зависи од начина интеграције у постојеће институционалне и културне оквири, при чему њихов допринос може бити значајан у јачању моралне легитимације еколошких политика и афирмисању концепта одговорног старања као основе одрживог односа према природном окружењу.

Закључно разматрање

Савремена еколошка криза представља симптом дубљег поремећаја у начинима на које се у модерним друштвима вреднује природа и оправдава људско деловање у простору. Редукција еколошких проблема на питања техничке ефикасности, регулативе или управљања ресурсима показује се као недовољна, јер занемарује вредносне претпоставке које дугорочно обликују друштвено понашање. Анализа антропоцентризма као доминантног, али унутрашње диференцираног вредносног оквира омогућила је да се еколошка криза сагледа као процес условљен специфичним моралним и културним оријентацијама, а не као историјска нужност. А религијске интерпретације природе показују се као амбивалентан, али потенцијално важан чинилац вредносне трансформације. Иако религија не делује једнозначно проеколошки, нити се може сматрати универзалним извором еколошке етике, њени наративи о смислу и одговорности пружају моралне ресурсе који допуњавају секуларне етичке оквире. Тако се проширује морални хоризонт изван краткорочних интереса, уводећи категорије међугенерациске одговорности и смисленог односа према природи.

Еколошка етика, схваћена као посредујући аналитички оквир, омогућава да се ови различити вредносни системи не посматрају као међусобно искључиви, већ као део континуума унутар којег су могући дијалог и селективна интеграција. Такав приступ је од посебног значаја за савремене еколошке политике, које све чешће захтевају не само техничка решења, већ и друштвену легитимацију и унутрашњу мотивацију за промене у понашању.

Закључно, рад показује да религијски одговори на еколошку кризу имају највећу релевантност онда када се разматрају као комплементарни ресурс унутар плуралистичког вредносног простора, а не као алтернатива научним и институционалним приступима. Њихов допринос огледа се у могућности да подрже вредносну трансформацију неопходну за дугорочно одржив однос човека и природе, доприносећи преиспитивању идеје апсолутне људске доминације и афирмисању концепта одговорног старања као једног од темеља савремене еколошке етике.

Литература

- Amaral, J. C. P. de. (2021). *Christian ethics: Anthropocentrism, ecocentrism and theocentric environmentalism* (Doctoral dissertation). Universidade Nova de Lisboa, Faculdade de Ciências Sociais e Humanas.
- Awoniyi, S. (2015). Religious ethics and the environment: A quest for sustainable development in the modern world. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(6), 215–223.

- Библија. (2010). *Свето писмо Старог и Новог завета*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Buell, F. (2004). *From apocalypse to way of life: Environmental crisis in the American century*. New York, NY: Routledge.
- Clark, J., & Stroope, S. (2018). Intergenerational social mobility and religious ecology: Disaggregating the conservative Protestant bloc. *Social Science Research*, 70, 242–253.
- Droz, L. (2022). Anthropocentrism as the scapegoat of the environmental crisis: A review. *Ethics in Science and Environmental Politics*, 22, 25–49. <https://doi.org/10.3354/esep00200>
- Frantz, P., Rego, F., & Barbas, S. (2025). Ecocentrism vs. anthropocentrism: To the core of the dilemma to overcome it. *The Linacre Quarterly*, 92(4), 449–459. <https://doi.org/10.1177/00243639251339844>
- Gottlieb, R. S. (2006). *A greener faith: Religious environmentalism and our planet's future*. New York, NY: Oxford University Press.
- Грчић, М. Д. (2011). *Географија религија*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Кирн, А. (1996). Од антропоцентричне ка екоцентричној етици. У: *Екологија и етика* (стр. 45–60). Београд: Еко центар.
- Лазаревић, Љ. (2011). Чикашка школа социјалне екологије. *Глобус*, 36, 35–51.
- Мандзаридис, Г. И. (2004). *Социологија хришћанства*. Београд: Хришћански културни центар.
- McKibben, B. (1997). *The end of nature* (10th anniversary ed.). New York, NY: Anchor Books.
- McKibben, B. (2001). Introduction. *Daedalus*, 130(4), 1–6.
- Милинчић, М. (2017). Холистички концепт географије у перцепцији проблема истраживања социјалне екологије. У Д. Јојић (ур.), *Зборник радова поводом обиљежавања 20 година рада Природно-математичког факултета Универзитета у Бањој Луци* (стр. 78–83). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци – Природно-математички факултет. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_gery_2064
- Милинчић, М. А., Трифонов, А., Јакубовскаја, Н., & Грбовић, В. (2017). Развој еколошке мисли током ренесансе и великих географских открића. *Глобус*, 42, 1–18. Београд: Српско географско друштво.
- Милинчић, М., Соулитис, Л., Михајловић, Љ., & Пожар, Т. (2014). Географија и наука о животној средини. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду*, 62, 1–14.
- Owen, J. (2001). *Religion and the demise of liberal rationalism: The foundational crisis of the separation of church and state*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Пајин, Д. (1991). Културе Истока. *Културе Истока*, 29, 5–9. Београд.

Љилјана Михајловић, Драган Петровић

- Perry, M. J. (1998). *The idea of human rights: Four inquiries*. New York, NY: Oxford University Press.
- Taylor, B. (Ed.). (2005). *Encyclopedia of religion and nature* (Vols. 1–2). London, UK: Continuum. <https://www.religionandnature.com>
- Tucker, M. E., & Grim, J. A. (2004). Religions enter their ecological phase. In J. A. Grim & M. E. Tucker (Eds.), *Worldviews and ecology* (pp. 1–16). Chicago, IL: Open Court.
- Yang, J., & Lu, C. (2024). The environmental impact of religious beliefs in the East and West: Evidence from China. *Frontiers in Psychology*, 15, Article 1432142. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1432142>
- York, M. (2022). Religion and the environmental crisis. In *Sustainability, ecology, and religions of the world*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.104002>
- Zagonari, F. (2020). Comparing religious environmental ethics to support efforts to achieve local and global sustainability: Empirical insights based on a theoretical framework. *Sustainability*, 12(7), 2590. <https://doi.org/10.3390/su12072590>

Ljiljana Mihajlović, Dragan Petrović

**GLOBAL ENVIRONMENTAL CRISIS AND RELIGIOUS RESPONSES:
BETWEEN ANTHROPOCENTRISM AND
ENVIRONMENTAL ETHICS**

Summary

Starting from the premise that the contemporary environmental crisis cannot be understood solely as a technical or managerial issue, but rather as a fundamentally value-based and moral challenge, this paper analyzes the relationships between dominant value orientations, religious interpretations of nature, and environmental ethics as a mediating analytical framework. Particular attention is given to anthropocentrism as a heterogeneous and context-dependent concept, as well as to the internal diversity of religious traditions, which may simultaneously legitimize domination over nature or emphasize responsibility, stewardship, and restraint. Environmental ethics is presented as a space of dialogue between anthropocentric, ecocentric, and theocentric approaches, enabling the integration of religious and secular value systems with contemporary environmental challenges. The paper concludes that religious approaches cannot replace scientific and institutional responses to the environmental crisis, but can complement them by contributing to moral legitimacy, strengthening environmental empathy, and fostering long-term orientations toward a more sustainable relationship between humans and the natural environment.

**КУЛТУРНА БАШТИНА ЗАВИЧАЈА
„Са земљом око Земље”
Приказ интердисциплинарног часа**

Мирослав Грујић*¹
* ОШ „Свети Сава” – Кикинда

Извод: Корелација у настави је веома значајна јер је настава усмерена ка исходи-ма и тежимо да ученици стекну трајно и примењиво знање. Корелација може бити унутарпредметна и међупредметна и у оба случаја издвајају се хоризонтална и вертикална корелација. Хоризонтална корелација подразумева везу међу градивом истог разреда, док вертикална подразумева везу међу градивом различитих разреда. Како је географија уско повезана са другим наукама и са свим врстама уметности, остваривање међупредметне корелације на часовима географије лако је оствариво. Обзиром да наставни програми нису усклађени у довољној мери, најчешће се ради о вертикалној корелацији када ученици повезују научено из градива различитих разреда. Како би ученици били активни један сегмент овог часа представља учење путем истраживања. Овај вид учења подразумева да оно шта треба да се научи, или чега да се подсети, није дато ученику већ он мора самостално то да открије. Важно је за ученике да науче да уче путем истраживања јер и већину проблема у животу решавамо управо на овакав начин. Учење на овај начин појачава свесну активност ученика на часу и позитивно утиче на трајност усвојеног знања. Географија треба да се изучава по принципу од локалног ка глобалном, а овај час представља на одређени начин форму тог принципа. Циљ је да ученици кроз усвајање нових знања из области културне баштине свог града прошире своја знања из области вајарства и других грана уметности које обрађују на часовима ликовне културе, али и подсети се градива регионалне географије које су усвојили у седмом разреду. Током истраживачког рада на часу, као и приликом понављања научног на крају часа ученици ће примењивати знања из области информатике.

Кључне речи: корелација, истраживање, локална средина, културна баштина, вајарство

Abstract: Correlation in teaching is very important because teaching is outcome-oriented and we strive for students to acquire lasting and applicable knowledge. Correlation can be intra-subject and inter-subject, and in both cases horizontal and vertical correlation are distinguished. Horizontal correlation implies a connection between the material of the same grade, while vertical correlation implies a connection between the material of different grades. Since geography is closely related to other sciences and all types of

¹ Контакт адреса: miroslav.grujic@svetisava.edu.rs

Мирослав Грујић

art, achieving inter-subject correlation in geography classes is easy to achieve. Considering that the curricula are not sufficiently harmonized, it is most often a vertical correlation when students connect what they have learned from the material of different grades. In order for students to be active, one segment of this class is learning through inquiry. This type of learning implies that what needs to be learned, or what needs to be remembered, is not given to the student, but that he must discover it independently. It is important for students to learn to learn through research because this is how we solve most problems in life. Learning in this way enhances the conscious activity of students in class and has a positive effect on the durability of the acquired knowledge. Geography should be studied according to the principle of moving from local to global, and this class represents a form of that principle in a certain way. The goal of the class is for students to expand their knowledge of sculpture and other branches of art that they cover in art classes, by acquiring new knowledge in the field of cultural heritage of their city, but also to recall the material of regional geography that they learned in the seventh grade. During the research work in class, as well as when reviewing what was learned at the end of the class, students will apply knowledge from the field of computer science.

Key words: correlation, research, local environment, cultural heritage, sculpture

Уводни приступ теми

Међупредметна корелација представља интеграцију тематски повезаних садржаја различитих научних дисциплина и важан је начин рада у настави. На овај начин ученици стварају целовиту слику обрађених наставних садржаја и лакше повезују нова знања са оним раније стеченим, такође лакше повезују знања из различитих предмета у јединствену логичку целину. Повезивање различитих, тематски сличних садржаја, кроз тимски рад и употребу савремених ИКТ алата јача мотивацију ученика за стицање нових знања и ствара позитивну атмосферу за рад. Примена међупредметне корелације у раду уз активан рад ученика доприноси стицању трајног и примењивог знања, међутим осмишљавање и реализација оваквих часова захтева додатно ангажовање наставника и још увек није довољно заступљена у настави. Поред међупредметне корелације важан сегмент овог часа је истраживање. Учењем путем истраживања остварују се општи циљеви образовања, на тај начин ученици стичу способност да самостално решавају проблеме и да током истраживања примене раније стечено знање.

Општи подаци о часу

У табели 1 приказани су општи подаци (наставна средства, циљеви, задаци, методе...) о часу.

КУЛТУРНА БАШТИНА ЗАВИЧАЈА...

Табела 1. Општи подаци о часу

<i>Назив школе</i>	ОШ „Свети Сава”
<i>Место</i>	Кикинда
<i>Наставни предмети</i>	Географија, ликовна култура, информатика и рачунарство
<i>Одељење</i>	VIII-2
<i>Датум</i>	14.05.2024.
<i>Наставници</i>	Мирослав Грујић (географија), Катарина Тубин (ликовна култура)
<i>Наставна тема</i>	Географија завичаја
<i>Наставна јединица</i>	Културна баштина завичаја
<i>Тип часа</i>	Утврђивање, вежбање
<i>Облици рада</i>	Фронтални, групни, истраживачки, индивидуални
<i>Трајање</i>	90 минута
<i>Наставне методе</i>	Монолошко-дијалогска, илустративна, демонстративна
<i>Наставна средства</i>	Скулптуре од теракоте, штампани материјал, рачунар, пројектор, мобилни телефон
<i>Циљ часа</i>	Кроз утврђивање градива о културној баштини завичаја упознати ученике са уметношћу теракоте, географским факторима који утичу на развој ове уметности, развој критичког мишљења код ученика, развој жеље код ученика за самосталним истраживањем; уочавање испреплетаности науке и уметности у свету и у нашем окружењу.
<i>Образовни задаци</i>	Усвајање знања о: - културној баштини завичаја, - факторима који утичу на постојање овог богатства, - значајним уметницима који потичу из одређених држава, - значају теракоте и симпозијума Тера за Кикинду. Утврђивање градива о културној баштини Кикинде.
<i>Васпитни задаци</i>	- побуђивање интересовања и радозналости; - развијање позитивног односа према природи и различитим народима и културама; - развијање мотивације за учење путем истраживања; - развијање критичког мишљења.
<i>Функционални задаци</i>	- развијање интелектуалних способности; - развијање вештине комуникације и уочавања; - подстицање употребе ИКТ алата у настави; - усвајање нових појмова; - развијање истраживачког приступа у сазнавању.
<i>Исходи часа</i>	По завршеним активностима часа очекује се да ће учесници овладати следећим методама: - оријентација и сналажење у простору;

Мирослав Грујић

	<ul style="list-style-type: none"> - употреба савремених технологија; - уочавање везе између науке и уметности; - мапирање, и усвојиће нова знања о уметности теракоте.
<i>Међупредметне компетенције</i>	<ul style="list-style-type: none"> - компетенција за целоживотно учење; - комуникација; - рад с подацима и информацијама; - дигитална компетенција; - сарадња; - одговоран однос према околини; - естетичка компетенција.
<i>Временска артикулација часа</i>	<ul style="list-style-type: none"> - уводни део часа : 30 минута - главни део часа : 45 минута - завршни део часа (квиз): 15 минута

У табели 2 приказан је ток часа.

Табела 2. Ток часа

ТОК ЧАСА	
<i>Уводни део часа 30 минута</i>	<p>Уводни део часа састоји се из две целине од по 15 минута.</p> <p>Прва целина уводног дела часа: Ученици одговарају на питања наставника о културној баштини Кикинде. Том приликом наводе све значајне предмете материјалне културне баштине Кикинде попут Суваче, фрески у храму Св. Оца Николе, Повеље Марије Терезије, скулптура од теракоте и сличних.</p> <p>Друга целина уводног дела часа: Наставница ликовне културе упознаје ученике са значајем Симпозијума Тега који се сваке године одвија у Кикинди током јула месеца. Уводи их у причу подсећањем на часове када су у 5. разреду и сами стварали мале формате од теракоте. Проводећи их кроз Музеј „Тегга” упознаје их детаљније са вајарством и објашњава значење појединих изложених експоната. Током излагања наводи ученике да закључе на који су начин географски услови и развој науке утицали на развој ове врсте вајарства у Кикинди и допринели да се за Кикинду чује широм света.</p>

КУЛТУРНА БАШТИНА ЗАВИЧАЈА...

<p>Главни део часа 45 минута</p>	<p>У овом делу часа ученици ће се бавити истраживачким радом приликом ког ће се боље упознати са значајем скулптура од теракоте за Кикинду, такође подсетити основних географских чињеница појединих држава и сазнати који су уметници и научници значајни за те државе.</p> <p>Ученици се деле у групе по троје, сваки ученик добије радне листове (4 радна листа) које током рада треба да попуни. Прва два радна листа се састоје од 4 колоне, у првој су нумерисане фотографија 12 скулптура које се налазе изложене у Музеју „Терга”. Тих 12 скулптура су одабране тако да су аутори из различитих држава. У другој колони се налазе контуре држава одакле су аутори, са уписаним главним градом, али су насумично поређане, у трећој колони су имена држава и у последњој имена аутора. На трећем радном листу је табела са нумерисаних 12 редова и 6 колона: значајан вајар, значајан сликар, значајан научник и наука којом се бавио, најдужа река, највиша планина и валута. Задатак ученика је да у Музеју „Терга” пронађу скулптуре са фотографија, да нумерички повежу државу из које је аутор, са контуром државе и именом аутора тако што ће у означена поља уписати одговарајући број (онај који се налази уз фотографију), затим ће скенирати QR код који се налази поред скулптуре и ту ће им се отворити текст који описује неког од значајних научника, сународника аутора скулптуре, и описује његов значај у науци. То име је и решење за трећу колону трећег радног листа. На крају овог дела часа потребно је да попуне остатак трећег радног листа и напишу за сваку од 12 држава по једног значајног вајара (а да није аутор изложене скулптуре), значајног сликара, која је најдужа река, највиша планина и која се валута користи у тој држави. Неке одговоре за овај део ће потражити на интернету док ће се неких одговора сетити захваљујући раније стеченом знању из регионалне географије Европе и ваневропских континента. Попуњавање трећег листа је по принципу да сваки ред бројчано одговара нумерички обележеним фотографијама, па је тако ред један везан за државу из које је аутор скулптуре обележене бројем један, шта је у овом случају. Четврти радни лист је својеврсна нема карта Музеја „Терга” и на том листу ученици треба да уцртају локације на којима се налазе одабране скулптуре и њихове локације обележе бројевима од 1 до 12 како су нумерисане на прва два радна листа.</p> <p>Овај део часа је групни рад, ученици сами унутар групе доносе одлуку шта је чији задатак, заједно попуњавају радне листове, а да би исходи часа били у великој мери остварени сваки ученик има своје примерке радних листова.</p>
<p>Завршни део часа 15 минута</p>	<p>У завршном делу часа ученици индивидуално играју Кахут квиз који су наставници припремили за овај час. Квиз има 25 питања са понуђеним одговорима, у обзир за бодовање улазе тачност одговора и брзина којом је ученик одговорио. Линк за квиз је: https://create.kahoot.it/share/sa-zemljom-okozemlje/e3420bf7-e8fb-415c-86d6-b13a4c2d76b6</p> <p>На самом крају наставници истичу ученицима предности оваквог интердисциплинарног часа и питају их за утиске.</p>

Мирослав Грујић

Прилози

Са земљом око Земље

1		☐ 	☐ Црна Гора	☐ Panciano Flores Cabezas
2		☐ 	☐ Француска	☐ Shin Eun Sook
3		☐ 	☐ Словенија	☐ Павле Пејовић
4		☐ 	☐ Перу	☐ Kodai Nihara
5		☐ 	☐ Босна и Херцеговина	☐ Антун Бабић
6		☐ 	☐ Јапан	☐ Meric Hizal

Слика 1. Радни лист – прва страна

Са земљом око Земље

7		☐ 	☐ Јужна Кореја	☐ Yin Xiaofeng
8		☐ 	☐ Турска	☐ Мустафа Скопљак
9		☐ 	☐ Израел	☐ Wade Sounders
10		☐ 	☐ С.А.Д.	☐ Златко Гламочак
11		☐ 	☐ Кина	☐ Tatiana Novozilova
12		☐ 	☐ Хрватска	☐ Мојца Смерду

Слика 2. Радни лист – друга страна

КУЛТУРНА БАШТИНА ЗАВИЧАЈА...

Са земљом око Земље

	Значајан вајар	Значајан сликар	Значајан научник и наука којом се бави	Најдужа река	Највиша планина	Валута
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						

Слика 3. Радни лист – трећа страна

Када пронађеш скулптуру из задатка учртај на овој немој карти где се она налази тако што ћеш на то место уписати њен редни број.

УЛАЗ

Слика 4. Радни лист – четврта страна

Мирослав Грујић

Слика 5. Примери питања Кахут квиза

Слика 6. Примери питања Кахут квиза

Слика 7. Примери питања Кахут квиза

КУЛТУРНА БАШТИНА ЗАВИЧАЈА...

Слика 8. Ученици током рада на часу

Слика 9. Ученици током рада на часу

Закључно разматрање

Активизација ученика кроз групни и истраживачки рад током овог часа утицала је на повећање њиховог интересовања и мотивације за рад. Важно је истаћи да је уочено да је ниво мотивисаности за рад био веома висок и код ученика који имају слабије оцене. Знања до којих су на овом часу дошли истраживачким радом су утемељена на разумевању и самим тим трајнија, али и примењива. Принцип корелације више наставних предмета утицао је на то да се наставна тема боље разуме и да се код ученика у већој мери развије критичко и креативно мишљење него што је то случај на часовима без оваквог приступа у раду. Показатељ да су ученици на овај начин усвојили висок ниво знања је резултат одиграног квиза у ком је проценат нетачних одговора био свега 17%. Један од фактора да мотивисаност да ниво усвојеног знања буде виши је и развијен такмичарски дух ученика

Мирослав Грујић

обзиром да су знали да ће квиз на крају играти индивидуално. Учени недостаци оваквог вида организовања наставе су ти да ученици нису навикли на овакву врсту активизације, те се стога на почетку нису најбоље снашли, као и то да је услед техничких услова и времена потребног за одлазак у музеј, овакве часове тешко чешће организовати.

Литература

- Ивић, И., Пешикан, А. и Антић, С. (2001). Активно учење. *Институт за психологију*, Београд.
- Ивков, А. (2002). Активне методе у настави географије, пут ка квалитетнијем образовању. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 32, Нови Сад.
- Мркаљ, З. В. (2010). Појам корелације у методици наставе. *Методички видици*, 1(1).

Miroslav Grujić

CULTURAL HERITAGE OF THE HOMELAND ("With land Around the Earth") Presentation of an interdisciplinary lesson

Summary

The activation of students through group and research work during this class influenced their increased interest and motivation for work. It is important to point out that it was observed that the level of motivation for work was very high even among students with lower grades. The knowledge they gained in this class through research work is based on understanding and therefore more permanent, and also applicable. The principle of correlation of several subjects influenced the understanding of the teaching topic better and the development of critical and creative thinking in students to a greater extent than is the case in classes without this approach to work. An indicator that students adopted a high level of knowledge in this way is the result of a quiz in which the percentage of incorrect answers was only 17%. One of the factors that motivated the students to achieve a higher level of knowledge was the developed competitive spirit of the students, since they knew that they would play the quiz individually at the end. The perceived disadvantages of this type of teaching organization are that the students are not used to this type of activation, and therefore did not cope well at the beginning, and that due to the technical conditions and the time needed to go to the museum, it is difficult to organize such classes more often.

ИНТЕРКУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЏБЕНИЦИМА ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ОСНОВНУ И СРЕДЊУ ШКОЛУ: ГЕОГРАФСКИ САДРЖАЈИ КАО СРЕДСТВО ИНТЕРКУЛТУРНОГ УЧЕЊА

Миле Сајчић^{*1}

*Осма београдска гимназија

Извод: Интеркултурна компетенција представља један од кључних циљева савремене наставе страног језика. Она подразумева разумевање културних, друштвених и географских контекста у којима се језик користи. Овај рад анализира присуство и функцију географских елемената у уџбеницима шпанског језика који су одобрени за учење у основној и средњој школи – Nuevo Compañeros (Educational centre), Frecuencias (Datastatus), Aula Internacional (Klett) и Diverso (Educational centre). Циљ је да се покаже како географски садржаји доприносе развоју интеркултурне свести, подстицању критичког мишљења и повезивању наставе језика са стварним животним контекстима.

Кључне речи: интеркултурни елементи, настава страног језика, уџбеник страног језика, географски садржаји

Abstract: Intercultural competence represents one of the key objectives of contemporary foreign language teaching. It involves understanding the cultural, social, and geographical contexts in which a language is used. This paper analyzes the presence and function of geographical elements in Spanish language textbooks intended for primary and secondary education – Nuevo Compañeros (Educational centre), Frecuencias (Datastatus), Aula Internacional (Klett), and Diverso (Educational centre). The aim is to demonstrate how geographical content contributes to the development of intercultural awareness, the encouragement of critical thinking, and the connection of language teaching with real-life contexts.

Keywords: intercultural elements, foreign language teaching, language textbook, geographical content

Увод

Настава страног језика у XXI веку више није усмерена искључиво на језичку тачност и граматiku, већ на комуникативну и интеркултурну компетенцију. Посебно у настави шпанског, језика који се говори у више од

---

¹ Контакт адреса: msajchich@gmail.com

20 земаља на четири континента, културна и географска компонента представљају неизоставан део наставног процеса. Уџбеници имају кључну улогу у том процесу – они не само да преносе језичке садржаје, већ обликују ученикову слику о земљама шпанског говорног подручја, начину живота, обичајима и вредностима. Географски садржаји, као најконкретнији и највидљивији културни елементи, пружају контекст за разумевање културне разноврсности и подстичу упоређивање са сопственим окружењем.

Курикуларни план Института Сервантес

Курикуларни план Института Сервантес (шп. *Plan Curricular del Instituto Cervantes – PCIC*) представља национални и стручни документ који је израдио Институт Сервантес – званична државна установа Краљевине Шпаније задужена за промоцију шпанског језика и културе у свету. У њему се систематски описују нивои знања, језичке, комуникативне и интеркултурне компетенције које ученици шпанског језика треба да стекну на сваком нивоу – од А1 до С2.

Може се рећи да он представља неку врсту наставног оквира за све који предају или уче шпански као страни језик. У њему се детаљно дефинише шта ученик зна, уме и разуме на сваком нивоу, у складу са „Заједничким европским референтним оквиром за језике” (енг. *CEFR*/шп. *MCER*²). Он представља стандард за израду уџбеника, курсева и испита (нпр. *DELE*, *SIELE*³) и помаже наставницима да планирају наставу у складу са нивоима Европског референтног оквира за стране језике.

Курикуларни план Института Сервантес састоји се од шест целина које покривају различите области компетенција:

1. *Descriptores de competencias generales y comunicativas* – опис свих општих и комуникативних компетенција по нивоима;
2. *Gramática* – граматички садржаји по нивоима;
3. *Léxico* – лексика (речи, теме, комуникативне функције);
4. *Fonética y ortografía* – изговор и правопис;

---

² CEFR – Common European Framework of Reference for Languages (енглеска варијанта), односно MCER – Marco Común Europeo de Referencia para las lenguas (шпанска варијанта).

³ DELE – Diploma de Español como Lengua Extranjera (Диплома из шпанског као страног језика); SIELE – Servicio de evaluación y certificación del grado de dominio del español (Служба за оцењивање и сертификацију степена познавања шпанског језика).

ИНТЕРКУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЧБЕНИЦИМА...

5. *Cultura* – културни и социокултурни садржаји;

6. *Guía de referencia* – практични приручник за наставнике и ауторе уџбеника.

Културни и социокултурни садржаји детаљно су описани у петом делу (Табела 1):

Табела 1. Опис културних и социокултурних садржаја

Област / Подкатегорија	Опис и типични садржаји (оригинал на шпанском)	Превод и пример у настави
1. <i>Conocimientos generales de los países hispanos</i>	<i>Aspectos físicos, políticos, sociales y lingüísticos de España y América Latina</i>	Општа знања о хиспанофоним земљама — физичка, политичка и културна обележја Шпаније и Латинске Америке
1.1. <i>Geografía física</i>	<i>Climas, relieve, costas, ríos, islas, montañas, desiertos</i>	Физичка географија – климатске зоне (<i>mediterráneo, tropical, andino</i>), природни предели (<i>Los Andes, el Amazonas, el Sahara</i>) рељефи, обале, реке, острва, планине, пустиње
1.2. <i>Población</i>	<i>Distribución, migraciones, pueblos originarios, mestizaje</i>	Становништво – етнички састав, миграције, домородачки народи (<i>quechuas, mayas, mapuches</i>)
1.3. <i>Gobierno y política</i>	<i>Constitución, instituciones, partidos, símbolos nacionales</i>	Влада и политика – симболи (застава, химна), устав, избори, друштвена уређења
1.4. <i>Organización territorial y administrativa</i>	<i>Comunidades autónomas, provincias, capitales, regiones latinoamericanas</i>	Административна подела – покрајине Шпаније (<i>Andalucía, Cataluña</i>), државе у Латинској Америци (<i>Chile, México, Perú</i>)
1.5. <i>Economía e industria</i>	<i>Agricultura, turismo, recursos naturales, sectores productivos</i>	Привреда – главне гране: туризам, винарство, пољопривреда, индустрија. (пример: <i>el vino de La Rioja, el petróleo de México</i>)
1.6. <i>Medicina y sanidad</i>	<i>Servicios de salud, medicina tradicional</i>	Здравство – јавни здравствени системи, биљна медицина
1.7. <i>Educación</i>	<i>Sistema educativo, niveles, centros, enseñanza pública/privada</i>	Образовање – структура школског система, универзитети (<i>Universidad de Salamanca, UNAM</i>)
1.8. <i>Medios de comunicación</i>	<i>Prensa, televisión, radio, internet, redes sociales</i>	Медији – шпански и латиноамерички медији (<i>El País, Televisa, RTVE</i>), утицај

Област / Подкатегорија	Опис и типични садржаји (оригинал на шпанском)	Превод и пример у настави друштвених мрежа
1.9. Medios de transporte	<i>Transporte público, carreteras, trenes, aviones, metro</i>	Саобраћај – метро у Мадриду, јавни превоз у Буенос Ајресу, транспорт у Карибима
1.10. Religión	<i>Creencias predominantes, fiestas religiosas</i>	Религија – католичанство, <i>Día de los Muertos, Semana Santa</i>
1.11. Política lingüística	<i>Varietades del español, lenguas cooficiales, bilingüismo</i>	Језичка политика – коофицијални језици (<i>catalán, gallego, euskera</i>), варијетети шпанског

Интеркултурна компетенција и улога географије

Према Заједничком европском референтном оквиру за језике (CEFR, 2020), интеркултурна компетенција подразумева „способност ефикасне и прикладне интеракције са припадницима других култура”. Она се састоји од:

1. Когнитивне компоненте (познавање културних и географских реалности);
2. Афективне компоненте (отвореност и емпатија);
3. Бихевиоралне компоненте (способност прилагођавања у комуникацији).

Географија у настави језика има вишеструку улогу: она конкретизује културни контекст, помаже визуелизацији различитости и омогућава интеграцију знања из других предмета. Уџбеници који садрже географске елементе на тај начин пружају основу за развој међупредметних и интеркултурних компетенција.

Географски елементи у уџбеницима за основну школу

Анализирани су следећи уџбеници:

1. *Nuevo Compañeros A1. Шпански језик за 5. и 6. разред основне школе - прва и друга година учења;*
2. *Nuevo Compañeros A2. Шпански језик за 7. и 8. разред основне школе - трећа и четврта година учења.*

Едиција *Nuevo Compañeros* користи се у настави шпанског језика у старијим разредима основне школе. Од почетних нивоа уџбеник интегрише географске садржаје кроз реалне комуникативне ситуације и културне контексте.

ИНТЕРКУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЦБЕНИЦИМА...

У лекцијама као што су *Mi ciudad y mi país* и *El mundo hispano*, ученици уче да представе своје место и истовремено откривају географске карактеристике Шпаније (главни град, реке, обале) као и земаље Латинске Америке. Кроз текстове и дијалоге појављују се топоними као што су Мадрид, Барселона, Мексико, Буенос Ајрес, док слике, мапе и фотографије пружају визуелну подршку. Задаци попут *¿Dónde está?* или *Compara tu ciudad con Madrid* подстичу поређење сопственог и страног простора. Кроз лекцију *Las lenguas de España* ученици се упознају са језицима који се говоре у Шпанији. Представљен је кастиљански (шпански), као и мањински језици: каталонски, баскијски и галисијски. Педагошка вредност уџбеника омогућава ученицима да повежу језичко учење са реалним светом. Географија у уџбенику се користи као повод за описивање, изражавање мишљења и поређење култура, чиме се гради почетна интеркултурна свест. Такође, наставно градиво може подстаћи наставнике и ученике за организовање интердисциплинарних часова између географије и шпанског језика.

Географски елементи у уџбеницима за средњу школу

Анализирани су следећи уџбеници:

1. *Frecuencias A2.1*. Шпански језик за 1. разред гимназије – пета година учења;
2. *Frecuencias A2.2*. Шпански језик за 2. разред гимназије – шеста година учења;
3. *Frecuencias B1.1*. Шпански језик за 3. разред гимназије – седма година учења;
4. *Frecuencias B1.2*. Шпански језик за 4. разред гимназије – осма година учења.

Ова едиција, намењена нивоима А2–В1, систематски повезује језик и географију. Примери географских садржаја виде се у лекцији *Viajar por España* у којој ученици анализирају туристичке плакате и текстове о градовима као што су Гранада, Валенсија, Севиља, што служи као основа за усвајање вокабулара везаног за путовања и туризам. Потом, у теми *El mundo hispano* представљене су мапе Латинске Америке и кратки текстови о природним целинама (Анди, Амазонија, Кариби), уз вежбе поређења климе и пејзажа. Следи пример у лекцији *Ciudades sostenibles* у којој ученици дискутују о урбаном развоју Барселоне и Сантијага де Компостеле, што омогућава спајање географије и екологије. Са методичке стране, географска знања служе као средство за развој писане продукције (ученици пишу

разгледнице, планирају путовања или презентују своју идеалну дестинацију и на тај начин језичке структуре, попут сложеног перфекта или глагола *gustar, hay/estar*, уче у реалном контексту).

1. *Aula Internacional 1*
2. *Aula Internacional 2*
3. *Aula Internacional 3*
4. *Aula Internacional 4*

Уџбеници едиције *Aula Internacional* користе аутентичне материјале и пројектно оријентисану наставу. Географски садржаји интегрисани су у готово сваку лекцију. На пример, у лекцији *Ciudades del mundo hispano* ученици анализирају урбане просторе у Мадриду, Мексику и Буенос Ајресу, описују знаменитости и пореде са својим градом. У лекцији *El tiempo y el clima* преко прогноза времена и мапа ученици упознају климатске зоне (Канарска острва, Патагонија, Андалузија) и користе придеве за описивање климе. У лекцији *Parques naturales y ecoturismo* представљени су национални паркови Доњапа и Torres del Paine, што подстиче еколошку свест и интердисциплинарно повезивање. Методички значај уџбеника је тај што се користе аутентичне фотографије, инфографици и статистике. Ученици истражују, презентују и креирају постере о природним лепотама, развијајући тиме истовремено језичке, културне и дигиталне компетенције.

1. *Diverso 2* (шпански језик за 1. и 2. разред гимназије – пета и шеста година учења);
2. *Diverso 3* (шпански језик за 3. и 4. разред гимназије – седма и осма година учења).

Ова едиција уџбеника има најизраженији интеркултурни приступ. Свака тематска целина завршава се упознавањем ученика са неком земљом у којој је шпански службени језик. У оквиру лекције ученици се упознају са физичким, друштвеним и политичким особеностима одређене земље. Такође унутар самих лекција, географија се повезује са књижевношћу, уметношћу и историјом. Примери се виде у лекцијама *Mi viaje literario por Latinoamérica* у којима ученици истражују земље везане за писце као што су Гарсија Маркес (Колумбија), Борхес (Аргентина) или Неруда (Чиле). Кроз мапе и цитате упознају географске и културне специфичности. Следи пример у лекцији *Las rutas del descubrimiento* у којој се прате поморске руте Колумба и Магелана, уз употребу старих карата и дискусију о последицама великих географских открића.

У лекцији *Patrimonio de la humanidad* представљене су знаменитости као Аламбра, Мачу Пикчу, Толедо и Кито, уз потенцијалне задатке за ученике у поређењу са српским културним наслеђем. Географија се користи

ИНТЕРКУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЦБЕНИЦИМА...

као средство за критичко промишљање и вредновање културних разлика. Ученици се подстичу да изражавају ставове, нпр. *¿Qué lugar te gustaría visitar?* (Које место би волео/ла да посетиш?), *¿Qué patrimonio protegerías en tu país?* (Коју баштину би заштитио у својој земљи?) и тиме активно граде интеркултурну перспективу.

Закључак

Географски елементи у уџбеницима шпанског језика представљају средство за изградњу интеркултурне компетенције. Анализа показује да сви уџбеници на систематичан начин користе географске садржаје као дидактички инструмент: у едицији *Nuevo Compañeros* – као основу за упознавање и поређење, као и за географску и културну оријентацију млађих ученика, у едицији *Frecuencias* за комуникативну праксу; у *Aula Internacional* за истраживање и пројекте и на крају, у едицији *Diverso*, као полазиште за интеркултурну и критичку рефлексију. На тај начин остварује се вертикална прогресија од једноставног описивања географских појмова до сложених културних анализа и поређења. Географски садржаји омогућавају ученицима да схвате шпански језик као живи систем који одражава културну и природну разноврсност света. Географија у настави шпанског језика није пратећи елемент, већ средство које повезује језик, културу и вредности савременог света.

Литература

- Alonso, E. (2021). *Diverso 2* (шпански језик за 1. и 2. разред гимназије – пета и шеста година учења). *Educational centre*, Београд.
- Alonso, E. (2023). *Diverso 3* (шпански језик за 3. и 4. разред гимназије – седма и осма година учења). *Educational centre*, Београд.
- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters*, Clevedon.
- Castro, F., Rodero, I. & Sardinero, C. (2020). *Nuevo Compañeros A1*. Шпански језик за 5. и 6. разред основне школе – прва и друга година учења). *Educational centre*, Београд.
- Castro, F., Rodero, I. & Sardinero, C. (2021). *Nuevo Compañeros A2*. Шпански језик за 7. и 8. разред основне школе – трећа и четврта година учења. *Educational centre*, Београд.
- Cerdeira, P. & Oliva, C. (2024). *Frecuencias A2.1*. Шпански језик за 1. разред гимназије – пета година учења. *Датасматус*, Београд.

Миле Сајчић

- Cerdeira, P. & Oliva, C. (2024). Frecuencias A2.2. Шпански језик за 2. разред гимназије–шеста година учења. *Датастатус*, Београд.
- Consejo de Europa, (2020). Marco Común Europeo de Referencia para las Lenguas: aprendizaje, enseñanza, evaluación. Volumen complementario. *Instituto Cervantes*, Madrid.
- Corpas, J, Garmendia, A, Soriano, C. (2023). Aula Internacional 4. *Klett*, Београд.
- Corpas, J., Garmendia, A. & Soriano, C. (2021). Aula Internacional 1. *Klett*, Београд.
- Corpas, J., Garmendia, A. & Soriano, C. (2021). Aula Internacional 2. *Klett*, Београд.
- Corpas, J., Garmendia, A. & Soriano, C. (2022). Aula Internacional 3. *Klett*, Београд.
- Instituto Cervantes, (2006). Plan curricular del Instituto Cervantes–niveles de referencias para el español. Madrid.
- Kramersch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. *Oxford University Press*, Oxford.
- Ministerio de Educación y Formación Profesional, (2018). Currículo de Lenguas Extranjeras: enfoque intercultural y competencias clave. Madrid.
- Oliva, C., Bayón, E. & Cabeza, C. (2025). Frecuencias B1.1. Шпански језик за 3. разред гимназије–седма година учења. *Датастатус*, Београд.
- Oliva, C., Bayón, E. & Cabeza, C. (2025). Frecuencias B1.2. Шпански језик за 3. разред гимназије–осма година учења. *Датастатус*, Београд.

Mile Sajčić

INTERCULTURAL ELEMENTS IN SPANISH LANGUAGE TEXTBOOKS FOR ELEMENTARY AND SECONDARY SCHOOLS: GEOGRAPHICAL CONTENT AS A MEANS OF INTERCULTURAL LEARNING

Summary

The paper explores how geographical content in Spanish language textbooks fosters intercultural competence in primary and secondary education. Based on the *Plan Curricular del Instituto Cervantes* and the *CEFR*, it analyzes four approved series: *Nuevo Compañeros*, *Frecuencias*, *Aula Internacional*, and *Diverso*. Geography is shown to be a key tool for connecting language and culture: from simple descriptions and comparisons at lower levels to critical reflection and project work at higher levels. The study concludes that geographical topics in these textbooks encourage cultural awareness, empathy, and global understanding-making geography a central element of intercultural learning in Spanish language teaching.

ПРИПРЕМА ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ЧАСА

Раде Гачевић*¹, Ивана Стаменковић*

* ОШ „Олга Петров” – Падинска Скела

Извод: Више није довољно бити стручан у једној, изолованој области, ма колико била вредна и темељита наша знања. За успех је потребна креативност, свестраност и критичко размишљање. Када је у питању настава у основној школи интердисциплинарно учење има посебан значај и спада у један од најефективнијих приступа у стицању нових знања. Улога наставника је између осталог и креирање педагошких ситуација у којима ће ученици својим ангажовањем стицати одређена знања, користећи доступне изворе на које их упућују наставници ученици самостално стичу знања која касније презентују током часа осталим ученицима. Улога наставника је да усмерава ученике, даје одређене сугестије и контролише целокупан ток стицања знања. Како би се подигла мотивација ученика и њихово интересовање у току часа су ученицима били доступни различити дигитални алати. Под појмом „интердисциплинарност” подразумева се интеракција различитих дисциплина односно преношење сазнања из једне науке у другу с циљем решавања одређених задатака.

Кључне речи: интердисциплинарност, Национални парк Тара, Шар планина, Копаник, Ђердап, Фрушка гора, биодиверзитет, флора и фауна

Abstract: It is no longer enough to be trained in an isolated field, no matter how valuable and thorough our knowledge may be. Success requires creativity, versatility and critical thinking. When it comes to teaching in primary school, interdisciplinary learning is particularly important and is one of the most efficient ways to acquire new knowledge. Among other things, the role of the teacher is to create educational situations in which pupils acquire certain knowledge through their approach, using available resources that are pointed out to them by the teacher. The pupils independently acquire the knowledge that they later present to other pupils during the lesson. The role of the teacher is to guide the pupils, provide specific suggestions and supervise the entire process of knowledge acquisition. In order to increase the pupils' motivation and interest during the lesson, various digital tools were made available to them. The term "interdisciplinary" refers to the interaction of different disciplines, or the transfer of knowledge from one science to another, with the aim of solving specific tasks.

Key words: interdisciplinary, Tara National Park, Šar planina, Kopaonik, Đerdap, Fruška gora, biodiversity, flora and fauna

¹ Контакт адреса: rade.gacevic@gmail.com

Увод

Настава представља најсистематичнији облик образовања којом се остварују друштвено задати циљеви. Задаци наставе могу бити образовни, васпитни и функционални.

Наставник има задатак да ове уопштене циљеве разради и из њих изведе оперативне циљеве. Они морају бити јасни, конкретни, усмерени према личности, логични и погодни за евалуацију.

Сваки час мора бити добро осмишљен и прилагођен могућностима ученика.

Писана припрема треба да буде селекција мисли, ставова и дидактичких решења исказаних у виду теза. Припремом се предвиђа организација часа као и васпитно образовни исходи. На крају припреме треба оставити простор за допуне, корекције и иновације.

Циљ часа се истиче на почетку и мора бити јасан ученику.

У уводном делу часа нови појмови морају бити повезани са претходним градивом и објашњени како би били јасни ученику.

У средишњем делу часа се поступно излаже нови садржај, повезује са претходним градивом. У овом делу часа је јако важно пробудити интересовање ученика за тему која се обрађује и одржати њихову пажњу.

У завршном делу часа наставник најчешће проверава савладаност градива кратким питањима или неком другом техником (евалуациони листић...).

Час представља заједничку активност наставника и ученика са различитим улогама где се смењују предавање, дискусија, питања и одговори. Уобичајено је да се у процесу усвајања новог градива иде од познатог ка непознатом, од једноставног ка сложеном, од посматрања до закључивања.

Наставник у процесу припреме часа планира и различите облике рада:

- индивидуални,
- фронтални,
- рад у паровима и
- групни облик.

У зависности од састава, узраста ученика и наставне јединице као и самог приступа наставника зависи који ће облик рада бити одабран.

Наставне методе представљају поступке ради остваривања неког циља.

Наставна метода је научно верификован начин на који ученици под руководством наставника, стичу знања, вештине и навике, примењују их у пракси, развијају своје психофизичке способности и интересовања. (Вилоотијевић, 1999.)

ПРИПРЕМА ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ЧАСА

Најчешће коришћене методе су:

- усмено излагање,
- разговор,
- демонстрација,
- илустративни радови,
- практични и лабораторијски радови

У поступку припреме за час, задатак наставника је да добро распореди материјал, предвиђено време, изабере методе и средства којима се на ефикасан и рационалан начин може остварити циљ часа.

У структури расположивог времена (45 минута), око 80% треба посветити средишњем делу часа а осталих 20% на увод и закључак.

У припреми за час наставник мора водити рачуна о претходном знању и могућностима ученика, какве су њихове узрасне карактеристике као и степен овладаности вештинама, тежини наставне материје, мотивацији, расположивом времену и материјалним ресурсима којима располаже школа.

Сам избор метода и облика рада као и одабир наставних средстава које ће наставник користити, зависиће од напред поменутих елемената.

Након операционализације циљева и задатака одређене наставне јединице, наставник врши одабир метода и облика рада, а у складу са тим планира технике и начин провере, оцењивање и вредновање успеха.

Припрема за час треба да садржи:

- предмет,
- наставну тему,
- наставну јединицу,
- тип часа,
- циљ часа (*образовни, функционални, васпитни*),
- главне садржинске целине и време потребно за реализацију и све то повезано са методама и облицима рада као и расположива наставна средства.

Припрема за извођење часа о којој је овде реч спада у интердисциплинарну припрему (угледни час). У њој се повезује садржај из два или више предмета у једну логичку целину. То се ради кроз конкретну тему како бисмо је сагледали са више страна.

Иако се овај вид наставе код нас чини иновативним, Финци су недавно укинули предметну наставу а материју обрађују кроз одређене теме. Немци и Аустријанци су још крајем деветнаестог века имали „скупну наставу” којом се ублажавала или укидала предметност у настави.

Пре неколико година смо реализовали угледни час, ја као наставник географије и колегиница која предаје биологију, када смо свако из свог угла презентовали наставну јединицу, Национални паркови Србије. Идеја нам је била, да ја као географ наведем и објасним географске карактеристике националних паркова, а колегиница као биолог упозна ученике са флором и фауном.

За успешан, угледан час неопходна је добра припрема и испланираност до најситнијих детаља.

Циљеви из оба предмета су потпуно испуњени. Ученици су били ангажовани током целог часа, имали бројне активности и уживали. Чланови сваке од група дали су одређени допринос у реализацији задатака.

Наставници избегавају овакав интердисциплинарни приступ обради наставне јединице јер захтева више труда, прецизно планирање свих активности уз поштовање структуре часа. Добра припрема и организација часа дају простор да сваки наставник из свог угла испредаје оно што је припремио. Таквак приступ омогућио би поштовање педагошког принципа ефикасности да ученици обрађују исту материју више пута из различитих предмета.

Уобичајено је да угледним часовима присуствују и остале колеге, педагог, психолог и директор школе који на крају имају могућност да искажу своје импресије о одржаном часу.

Табела 1. Ток часа

ПРИПРЕМА ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ЧАСА	
Наставна тема	Природне одлике Републике Србије
Наставна јединица	Национални паркови Србије интердисциплинарни и мултимедијални приступ обради наставне јединице уз примену активних метода и тимског (групног облика рада)
Тип часа	обрада
Циљ часа	Упознати природне и географске карактеристике националних паркова Србије
Задаци часа: <i>Образовни:</i> <i>Функционални:</i> <i>Васпитни:</i>	Развијање способности систематизације знања и примене наученог у свакодневном животу Оспособљавање за сналажење на карти Подстицање љубави према природи и развијање еколошке свести ученика систематизовање знања и израда заједничког пројекта
Облици рада	Фронтални, тимски/групни, рад у паровима, индивидуални
Наставне методе	Вербална, асоцијација, рад на тексту, кооперативна, илустративно-демонстративна

ПРИПРЕМА ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ЧАСА

Наставна средства	Физичко географска карта Републике Србије, атлас, уџбеници географије и биологије, додатна литература (енциклопедије, брошуре, писани радови ученика), картице с називима група, хамер, фломастери, компјутер, видео-бим, картице с називима паркова, припремљени задаци, листићи за евалуацију.																				
Активности ученика	Примењује стечена знања у решавању проблемских задатака; користи литературу и други илустровани материјал у истраживањима; самостално и у групи уче, анализирају, уопштавају и презентују добијене резултате; користи говорне, симболичке и количинске форме података (текст, слика, карта); скицирају, цртају, лепе, боје; поштују активности сваког члана групе и уважавају другачије мишљење; анализирају проблеме из различитих углова (географија, биологија).																				
Активности наставника	Организује и реализује наставни час; дефинише активности и садржаје; унапређује наставу и наставну праксу; усклађује циљеве са оним што жели да постигне са ученицима; одговара на ученичка питања; помаже ученику да организује своја размишљања.																				
Стандарди	ГЕ. 1.4.1. препознаје и именује националне паркове, биљне и животињске врсте; ГЕ. 2.4.1. описује одлике националних паркова; описује природне одлике биљног и животињског света; ГЕ.3.4.1. објашњава географске везе-просторне и каузалне, директне и индиректне у нашој земљи, везано за националне паркове и биљни и животињски свет. БИ.1.4.1. Познаје основне еколошке појмове и разуме њихово значење (животна средина, станиште-биотоп, животна заједница-биоценоза, популација, еколошка ниша, екосистем, биодиверзитет, биосфера); БИ.2.4.1. Разуме на који начин поједини фактори неживе и живе природе утичу на организме (механизми дејства абиотичких и биотичких фактора); БИ.3.4.3. Разуме и критички анализира конфликт између потреба економско-технолошког развоја људских заједница и потреба очувања природе и биодиверзитета.																				
Корелација	Биологија, историја																				
Ток часа:																					
Уводни део часа (5 минута)	Откривање теме часа пројекцијом асоцијације на видео – биму и решавањем поља и колона																				
	<table border="1"> <tr> <td>A1</td> <td>Кухиња</td> <td>Плућа града</td> <td>B1</td> </tr> <tr> <td>A2</td> <td>Географија</td> <td>Калемегдан</td> <td>B2</td> </tr> <tr> <td>A3</td> <td>Химна</td> <td>Возни</td> <td>B3</td> </tr> <tr> <td>A4</td> <td>Репрезентација</td> <td>Кошутњак</td> <td>B4</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Национална</td> <td colspan="2">Парк</td> </tr> </table>	A1	Кухиња	Плућа града	B1	A2	Географија	Калемегдан	B2	A3	Химна	Возни	B3	A4	Репрезентација	Кошутњак	B4	Национална		Парк	
	A1	Кухиња	Плућа града	B1																	
	A2	Географија	Калемегдан	B2																	
	A3	Химна	Возни	B3																	
A4	Репрезентација	Кошутњак	B4																		
Национална		Парк																			

	<p style="text-align: center;">Национални паркови</p> <p>Активности ученика: Ученици седе, бирају поља, траже коначно решење асоцијације.</p> <p>Подела ученика у групе: ученици се деле у пет група са по 4–5 ученика;</p> <p>На клупама стоје кључне речи, асоцијације везане за националне паркове или ребуса са именима националних паркова</p> <p>I Оморика (Тара) II Раса пса (Шар планина) III Српска света гора (Фрушка Гора) IV Хидроцентрала (Ђердап) V Јосиф Панчић (Копаоник)</p> <p>-ученици устају и извлаче картице с називима група на којима су исписани називи националних паркова и на основу кључних речи одлазе у групе којима припадају;</p> <p>наставник проверава разврставање и замењује речи на клупама потпуним називима група: I-ТАРА, II-ШАР ПЛАНИНА, III-ФРУШКА ГОРА, IV-ЂЕРДАП, V-КОПАОНИК</p>
<p>Главни део часа (25 минута)</p>	<p>Тимови имају задатак да из литературе која се налази на клупама проуче националне паркове с географског, биолошког аспекта. Из литературе треба да извуку најбитније и да попуне табеле за сваки Национални парк. Табеле садрже следеће податке: назив парка, географски положај, одлике рељефа, (планине, највиши врхови), геолошка грађа, клима, воде (реке, језера, бање), флора и фауна, заштићене биљне и животињске врсте, насеља, саобраћајнице, туристичка понуда и еколошка заштита.</p> <p>По завршеном раду групе пред зидном картом Србије излажу своје радове, остали пажљиво слушају. Пројектује се припремљени материјал о националним парковима на видео биму.</p>
<p>Завршни део часа (15 минута)</p>	<p>Ученици у оквиру својих група израђују ТУРИСТИЧКИ ПЛАКАТ, са туристичком понудом за национални парк. За израду користе: хамер, фотографије, лепак, маказе, папир у боји. На плакату се може наћи нека еколошка порука или стих, нпр. „Загађење тражи решење“. Након тога ученици презентују своје радове и врше оцењивање група. На крају се врши попуњавање евалуационог листића са утисцима и сугестијама о одржаном часу (3 минута).</p> <p>Ученици ће бити оцењени према следећим критеријумима: а) учешће чланова тима у заједничком раду, б) слушање шта и како други говоре, в) слога чланова тима, г) успешно решавање задатака</p>

Закључак

У реализацији интердисциплинарног часа ученици углавном самостално долазе до одређених сазнања користећи доступне дигиталне алате и инструкције наставника. Наставник углавном има улогу координатора, мотиватора, подстицајно делујући на истраживачке и стваралачке идеје и активности ученика.

Интердисциплинарни приступ одређеној теми пружа више сазнања. Осим мисаоних активности, посебан значај има тимски рад који у овом облику часа долази до пуног изражаја. Ученици се боље међусобно интегришу и постају снажљивији и отворенији. Поред тога што ученици стижу боља знања из географије и биологије они истовремено и обогаћују своја знања из историје, културе и уметности.

Овакав приступ обради наставне јединице позитивно делује на целокупну радну атмосферу. Имајући у виду да често овом типу часа присуствују и остале колеге у школи, то се рефлектује и на целокупну радну климу у школи на најбољи могући начин.

Важно је истаћи да планирање интердисциплинарне наставе није лако. Потребна је сарадња и укљученост више наставника, подршка школе, прецизно испланирано време (најбоље блок час) и добар одабир наставних тема.

С обзиром да код нас још увек доминира традиционална настава, интердисциплинарни часови, иако само у траговима, у том смислу још више добијају на значају. Наши уџбеници без обзира на њихов значај у настави не могу понудити све. Креативност и мотивација наставника и ученика као и подршка школе и околине основни су фактори за успешну интердисциплинарност у настави.

Литература

- Атлас Србије, (2007) *MONDE NEUF*.
Биологија за 8. разред, (2021). *Бигз*.
Бранковић, Д. и Мандић, Д. (2003.) *Методика информатичког образовања*. Бања Лука: Филозофски факултет.
Вилотијевић, М. (1999). *Дидактика 3, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства*.
Географија за 8. разред, (2021). *Вулкан*.
Енциклопедија *Национални парк Ђердап 1996 године*.
Заштићена природна добра Србије – *Министарство заштите животне средине*.

Раде Гачевић и Ивана Стаменковић

ЗУОВ „Ментор и приправник-водич за наставнике, васпитаче и стручне сараднике”.

Копаоник – туристичка карта.

ОКЦ Бор (Образовно креативни центар), материјал са семинара. (припремили: Наташа Станисављевић, Јасмина Момчиловић и Зоран Милојевић).

Природна блага Србије – Младинска књига, Београд,

Wikipedia – национални паркови, https://vrdnikinfo.rs/o_vrdniku/563/nacionalni-park-fruska-gora-ostrvska-planina/, <https://npkopao-nik.rs/>, https://sh.wikipedia.org/wiki/Nacionalni_park_Tara, <https://zzps.rs/nacionalni-park-djerdap/>, <https://nacionalniparkovi12.wordpress.com/2017/05/07/sar-planina/> You Tube.

Rade Gačević
Ivana Stamenković

PREPARATION FOR LESSON CONDUCT

Summary

In the implementation of the interdisciplinary lesson, students mainly arrive at certain insights independently by using the available digital tools and following the teacher's instructions. The teacher largely plays the role of a coordinator, motivating students and challenging them with regard to their research-related and creative ideas and activities.

An interdisciplinary approach to a specific topic offers more insights. Except thought-provoking activities, teamwork is particularly important and it comes into full expression in this type of lesson. The pupils integrate better with each other and become more skilled and open. In addition to acquiring better knowledge of geography and biology, the pupils also enrich their knowledge of history, culture and art.

This approach to teaching has a positive effect on the overall working atmosphere. Taking into account the fact that other schoolmates also attend this type of lesson, this also has a positive effect on the overall working atmosphere at the school.

It is important to emphasise that planning interdisciplinary lessons is not easy.

It requires the cooperation and involvement of several teachers, the support of the school, a precisely planned time frame (preferably a block lesson) and a good selection of teaching topics. Since traditional teaching still prevails in our schools, interdisciplinary lessons, even if only in traces, are becoming even more important.

Regardless of their importance in the classroom, our textbooks cannot offer everything. The creativity and motivation of teachers and pupils, as well as support from the school and the community, are the main factors on the path to successful interdisciplinary work in the classroom.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

Проф. емеритус др Стеван М. Станковић*¹

*Универзитет у Београду – Географски факултет

Предговор

Хидрографски објекти на територији Србије бројни су и разноврсни, како у појединим деловима наше земље, тако и када су у питању конкретни хидрографски објекти – реке, извори, врела, мочваре, природна и вештачка језера. Хидрографски објекти Србије давно су привукли пажњу истраживача, посебно географа и биолога, али и хидро-инжењера, конструктора брана и стварања вишенаменских акумулација, чији се број знатно повећао после Другог светског рата, када су преграђене неке реке и створени нови лимнолошки објекти, који су простору, привреди и животу становништва дали нове могућности привређивања. Иако млађа од потамологије, науке о рекама, лимнологија, наука о језерима, у Србији има дугу традицију. Писани радови су се односили, и односе се, на природна језера и новостворене акумулације и појаве, процесе и проблеме осветљавају са различитих аспеката. Током времена израсла је богата лимнолошка библиографска грађа о језерима Србије, на коју овом приликом указујемо у нади да ће заинтересованим бити од користи.

Чини се да је потребно истаћи да је на иницијативу академика Синише Станковића (Зајечар, 1892 – Београд, 1974), биолога светског значаја, крајем августа 1934. године, у Београду, одржан Седми међународни конгрес за теоријску и примењену лимнологију, са 150 научника из осамнаест земаља, који су поднели седамдесет реферата. Поред осталог, тада је истакнут значај проучавања језера Балканског полуострва за регионалну лимнологију Балкана, којој је основе, пре више од 120 година, поставио Јован Цвијић (Лозница, 1865 – Београд, 1927) проучавањем језера Јужне Србије, Македоније и Грчке, о којима је оставио обиље података у знаменитом делу *Основе за географију и геологију Старе Србије и Македоније*, штампаном у три књиге на 1272 стране, између 1905. и 1911. године, која је допуњена (илустрована) атласом под називом *Језера Македоније, Старе Србије и Епира*, публикованим 1902. године. У Гласнику Српског географског друштва, свеска XL, број 1 за 1960. годину, Е. Фелс, немачки научник, по-

¹ Контакт адреса: geofiz40@gmail.com

реклom из Грчке, поред осталог је забележио и следеће: „Има оправдања да се у Југославији говори о језерима у Грчкој. Отац српске географије, Јован Цвијић, био је први који је на неким језерима данашње Грчке крајем прошлог и почетком садашњег века вршио научна испитивања. То помињемо са захвалношћу. Са њим и после њега српски научници Петар Јовановић и Сениша Станковић трудили су се да унапреде лимнологију данашње Грчке.” Из Грчке ка Југославији и Србији, истраживања језера су се временом умножавала, као и публиковани научни и стручни радови.

Чињеница је да посебно обележје простору Србије дају бројне реке, које припадају трима морским сливовима. Поред река, хидрографску мрежу Србије употпуњавају природна и вештачка језера. Природна језера (еолска, ледничка, урвинска) су малобројна, али различитог начина постанка, основних хидрографских особина, различитог географског положаја и савременог значаја. Вештачка језера (акумулације, баражи), производ су људске делатности. Настају изградњом брана на рекама и потоцима и служе за производњу електричне енергије, водоснабдевање насеља и индустријских објеката, наводњавање обрадивих површина, спречавање поплавних таласа, задржавање вученог наноса, пловидбу, риболов, туризам и рекреацију. За разлику од природних језера, чији се број углавном не повећава, број вештачких језера је све већи, што потврђује чињеницу да су веома значајна. Приликом преграђивања река и стварања вештачких језера, која представљају нов елемент у простору, јављају се извесне промене географске средине како узводно, тако и низводно од језера и брана. Планираном изградњом неколико десетина брана и стварања нових вештачких језера, природа Србије ће постајати богатија за нове хидрографске објекте, који на свој начин доприносе препознатљивости простора.

Природна и вештачка језера предмет су проучавања више научних дисциплина и интерес неколико апликативних делатности. Прилози о језерима Србије, презентују се у научним и стручним монографијама, као и у радовима који се објављују у различитим часописима. О језерима Србије постоје лексикографске одреднице у неколико енциклопедија, као и прилози у географским, биолошким, еколошким, хемијским, водопривредним и геолошким часописима. Основни подаци о вештачким језерима налазе се у елаборатима и пројектима неопходним за лоцирање брана, хидроелектрана, доводних канала, преливних поља, обалоутврда и сл. Постоје и бројни подаци у зборницима радова са различитих симпозијума и конгреса посвећених хидрографским објектима. Уз то, језера су чест мотив у средствима туристичке пропаганде и понуде, јер у местима где се налазе доприносе лепоти простора и обогаћивању садржаја туристичког боравка.

Поред истраживања основних хидрографских (лимнолошких) особности језера Србије, од значаја су прилози о заштити и валоризацији

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

истих, живом свету водених басена, савременом еколошком стању и потреби сврсисходне заштите. Језера, као и људи, имају своје лице и своју судбину. За будућност језера Србије, у смислу очувања квалитета њихове воде, биљног и животињског света, као и одговарајуће валоризације, потребно је уважавање постулата да су језера пролазни, еволутивни хидрографски објекти, релативно мале моћи самопречишћавања и знатних процеса еутрофикације. Због тога се природна језера и акумулације морају штитити и унапређивати на основама концепције активне заштите животне средине и добро познатих постулата о води, као незамењивој материји, без које нема опстанка човека и људског друштва. Увидом у прилоге посвећене језерима Србије желимо да прикажемо писану реч о њима, како би истраживачима помогли у приступу литератури, до које је понекад тешко доћи, јер нас од неких радова о језерима Србије дели више деценија.

Аутори и њихови радови о језерима Србије

Ана Борисављевић:

Дајићко језеро, некада горско око. Земља и људи, св. 58, Српско географско друштво, Београд, 2008.

Александар Иваниц:

Ихтиофауна Грлишког језера. Развитак, бр. 217–218, „Тимок“, Зајечар, 2004.

Александар Остојић:

Динамика промена састава и бројности зоопланктона у акумулационом језеру Власина. Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1993.

А. Прша:

Прилог познавању биологије рибље фауне Палића. Зборник Матице српске, св. 4, Нови Сад, 1953.

А. Рафаиловић и Ђула Селеши:

Лудашко језеро. Заштита природе, књ. 11, Републички завод за заштиту природе Србије, Београд, 1957.

Бранко Миљановић и Александар Иваниц:

Акумулација Грлиште, изазов за риболовце, Геа, бр. 8, Депарتمان за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2003.

Бранко Миљановић:

Фауна дна Грлишког језера. Развитак, бр. 217–218 „Тимок“, Зајечар, 2004.

Бранислав Букуров:

Баре и језера у Бачкој. Зборник Матице српске, Серија за природне науке, бр. 5, Нови Сад, 1954.

В. Драгишић:

Геолошко-хидролошке карактеристике слива Власинског језера. Власинско језеро – хидробиолошка студија, Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1997.

Б. Ђорђевић и Т. Милановић:

Информациони систем за праћење квалитета воде у акумулацијама. Заштита вода, Сомбор, 1997.

Бранислав Ђорђевић:

Засипање акумулационих басена наносом и енергетско-техничка последица ових процеса. Први конгрес о водама Југославије, Савез инжењера и техничара Југославије, Београд, 1969.

Водопривреда и водопривредна инфраструктура. Просторни план Републике Србије 2010–2014–2020. Службени гласник, Београд, 2011.

Б. Ђурић:

Прилог физичком истраживању језера Палић. Зборник Матице српске за природне науке, књ. 4, Нови Сад, 1953.

Вера Дугоњић:

Лудашко језеро. Гласник Српског географског друштва, св. XXXVI, бр. 1, Београд, 1956.

В. Ђорђевић и К. Неимаревић:

Хидроенергетски и пловидбени систем Ђердап. Часопис „Грађевинар”, бр. 2, Загреб, 1972.

В. Мандић: Балнеокемијско испитивање муља, воде и климе језера Палић. Загреб, 1972.

В. Матић:

Велико и Мало Јажиначко језеро. Друштво младих истраживача „Бранислав Букуров”, Нови Сад, 1996.

В. Пујин:

Испитивање зоопланктонске продукције Палићког језера. Зборник Матице српске, св. 26, Нови Сад, 1964.

Хидробиолошке карактеристике вода – хранидбена база рибље продукције у неким акумулацијама. Заштита вода, бр. 3, Друштво за заштиту вода СР Србије, Београд, 1986.

Владица Симић:

Диференцијација дна Власинског језера на основу макрофито и макрозообентоса. Зборник резимеа о флори југоисточне Србије (коаутор В. Ранђеловић), Пирот, 1993.

Макрозообентос Власинског језера. Зборник радова Конференције заштите воде 94, (коаутор А. Остојић), Београд, 1994.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

Група аутора:

Инжењерско-геолошки услови стварања клизишта природне бране језера Завој. Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања, серија Б, књ. 4–5, Београд, 1964–1965.

Фауна дна као индикатор квалитета седимената Лудашког језера. Заштита вода, Београд, 1988.

Нутријентни елементи у акумулацији Телије у близини Крушевца. Заштита вода, Београд, 1989.

Неки показатељи еколошког стања акумулације Телије. Друштво за заштиту вода СР Србије и Радна организација „Водовод”, Крушевац, 1989.

Процена стања воде неких акумулација у Војводини на основу микробиолошких показатеља. Зборник радова Конференције о заштити вода 89, Југословенско друштво за заштиту вода, Београд, 1989.

Резултати вишегодишњих микробиолошких испитивања стања воде акумулације Борковац. Зборник радова Конференције о заштити вода 90, Југословенско друштво за заштиту вода, Нови Сад, 1990.

Резултати вишегодишњих микробиолошких испитивања воде језера Палић. Зборник радова Конференције заштите вода 91, Југословенско друштво за заштиту вода, Београд, 1991.

Језеро Провала као хидролошки и хидробиолошки феномен. Зборник радова Наша еколошка истина, књ. IV, Завод за заштиту здравља „Тимок” из Зајечара, Технички факултет из Бора, Млади истраживачи из Бора, Кладово, 1996.

Одумирање Западноморавских акумулација. Зборник радова Наша еколошка истина, књ. IV, Завод за заштиту здравља „Тимок” из Зајечара, Технички факултет из Бора, Млади истраживачи из Бора, Кладово, 1996.

Антропогени утицаји на нека акумулациона језера у Бачкој. Зборник радова Заштита животне средине градова и приградских насеља, Еколошки покрет града Новог Сада, Нови Сад, 1997.

Власинско језеро – хидробиолошка студија. Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1997.

Физичко-хемијске карактеристике воде акумулације Власинско језеро. Власинско језеро – хидробиолошка студија, Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1997.

Основни узроци загађивања екосистема акумулације Гружа. Еко-конференција, Еколошки покрет рада Новог Сада, Нови Сад, 1999.

Утицај алувијалне средине на промену квалитета површинске воде из акумулације Парменац. Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.

Акумулација Међувршје – хидрофилна вегетација и њен утицај на квалитет воде. Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.

Квалитет воде акумулације Гружа у 1988. и 1999. години у летњем периоду. Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.

Одоровско периодско језеро. Беровско периодско језеро. Извори, врела и површинске воде Горњег Понишавља – могућности њиховог коришћења. Јавно предузеће Водовод и канализација, Пирот, 2000.

Биолошке анализе акумулације Грлиште. Развитак, бр. 217–218, „Тимок”, Зајечар, 2004. Акумулационо језеро Гружа. Природно-математички факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2005.

Димитрије Перишић:

Промене географске средине Ђердапа услед изградње хидроелектране. Земља и људи, св. 15, Српско географско друштво, Београд, 1965.

Драган Нешић и Саиша Бранковић:

Три језера у красу Бељанице. Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, св. LIX, Београд, 2011.

Драган Ђукић:

Језера у сливу југоисточног крака Јажиначке реке на Шар-планини. Обележја, бр. 6, Приштина, 1988.

Велико Јажиначко језеро. Гласник СГД, св. LXIX, бр. 2, Београд, 1989.

Д. Катих:

Власинска тресава и њезина прошлост. Споменик Српске Краљевске Академије, први разред, бр. 58, Београд, 1910.

Д. Лукић:

Карактеристике вештачке акумулације Грлиште. Развитак, 217–218, „Тимок”, Зајечар, 2004.

Д. Миловановић:

Прва саопштења о испитивању планктонске продукције у новом баражном језеру на Власини. *Periodicum Biologorum*, св. 2/В, (коаутор А. Живковић), Београд, 1953.

Лимнолошка испитивања баражног језера на Власини. Зборник радова Института за екологију и биогеографију, св. 7 (коаутор А. Живковић), Београд, 1956.

Нови прилог проучавању планктонске продукције у баражном језеру на Власини. Зборник радова Биолошког института НР Србије, св. 2 (коаутор А. Живковић), Београд, 1958.

Фитопланктон Власинског језера 1949–1964. Архив биолошких наука, св. 25, Београд, 1973.

Д. Стејун:

Акумулација Мохарач. Воде Војводине, Годишњак СИЗ-а за основно уређење вода Војводине, Нови Сад, 1968.

Акумулација Љуково код Јарковца. Воде Војводине, Годишњак СИЗ-а за основно уређење вода Војводине, Нови Сад, 1978.

Акумулација Шидска шидина код Сета. Воде Војводине, Годишњак СИЗ-а за основно уређење вода Војводине, Нови Сад, 1979.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

Акумулација Патке код Крчедина. Воде Војводине, Годишњак СИЗ-а за основно уређење вода Војводине, Нови Сад, 1980.

Акумулација Кудош у Срему. Воде Војводине, Годишњак СИЗ-а за основно уређење вода Војводине, Нови Сад, 1981.

Драгољуб Лабус:

Вештачка језера на Косову и њихов привредни значај. Гласник Српског географског друштва, св. LIX, бр. 2, Београд, 1979.

Душица Михајловић Матић:

Палићко језеро. Зборник Матице српске, св. 9, Нови Сад, 1955.

Душан Дугоњић:

Лудошко језеро. Земља и људи, св. 23, Српско географско друштво, 1973, Београд.

Преображај Палићког језера. Земља и људи, св. 24, Српско географско друштво, Београд, 1974.

Душан Дукић:

Пловидбени услови на Ђердапском језеру. Гласник Српског географског друштва, св. II, бр. 1, Београд, 1969.

Гидроенергетическая и судоходная система Джердап. Вестник Московского университета, серия 5, Москва, 1972.

Загађеност река и језера у Југославији. Туризмологија, бр. 2, Виша туристичка школа, Београд, 1977.

Водни ресурси СР Србије. Вода и санитарна техника, бр. 3, Удружење за технологију воде, Београд, 1978.

Водни ресурси СР Србије – њихово коришћење и заштита. Гласник Српског географског друштва, св. LXIX, бр. 2, Београд, 1989.

Пловидба Ђердапом некад и сад. Национални парк Ђердап, Београд, 1996.

Душан С. Кривокапић:

Ливадичко језеро. Гласник Српског географског друштва, св. XXXIX, бр. 2, Београд, 1959.

Ђула Селеши:

Утицај отпадних вода на Палићко језеро. Водовод, Суботица, 1972.

Језеро Палић, одумирање и санација. Фонд за санацију језера Палић, Палић, 1973.

Прилог лимнолошким истраживањима неких језерских а у Панонској низији са посебним освртом на промену састава биоценза услед убрзане еутрофизације. Докторска дисертација, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1975.

Језеро поново живи. „Рад”, Београд, 1977.

Узроци еутрофизације вештачких језера. Савез грађевинских инжењера и техничара Југославије, Требиње, 1978.

Одумирање и подмлађивање Палићког језера. Протрус, бр. 43, Љубљана, 1980.

Стеван М. Станковић

Редокспенцијал воде у неким акумулацијама САПВ. Зборник радова Грађевинског факултета у Суботици, Суботица, 1986.

Накнадно кондиционирање пречишћених отпадних вода у акумулацијама. Заштита вода, Београд, 1986.

Нутријентни елементи и трофички ниво Лудашког језера. Заштита вода, Београд, 1988.

Вода Палићког језера од 1781. до 1999. године. Едиција Трагови, књ. 3. Јавно предузеће Палић-Лудош, Палић, 2000.

Була Селеши и И. Леноцки:

Растворени органски угљеник у неким акумулацијама Војводине. Заштита вода, Београд, 1989.

Була Селеши, Л. Тохати и И. Лохоцки:

Језеро Палић од санација 1877. до данас 1992, Палић, 1992.

Живан Богдановић:

Вештачка језера Фрушке горе. Зборник радова Института за географију Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 1985.

Језеро Провала. Гласник Српског географског друштва, св. LXV, бр. 2, Београд, 1985.

Живадин Степановић:

Вештачка језера на подручју среза Крагујевац. Гласник Српског географског друштва, св. XLIII, бр. 2, Београд, 1963.

Језеро мочвара у Превешту. Гласник Српског географског друштва, св. XLVIII, бр. 1, Београд, 1968.

Језера у Шумадији. Географски годишњак Српског географског друштва, Подружница из Крагујевца, бр. 5, Крагујевац, 1969.

Језера у Србији. Земља и људи, св. 20, Српско географско друштво, Београд, 1970.

Власински хидроенергетски систем. Земља и људи, св. 29, Српско географско друштво, Београд, 1979.

Жика Рех и Сандра Чокић:

Промене у саставу фауне ротифера Борског језера од 1994. до 2005. године. Еколошка истина, Технички факултет из Бора, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Центар за пољопривредна и технолошка истраживања из Зајечара, Друштво младих истраживача из Бора, Сокобања, 2006.

Јелена Блаженчић:

Макрофите Власинског језера. Гласник Природњачког музеја, св. 46, Б, (коаутор Живојин Блаженчић), Београд, 1990–1991.

Макрофитска флора и вегетација Власинског језера. Зборник резимеа о флори југоисточне Србије, (коаутори Владимир Ранђеловић и Б. Златковић), Пирот, 1993.

Ј. Јосиповић:

Истраженост вода у Војводини. Воде Војводине, Год. Самоуправне интересне заједнице за основно уређење вода Војводине, бр. 12, Нови Сад, 1984.

Јован Ромелић:

Туристичка валоризација Белоцркванских језера. Зборник радова Института за географију, Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, св. 24, Нови Сад, 1994.

Туристичка валоризација хидрографских објеката у југоисточном Банату. Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, св. ХLI-II, (коаутор Павле Томић), Београд, 1994.

К. Петровић:

Купалиште Палић, Суботица, 1928.

Крста Витошевић:

Садашња и будућа језера на Косову. Земља и људи, св. 19, Српско географско друштво, Београд, 1969.

Љиљана Гавриловић и Душан Гавриловић:

Врмчанско језеро. Гласник Српског географског друштва, св. LXXXV, бр. 1, Београд, 2005.

Љиљана Чомић:

Микробна популација воде у сливу и акумулацији Гружа. Докторска дисертација, ПМФ, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, 1989.

М. Ђорђевић:

Енергетско искоришћавање вода Дрине и водопривредни проблеми. Први конгрес о водама Југославије, Савез инжењера и техничара Југославије, Београд, 1969.

Засипање акумулационих басена наносом и енергетско-техничке последице процеса. Први конгрес о водама Југославије, Савез инжењера и техничара Југославије, Београд, 1969.

М. Јанковић:

Фауна *Chironomidae* акумулационог језера Овчар Бања и Међувршја. Архив биолошких наука бр. 7, Београд, 1956.

Охридска пастрмка (*Salmo letnica turicus*) у промењеним условима Влашинског баражног језера. Архив биолошких наука, бр. 12 (коаутор М. Распоповић), Београд, 1960.

Проучавање насеља дна баражног језера код Грошнице. Архив биолошких наука, св. 18, Београд, 1966.

Циклус развића неких *Chironomidae* из Грошничког језера. Архив биолошких наука, св. 13, Београд, 1966.

Хоризонтална и вертикална дистрибуција дна у Грошничкој акумулацији. Екологија, бр. 12. Београд, 1967.

Формирање баражног језера на реци Батлави као новог лимнолошког екосистема. Bulletin de l'Inst. Et du Jard. Botan. De l. Univer, de Belgrade, no. 10, Beograd, 1975.

Процес формирања биоценоза у Батлавском језеру. Екологија, бр. 12. Београд, 1975.

М. Марчетић:

Језеро Палић, Хидробиолошка посматрања у вези са економско-привредним значајем језера. Зборник Матице српске, св. 8, Нови Сад, 1954.

Маја Милошевић:

Знаменитости Палићког језера. Земља и људи, св. 62, Српско географско друштво, Београд, 2012.

Мелани Томић:

Власинско језеро и његова околина. Земља и људи, св. 68, Српско географско друштво, Београд, 2018.

М. Вучковић и Ж. Станковић:

Водне карактеристике акумулације Грлиште. „Развитак”, бр. 217–218, Тимок, Зајечар, 2004.

Милан Бајић:

Бањско лечилиште и језеро Русанда. Зборник Матице српске за природне науке, књ.26, Нови Сад, 1964.

Милица Вранић:

Зворничко језеро и његова област. Географски преглед, бр. V, Географско друштво Босне и Херцеговине, Сарајево, 1961.

Миодраг Велојић:

Вештачка језера општине Зајечар. Гласник Српског географског друштва, св. LXXVIII, бр. 2, Београд, 1988.

Грлишко језеро. „Развитак”, бр. 217–218, Тимок, Зајечар, 2004.

М. Делић:

Изградња акумулација у сливу Велике Мораве. Географски годишњак Српског географског друштва, Подружница Крагујевац, бр. 7, Крагујевац, 1971.

М. Бобић и Б. Миљановић:

Фауна зоопланктона и Олигохеата као индикатор квалитета воде Борског језера. Наша еколошка истина, књ. II, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Млади истраживачи из Бора, Бор, 1994

М. Станојевић:

Санитарно стање језера Палић као природног пријемника отпадних вода. Зборник четвртог Југословенског саветовања о отпадним водама и заштити вода од загађивања, Београд, 1964.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

М. Николић и П. Миленковић

Неке карактеристике воде акумулације Савинац и Воденичка река. Наша еколошка истина, књ. IV, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Кладово, 1996.

Мирко Цвијан:

Алге Власинског језера – од тресаве до језера. Други симпозијум о флори југоисточне Србије, (коаутор Радоје Лаушевић), Лесковац, 1990.

Floristical study of algae of Vlasinsko lake. Bulletin Nat. Hist. Mus. Belgrade, no B 46, (коаутор Radoje Laušević), Belgrade, 1991.

Микроалге и сапробиолошка анализа воде Власинског језера. Заштита вода 94, Југослованско друштво за заштиту вода (коаутор. Р. Лакушић), Игало, 1994.

О. Радуловић:

Штрбачко језеро, могућности туристичке валоризације. Друштво младих истраживача „Бранислав Букуров”, Нови Сад, 1996.

Орхидеја Штрбац:

Белоцркванска језера – природни мотиви Јужног Баната. Еколошка истина. Технички факултет из Бора, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Друштво младих истраживача из Бора, Кладово, 2009.

П. Миленковић:

Контрола квалитета воде и других утицајних фактора, са освртом на унос нутрицијената у акумулацију Грлиште. Наша еколошка истина, књ. IV, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Друштво младих истраживача из Бора. Кладово, 1996.

Павле Бугарчић:

Географске карактеристике и функције вештачких језера у Војводини. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, 2007.

Предраг Симоновић:

Ichthyofauna of the Vlasinsko jezero. Архив биолошких наука, бр. 47 (коаутор Вера Николић), Београд, 1995.

Радоје Лаушевић:

Сапробиолошка анализа Борског језера. Наша еколошка истина, књ. 2, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Друштво младих истраживача из Бора (коаутор Р. Никитовић), Бор. 1994.

Планктонске силикатне алге (Bacillariophyta) Власинског језера – еколошка студија. Докторска дисертација, Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1995.

Примарна продукција Власинског језера. Заштита вода 94, Југословенско друштво за заштиту вода (коаутор Мирко Цвијан), Игало, 1995.

Р. Савић и С. Белић:

Стеван М. Станковић

Промена квалитета воде за наводњавање у војвођанским акумулацијама. Зборник радова Производња хране и животна средина, Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1993.

Сања Топаловић:

Постојећи квалитет животне средине и могућности развоја одрживог туризма у специјалном резервату природе Лудашко језеро. Гласник СГД, св. ХС, бр. 2, Београд, 2010.

С. Стошић и Б. Благојевић:

Присуство тешких метала у води акумулације Бован. Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.

Стеван М. Станковић:

Борско језеро. Гласник Српског географског друштва, св. 45, бр. 2, Београд, 1965.

Вештачка језера на Западној Морави. Гласник Српског географског друштва, св. XLVI, бр. 1, Београд, 1966.

Туризам на Борском језеру. Зборник радова Географског института Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, св. 14, Београд, 1967.

Морфометријске карактеристике језера Југославије. Гласник Српског географског друштва, св. ХКVII, бр. 1, (коаутор Слободан Павловић), Београд, 1967.

Језеро Алушонту. Гласник Српског географског друштва, св. XLVII, бр. 2, (коаутор Томислав Ракићевић), Београд, 1967.

Туризам на Власинском језеру. Зборник радова Географског института Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, св. 15, Београд, 1968.

Услови за развој туризма на Борском језеру. Завод за комуналне делатности, Београд, 1968.

Природни елементи туристичке валоризације вештачких језера Србије. Зборник радова Географског института Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, св. XVI, Београд, 1969.

Туристичка валоризација Овчарско-кабларског сектора Западне Мораве. Географски годишњак Подружнице Српског географског друштва из Крагујевца, бр. 5, Крагујевац, 1969.

Завојско језеро. Пиротски зборник, бр. 2, Новинско-издавачка установа „Слобода”, Пирот, 1969.

Карактеристике обала вештачких језера Србије и могућности изградње туристичких објеката. Гласник Српског географског друштва, св. 49, бр. 2. Београд, 1969.

Зворничко језеро. „Природа”, бр. 2, Хрватско природословно друштво, Загреб, 1969.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

- Прошлост и будућност Завојског језера. Географски хоризонт, бр. 1–2, Савез географских друштава Хрватске, Загреб, 1970.
- Колебање нивоа вештачких језера Србије и могућности изградње туристичких објеката. Географски гласник Савеза географских друштава Хрватске, књ. XXXII, Загреб, 1970.
- Вештачка језера у Србији. Земља и људи, св. 20, Српско географско друштво, Београд, 1970.
- Лимнолошка морфометрија. Глобус, бр. 4, Српско географско друштво, Београд, 1972.
- Прошлост и будућност Палићког језера. Глобус, бр. 5, Српско географско друштво, Београд, 1973.
- Туристичка валоризација вештачких језера СР Србије. Посебна издања Српског географског друштва, књ. 41, Београд, 1975.
- Проблеми заштите Зворничког језера. Глобус, бр. 7, Српско географско друштво, Београд, 1975.
- Valorisation touristique des lacs de la RS de Serbia. Revue de Tourisme, No. 2, Organe officiel de l'Association internationale d'Experts Scientifique du Tourisme, Bern. 1976.
- Туристичка прошлост и будућност Палићког језера. Туризмологија, Посебна издања, књ. 2, Виша туристичка школа, Београд, 1977.
- Елементи туристичке валоризације вештачких језера са примерима из Србије. Географика Словеника, бр. 5, Географски институт Едвард Кардељ, Љубљана.
- Touristic function of artificial lakes of Serbia. Simposium on methodology of the hydrology of surface water, Savez geografskih društava Jugoslavije, Beograd, 1978.
- Неки проблеми туристичке валоризације наших језера. Водопривреда, бр. 62, Југословенско друштво за одводњавање и наводњавање и Југословенско друштво за заштиту вода, Београд, 1979.
- Туристичке функције Палићког језера. Гласник Српског географског друштва, св. LX, бр. 2, Београд, 1980.
- Наша језера и активна заштита природе. Водопривреда, бр. 5, Југословенско друштво за одводњавање и наводњавање и Југословенско друштво за заштиту вода, Београд, 1981.
- Реке и језера у светлу концепције активне заштите природе. Гласник Српског географског друштва, св. LXII, бр. 2, Београд, 1982.
- Вештачка језера Србије и њихова намена. Научни преглед, бр. 10–11, Научно друштво Србије, Београд, 1982.
- Палићко језеро. Заштита природе – реке, море, језера, Мала библиотека Српског географског друштва, св. 11, Београд, 1982.

Цвијићев допринос развоју лимнологије у Југославији. Научно дело Јована Цвијића, Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. XI, Београд, 1982.

Санација и валоризација Палићког језера. Водопривреда, бр. 82, Југословенско друштво за одводњавање и наводњавање и Југословенско друштво за заштиту вода, Београд, 1983.

Туризам као последична делатност на вештачким језерима Србије. Географика Словеника, бр. 15, Институт за географију Универзитета Едвард Кардељ, Љубљана, 1985.

Ђердапско језеро као туристички потенцијал Србије. Теорија и пракса туризма, бр. 3–4, Одсек за туризмолшке науке Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, Београд, 1985.

Туристичке вредности Ђердапског језера. Водопривреда, бр. 1, Југословенско друштво за одводњавање и наводњавање и Југословенско друштво за заштиту вода, Београд, 1985.

Услови за развој туризма на вештачком језеру Ђердап II. Одсек за туризмолшке науке Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, Београд, 1988.

Зворничко језеро; Језеро Бајина Башта; Језеро Потпећ на Лиму; Златарско језеро; Радоињско језеро; Власинско језеро; Борско језеро; Батлавско језеро; Грачаничко језеро; Језеро Газиводе; Грошничко језеро; Ђердапско језеро у светлу туризма; Прошлост и будућност Завојског језера; Туризам и заштита Палићког језера; Лудошко језеро; Језеро Русанда; Језеро Провала; Језера за наводњавање. Монографија Језера Југославије, Стручна књига, Београд, 1988.

Завојско језеро као основа географских промена у околини Пирота. Зборник радова Географског факултета Универзитета у Београду, св. 41, Београд, 1993.

Вештачка језера – индикатор промена у простору. Глобус, бр. 18–19, Српско географско друштво Београд, 1994.

Вештачка језера и животна средина. Зборник радова Наша еколошка истина, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Млади истраживачи из Бора, Бор, 1996.

Теоријске основе туристичке валоризације вештачких језера. Гласник Српског географског друштва, св. LXXVI, бр. 2, Београд, 1996.

Власинско језеро. Монографија Власинско језеро – хидробиолошка студија (коаутор Р. Лаушевић), Биолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 1997.

Еколошке основе савремене лимнологије. Зборник радова Наша еколошка истина, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Млади истраживачи из Бора, Доњи Милановац.

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ

- Вештачка језера као туристичка вредност Србије. Гласник Српског географског друштва, св. LXXVIII, бр. 2, Београд, 1998.
- Lake Palić a Tourist Centre in the Vojvodina. Geographica Panonica, No. 2, Institute of Geography, Novi Sad, 1998.
- Вештачка језера Србије; Ђердапско језеро; Завојско језеро. Језера Балканског полуострва – лимнолошка монографија. АМИР, Београд, 1999.
- Правци развоја наше лимнологије. Гласник Српског географског друштва, св. LXXX, бр. 2. Београд, 2000.
- Еколошки аспекти изучавања Завојског језера. Зборник радова Еколошка истина, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Сокобања, 2000.
- Еколошке основе заштите језера. Зборник радова Еколошка истина, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Центар за пољопривредна и технолошка истраживања из Зајечара, Друштво младих истраживача из Бора, Доњи Милановац, 2003.
- Лимнолошки објекти у сливу Дрине. Зборник радова Јован Цвијић и Подриње, Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница, 2004.
- Језера Србије – лимнолошка монографија. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- Језера. Монографија Дрина, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- Језера; Животно важне акумулације, Значајне акумулације у сливу Мораве; Власинско језеро; Завојско језеро; Бованско језеро; Језеро Барје; Пелије на Расини, Селова на Топлици; Облачинско језеро; Река са три језера; Језера у изворишту Ибра. Монографија Морава, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.
- Завојско језеро. Језера света – лимнолошка монографија. Завод за уџбенике, Београд, 2006.
- Лимнологија и екологија. Земља и људи, св. 58, Српско географско друштво, Београд, 2008.
- Лимнологија, екологија и наша језера. Зборник радова Еколошка истина, Завод за заштиту здравља Тимок из Зајечара, Технички факултет из Бора, Друштво младих истраживача из Бора. Центар за пољопривредна и технолошка истраживања из Зајечара, Факултет за заштиту на раду из Ниша, Кладово, 2008.
- Палићко језеро; Језера као мала мора; Три језера и десет манастира; Језеро са пловешким острвима. Монографија Бисери Србије, Православна реч, Нови Сад, 2012.
- Заштита и валоризација лимнолошких објеката. Зборник радова Планска и нормативна заштита простора и животне средине, Географски факултет

Стеван М. Станковић

Универзитета у Београду и Асоцијација просторних планера Србије, Београд, 2019.

Промет туриста на Палићком језеру. Земља и људи, св. 71, Српско географско друштво, Београд, 2021.

Палић – језеро на северу Бачке. Земља и људи, св. 73, Српско географско друштво, Београд 2023.

Томислав Ракићевић:

Прилог познавању образовања обала Власинског језера. Зборник радова Географског завода Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, св. XI, Београд, 1964.

Власинско језеро. Географски хоризонт бр. 1–2, Географско друштво Хрватске, Загреб, 1966.

Блацко и Облачинско језеро. Зборник радова Географског института Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, св. XIV, Београд, 1967.

Stevan M. Stanković

**ДОБРИЛА ЛУКИЋ, ПРЕДСЕДНИК
СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА**

Добрила Лукић*¹

*Осма београдска гимназија

Слика 1. Добрила Лукић (Фото Д. Радуловић, 2023)

Добрила Лукић рођена је 23.08.1974. године у Пожаревцу. Основну школу завршила је у Голупцу, а природно-математички смер Шесте београдске гимназије у Београду. Географски факултет Универзитета у Београду завршила је 1998. године, са просечном оценом 8,76 у току студија и оценом 10 на дипломском испиту. Након завршених постдипломских студија физичке географије, смер хидрологија, са просечном оценом 9,50, године 2003. магистрирала је са темом „Утицај ђердапских акумулација на промену природне средине”, пред комисијом у саставу: проф. др Љиљана Гавриловић – ментор, проф. др Душан Дукић, проф. др Стеван Станковић

¹ Контакт адреса: dobriladjerdap@gmail.com

Добрила Лукић

и проф. др Милутин Љешевић. Докторску дисертацију на Географском факултету Универзитета у Београду под називом „Геонаслеђе српског Подунавља у функцији одрживог развоја туризма”, одбранила је 08.06.2015. године пред комисијом: проф. емеритус др Стеван Станковић – ментор, проф. др Мирољуб Милинчић и проф. др Драган Миловановић. У Осмој београдској гимназији, као наставник географије, запослена је на неодређено време 2002. године. Од 2005. до 2020. године распоређивана је сваке године на место помоћника директора те гимназије. Одлуком о стицању научног звања број: 660-01-00006/734 од 27.06.2018. године, Комисије за стицање научног звања Министарства просвете, науке и технолошког развоја, др Добрила Лукић је стекла научно звање – Научни сарадник у области друштвених наука – друштвена географија, на предлог Географског института „Јован Цвијић” САНУ, а Одлуком о стицању научног звања број: 119-01-00021/2022-01/3 од 27.01.2023. године, Матичног научног одбора за филозофију, психологију, педагогију и социологију Министарства науке, технолошког развоја и иновација, је реизабрана у научно звање – Научни сарадник у области друштвених наука – географија. Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, објавио је монографију Добриле Лукић у коауторству са Марком Д. Петровићем „Улога објеката геонаслеђа у туризму Подунавља Србије” као посебно издање, књиге бр. 96 и 97. Ова монографија је наведена као препоручена литература у програму географије за други разред гимназије ученика са посебним способностима за географију и историју и то у студији случаја, Објекти геонаслеђа у Подунављу – основа за развој одрживог туризма, као и у Хрестоматији у оквиру тог програма. Такође је ова монографија послужила и као основа, међу другим документима, за формирање планских решења при изради Просторног плана подручја посебне намене Националног парка „Ђердап”. Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, објавио је монографију Добриле Лукић у коауторству са Марком Д. Петровићем и Саром Станић Јовановић „Општина Голубац – природне и антропогене одлике у својству туристичког развоја” као посебно издање, књига бр. 100.

Добрила Лукић је активан члан Српског географског друштва, Центра Руског географског друштва у Србији и Удружења економиста и менаџера Балкана. Као активан члан Српског географског друштва на Географском семинару СГД-а, одржала је предавања о Ђердапу и о туристичким потенцијалима Ђердапа у функцији извођења ђачких екскурзија. Од 2016. године члан је управе Српског географског друштва у Суду части. На једном од састанака Научног одсека СГД-а у Музеју „Јован Цвијић” промовисана је монографија Добриле Лукић „Ђердапска клисура” која је објављена у издању Српског географског друштва. Добрила Лукић је именована за члана Националног просветног савета као представник Српског гео-

ДОБРИЛА ЛУКИЋ...

графског друштва у два мандата (2018 и 2022), на време од четири године. Од 21. јуна 2025. године, председник је Српског географског друштва и члан је његовог Извршног одбора.

Од 2021. године, члан је Научног одбора интернационалне научне конференције ERAZ – Одрживи развој заснован на знању. До сада је са радовима учествовала на 23 научна скупа у земљи и иностранству. Рецензирала је радове у часопису Forum Geografic и интернационалној тематској монографији – зборнику радова: Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era.

Председавала је на Пленарној сесији 3, на интернационалној конференцији *The Fifth International Conference "Geographical Research and Cross-Border Cooperation"*, одржаној од 6. до 9. септембра 2018. године у Крајови, Румунија. Члан редакцијског одбора библиотека Задужбине Андрејевић (географија, туризам, одрживи развој), од 28.11.2024. године.

Списак објављених радова:

M22 – рад у истакнутом међународном часопису (SCI)

1. Vyklyuk Y., Radovanović M.M., Stanojević G., Petrović D.M., Ćurčić N., Milenković M., Milovanović B., Yamashkin A., Milanović Pešić A., **Lukić D.** and Gajić M. (2020). Connection of Solar Activities and Forest Fires in 2018: Events in the USA (California), Portugal and Greece. *Sustainability, Special Issue „Natural Disasters and Extreme Solar Energy“ 12(24) 10261*, 1–23.
2. Tepavčević J., Blešić I., Petrović D.M., Vukosav S., Brađić M., Garača V., Gajić T. & **Lukić D.** (2021). Personality Traits that Affect Travel Intentions During Pandemic Covid-19: The Case Study of Serbia. *Sustainability, Special Issue „Impact of the Covid-19 Pandemic on the Hospitality and Tourism Industry“ 13(22) 12845*, 1–18.
3. Trišić I., Blešić I., Privitera D., Štetić S., Petrović D.M., Radovanović M.M., Maksin M., Šimičević D., Stanić Jovanović S. & **Lukić D.** (2022). Sustainable Tourism to the Part of Transboundary UNESCO Biosphere Reserve “Mura-Drava-Danube”. A Case of Serbia, Croatia and Hungary. *Sustainability 14(10) 6006*, 1–13.
4. Gajić, T., Vukolić, D., Petrović, M.D., Blešić, I., Zrnić, M., Cvijanović, D., Sekulić, D., Spasojević, A., Obradović, M., Obradović, A., Savić, I., Jovanović, J.M., Gajić, M., **Lukić, D.**, & Anđelković, Ž. (2022). Risks in the Role of Co-Creating the Future of Tourism in “Stigmatized” Destinations. *Sustainability 14 (23) 15530*, 1–19.
5. Petrović, M.D., **Lukić, D.**, Radovanović, M.M., Blešić, I., Gajić, T., Demirović Bajrami, D., Syromiatnikova, A.J., Miljković, Đ., Kovačić, S. & Kostić, M. (2023).

How Can Tufa Deposits Contribute to the Geotourism Offer? The Outcomes from the First UNESCO Global Geopark in Serbia. *Land 12* (2), 1–18.

M23 – рад у међународном часопису (SCI)

6. **Lukić, D.**, Karadžić, D., Radovanović M., Milenković M., Gajić M., Milanović S. & Kovačević-Majkić J. (2012): The influence of chemical characteristics of precipitation on the tree health in Banjica Forest (Belgrade, Serbia). *Archives of biological sciences* 64(3), 1217–1225.

7. Marko D. Petrović, **Dobriła M. Lukić**, Milan Radovanović, Aleksandra Vujko, Tamara Gajić, Darko Vuković. (2017). "Urban geosites" as an alternative geotourism destination - Evidence from Belgrade. *Open Geosciences* 9, 442–456.

M24 – рад у националном часопису међународног значаја

8. **Lukić D.**, Stanković S., Petrović M.D., Radovanović M.M, Vuković D. (2020). How can small-scale events contribute to the tourism progress of an undeveloped border area? Lesson from Eastern Serbia. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 30(2spl), 905–912.

9. **Lukić D.**, Petrović M.D., Radovanović M.M, Syromiatnikova J.A., Demirović Bajrami D. (2021) The Evaluation of Undiscovered Archeological Geoheritage Potential – the Case of Rudna Glava Site (Eastern Serbia). *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 36(2spl), 654–662.

10. **Lukić D.**, Petrović M.D., Radovanović M.M., Tatiana N. Tretiakova T.N. & Syromiatnikova J.A. (2021). How TCI and TCCI Indexes Could be Predictors in Regional Tourism Planning? *European Journal of Geography* 12(4), 6–15.

M31 – предавање по позиву са међународног скупа штампано у целини

11. Vuković, D., Radovanović, M., Babović, S., **Lukić, D.** & Malinović, S. (2014). Ecotourism Impact Model. У: *Proceeding of the International Scientific and Practical Conference Geoheritage and eco-tourism*. (стр. 202–207). Moskva: Lomonosov Moskow State University, Faculty of Geography, Department of Environmental Management. In plenary session of International scientific conference "Geoheritage and eco-tourism", pp. 202–208, village Gremyachinsk (Lake Baikal), the Republic of Buryatia, Russian Federation, 25-27. August 2014, 320 p. ISBN 978-5-600-00472-6

M33 – саопштење са међународног скупа штампано у целини

12. **Lukić D.**, Joksimović A., (2017). Manastir Tumane resurs za razvoj turizma. (str. 189–196). U: *Zbornik radova SITCON 2017*. Beograd: Univerzitet Singidunum.

13. **Lukić D.**, Joksimović A., (2018). Ethnographic Heritage as a Tourist Value of National Park Djerdap. (str. 307–314). U: *Conference Proceedings SITCON 2018*. Beograd: Univerzitet Singidunum.

14. **Lukić D.**, Joksimović A., (2020). Application of European Union's Cultural Indicators of Sustainable Tourism – a Case Study of Belgrade. U: *Book of Proceedings Singidunum University International Scientific Conference SITCON 2020. "Tourism and Sustainable Development – Challenges, Opportunities, and Contradictions"*, October 09, 2020. (103-107). Belgrade: Singidunum University.

Lukić, D. & Milovanović, D. (2014). A contribution to the insight a contribution to the insight into Djerdap geoheritage. У: *Зборник радова XVI Конгреса геолога Србије*. (стр. 877–879). Доњи Милановац: Српско геолошко друштво.

15. **Lukić, D.** & Punosevac, S. (2015). Natural disasters and Geography Sxllabus in Serbian Grammar Schools. (стр. 60–66). У: *Современная педагогика: теория, методология и практика. Сборник материалов международной научной конференции, Россия, Москва, 29–30 января 2015*.

16. **Лукич, Д.** и Бурич, Н. (2015). Ежедневные миграции населения Белграда. (стр. 268–274). У: *Сборник материалов международной научной конференции «Наука молодых – интеллектуальный потенциал современности» Россия, г. Москва, 29-30 апреля 2015 г.*

17. Анђелковић, С., **Лукић, Д.** и Врачар, М. (2022). Образовни туризам – ка одрживом васпитању и образовању. (стр. 423–437). У: *Зборнику радова са међународне научне конференције, Туризам у савременом европском и евроазијском простору – стање, проблеми, изазови, перспективе, Требиње, 23–27. маја 2022*.

M34 саопштење са међународног скупа штампано у изводу

18. **Lukić, D.**, Andjelković, S. & Putica K. (2018). Potentials of Djerdap National Park for Educational Tourism for Youth. У: *Abstract book The Fifth International Conference "Geographical Research and Cross-Border Cooperation"*. 6–9. September 2018. Craiova, Romania.

19. Denda, S, Petrović, M. & **Lukic, D.** (2018). The EU Comparative Indicators of Sustainable Tourism Development – a Case Study of Zlatibor Tourist Resort (Serbia). У: *Abstract book The Fifth International Conference "Geographical Research and Cross-Border Cooperation"*. 6–9. September 2018. Craiova, Romania.

20. Andjelkovic, S., Prnjat, Z. & **Lukic, D.** (2016). Danube – a Classroom on the water: Integrated Approach to Learning Outside the Classroom and Effects on the Knowledge Retention of Students. У: *Abstract book 5th Cyprus International Conference on Educational Resrch (CYICER-2016) 31 March–02 April 2016*. Kyrenia North Cyprus: University of Kyrenia.

Добрила Лукић

21. **Lukic, D.**, Andjelkovic, S. & Dedjanski V. (2016). Geodiversity and Geoheritage in Geography Teaching for the Purpose of Improving Students' Competences in Education for Sustainable Development. У: *Abstract book 4-th Romanian –Bulgarian – Hungarian – Serbian Conference “Geographical Research and Cross-Border Cooperation within the Lower Basin of the Danube”*. 15–17. September 2016. Vidin, Bulgaria.

22. **Lukic, D.** (2016). Geotourism potentials in Iron Gates. У: *Abstract book Third Regional Scientific Conference ICOMSEE, The results of the revitalization of cultural and natural heritage in the region of Southeast Europe in the period 2006/2016. December 8th-10th 2016*. Alfa BK University, Belgrade.

23. **Lukic, D.** & Punosevac, S. (2016). Tourist Valorization of Geoheritage of the Serbian Danube Region. (стр. 98). У: *Book of Abstracts International Conference held at the Serbian Academi of Sciences and Arts, October 12/14, 2015. 150th Anniversary of Jovan Cvijić's Birth*. Belgrade: Serbian Academi of Sciences and Arts.

M42 монографија националног значаја

24. **Лукић, Д.** (2005). *Берданска клисура*. Београд: Српско географско друштво.

25. **Лукић, Д.**, Петровић Д. М. (2019. и 2020). *Улога објеката геонаслеђа у туризму Подунавља Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић”, Српска академија наука и уметности. Посебна издања бр. 96 и 97.

26. **Лукић, Д.**, Петровић Д. М. и С. Станић Јовановић (2024). *Општина Голубац - природне и антропогене одлике у својству туристичког развоја*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић”, Српска академија наука и уметности. Посебна издања бр. 100.

M44 рад у тематском зборнику националног значаја

27. **Lukic, D.** & Punosevac, S. (2016). Tourist Valorization of Geoheritage of the Serbian Danube Region. (стр. 523–538). У: *Proceedings of the International Conference held at the Serbian Academi of Sciences and Arts, October 12/14, 2015. 150th Anniversary of Jovan Cvijić's Birth*. Belgrade: Serbian Academi of Sciences and Arts.

28. **Lukić D.** (2017). Evaluation of Immovable Cultural Heritage of Great Importance in Iron Gates as Tourism Destination. (str.2–17). U: *Second International Thematic Monograph - Thematic Proceedings: Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era*. Belgrade: Association of Economists and Managers of the Balkans in cooperation with the Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia.

29. **Lukić D.**, Andjelković S. (2018). Rusallias – a Basis for Promoting Ethno – Tourism in Eastern Serbia. (str.701–718). U: *3rd International Thema-*

tic Monograph - Thematic Proceedings: Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era. Belgrade: Association of Economists and Managers of the Balkans in cooperation with the Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia.

30. **Lukić, D.**, Andjelković, S. (2019). Educational Tourism for the Sustainable Development of Serbia. У: *Thematic Proceedings: The Fourth International Scientific Conference, Tourism in Function of Development of the Republic of Serbia – Tourism as a Generator of Employment, Maj 30th – June 1st 2019*, Vrnjačka Banja.

31. **Lukić D.** (2019). Tourism development potentials in Golubac Municipality with a special focus on its climate. (str. 205–222). U: *4rd International Thematic Monograph - Thematic Proceedings: Modern Management Tools and Economy of Tourism Sector in Present Era*. Belgrade: Association of Economists and Managers of the Balkans in cooperation with the Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Macedonia.

M51 рад у врхунском часопису националног значаја

32. **Лукић, Д.** (2001). Прилог познавању утицаја ХЕПС „Ђердап” на пловидбу Дунавом. *Гласник Српског географског друштва* 81(1), 27–38.

33. **Lukić, D.** (2015). The Serbian Danube Region as Tourist Destination. *Гласник Српског географског друштва* 95(3), 73 – 92.

34. **Lukić, D.**, Andjelkovic, S. & Dedjanski V. (2016). Geodiversity and Geoheritage in Geography Teaching for the Purpose of Improving Students’ Competences in Education for Sustainable Development. *Forum geographic* 15(2), 210–217.

35. **Lukić, D.**, Andjelković, S. & Vračar M. (2018). Sustainable Educational Tourism Potential of Djerdap National Park. *Forum geographic* 17(2), 159–169.

36. **Lukić, D.** & Tubić, NJ. (2024). Geoheritage site Tubića cave (SW Serbia) - main characteristics, valuation, categorisation and geoconservation. *Bulletin of the Natural History Museum in Belgrade* 17, 71–89.

M53 рад у националном часопису

37. **Lukić D.**, Berjan S. & El Bilali H. (2018). Indicators of Tourism Development of the Serbian Danube Region. *R-ECONOMY* 4(1), 30–38.

38. **Lukić D.**, Petrović M.D. & Denda S. (2018). Cultural Indicators of Sustainable Regional Development (The Case of Serbian National Park). *R-ECONOMY* 4(2), 44–48.

39. **Lukić D.**, Petrović M.D. & Vuković D. (2018). Potential of geotourism for regional development: the case of “Iron Gates” park in Serbia. *R-ECO-NOMY* 4(4), 158–166.

40. **Lukić, D.** & Radovanović, M. (2014). Geography classes in furtherance of education for sustainable development in Serbia. *Integration of Education* 3(76), 83–88.

M61 предавање по позиву са скупа националног значаја штампано у целини

41. **Лукич, Д.** и Браевич, И. (2015). Оценивање в сербској образовањелној сисеме согласно дејствујућим положењим. (стр. 58–63). У: *Сборник материјалов V Међународној научно-практичкој конференцији Чебоксары 2015. Воспитание и обучение: теорија, методика и практика*. Чебоксары: Федералноне гоударственне бюџетноне образовањелноне учређење вишего професионалноне образовањелноне учреждение имени И.Н. Ульянова», Харьковский гоударственный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Актюбинский региональный гоударственный университет имени К. Жубанова, Центр научноне соруџничества «Интерактив плус».

M63 саопштење са скупа националног значаја штампано у целини

42. **Lukić D,** Anđelković S. (2017). Objekti geonasleđa u srpskom Podunavlju kao заштићена природна добра. (стр. 305–311). У: *Zbornik radova Devetog научно-стручноне скупа са међународним учећем Планска и нормативна заштита простора и животне средине*. Beograd: Асоцијација просторних планера Србије и Универзитет у Beogradу–Geографски факултет.

43. Anđelković S., **Lukić, D.** (2019). Значај природних и културних добара у функцији развоја одрживог образовноне туризма. У: D. Filipović, V. Šećerov, B. Lukić, U. Radosavljević, M. Marić (ur.). *Deseti научно-стручни skup са међународним учећем – Планска и нормативна заштита простора и животне средине*. (309–317). Palić: Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Beogradу–Geографски факултет. ISBN 978-86-6283-074-6, COBISS.SR-ID 276144908

44. **Lukić D.,** Anđelković S., (2020). Ptice Đerdapa – resurs за развој еко-туризма. У: Milanović M., Lukić T., Ilić M., Deđanski V. (ur.). *Četvrta еколошка конференција са међународним учећем – Smederevo еколошки град*. (129–133). Smederevo: Локални еколошки покрет Smederevo, Универзитет у Beogradу–Geографски факултет. ISBN 978-86-919317-3-5.

45. Anđelković S., **Lukić, D.** (2020). Holistički potencijali tvrđave у Starom Slankamenu за подстицање образовноне туризма и локалноне развоја. У: A. Đorđević, D. Filipović, M. Marić (ur.). *Osmi научно-стручни skup са међународним учећем – Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља*. (271-277). Beograd: Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Beogradу, Geографски факултет. ISBN 978-86-6283-097-5, COBISS.SR-ID 28725257

M64 саопштење са скупа националног значаја штампано у изводу

46. **Lukić, D.** & Milovanović, D. (2014). Serbian Danube Region as Tourist Destination. У: *Abstract book The Third Romanian-Bulgarian-Hungarian-Serbian Conference - Geographical Research and Cross/Border Cooperation within the Lower Basin of the Danube 18-21.09.2014. Srebrno Jezero (Veliko Gradište) – Serbia.*

Стручни радови

47. **Лукић, Д.** (2002). Национални парк Тара. *Земља и људи* 52, 7–12. Београд: Српско географско друштво.

48. **Лукић, Д.** (2003). Сан Марино древна земља слободе. *Земља и људи* 53, 39–44. Београд: Српско географско друштво.

49. **Лукић, Д.** (2004). Утицај Ђердапског језера на промене у природној средини. *Sci Tech актуелности из науке и технологије* 7, 64–66. Београд: Политика АД.

50. **Лукић, Д.** (2005). Бавоља варош између легенде и науке. *Sci Tech актуелности из науке и технологије* 9, 76–77. Београд: Политика АД.

51. **Lukić D.** i dr. (2013). Zbirka scenarija za ČOS – Vodič za čas odeljenjskog starešine. Образовно креативни центар. Pdf – format

52. **Лукић, Д.** (2018). Мљет – Зелено острво. *Земља и људи* 68, 41–46. Београд: Српско географско друштво.

53. **Лукић, Д.** (2019). Град Корчула. *Земља и људи* 69, 41–46. Београд: Српско географско друштво.

54. Спремић, А., **Лукић, Д.** (2020). Настава географије у обавезном основном образовању у Руској федерацији. *Глобус* 45. 3–20. Београд: Српско географско друштво.

55. Спремић, А., **Лукић, Д.** (2021). Настава географије у општем средњем образовању у Руској федерацији. *Глобус* 46. 3–16. Београд: Српско географско друштво.

56. Вујовић, Д. и **Лукић, Д.** (2022). Културно-историјско наслеђе на обалама Дунава. *Земља и људи* 72, 27–46. Београд: Српско географско друштво.

57. Спремић, А., **Лукић, Д.** (2022). Настава географије у средњем стручном образовању у Руској федерацији. *Глобус* 47. 43–58. Београд: Српско географско друштво.

58. **Лукић, Д.** (2024). Извештај о раду представника Српског географског друштва у Националном просветном савету. *Глобус* 49, 177–180. Београд: Српско географско друштво.

59. **Лукић, Д.** (2024). Волоско, родно место Андрије Мохоровичића. *Земља и људи* 74, 95–102. Београд: Српско географско друштво.

Каталози

60. Лукић, Д. (2024). *Каталог Легата Милуна Лукића*. Београд: Задужбина Андрејевић.

Стручни радови са ученицима

61. Лукић, Д. и Пантелић, Н. (2004). Кина. *Земља и људи* 54, 67–74. Београд: Српско географско друштво.

62. Лукић, Д. и Пантелић, Н. (2005). Шамони или како се родио алпинизам. *Геа* 24, 26–29. Нови Сад: Природно-математички факултет.

63. Лукић, Д. и Симић, Б. (2007). Малта, драгуљ Медитерана. *Земља и људи* 57, 77–86. Београд: Српско географско друштво.

64. Ранисављевић, И, Лукић, Д. (2019). Објекти геонаслеђа настали радом ветра као туристички мотив Србије. *Глобус* 44. 103–113.

65. Стојанов, У., Лукић, Д. (2019). Туристичка валоризација археолошког локалитета Винча – Бело брдо. *Глобус* 44. 95–102.

66. Марковић, Т. и Лукић, Д. (2020). Туристички потенцијали града Смедерева. *Земља и људи* 70, 29–38. Београд: Српско географско друштво.

67. Андријашевић, А., Лукић, Д. (2020). Туристичка валоризација ЕХИТ фестивала. *Глобус* 45. 93–100.

68. Маринковић, М. и Лукић, Д. (2021). Геопаркови. *Земља и људи* 71, 17–26. Београд: Српско географско друштво.

69. Стојановић, Т. и Лукић, Д. (2021). Национални парк „Крка” у Хрватској. *Земља и људи* 71, 27–34. Београд: Српско географско друштво.

70. Колашинац, Б. и Лукић, Д. (2021). Туристички мотиви Авале. *Земља и људи* 71, 59–62. Београд: Српско географско друштво.

71. Грубач, А. и Лукић, Д. (2022). Требиње. *Земља и људи* 72, 73–90. Београд: Српско географско друштво.

72. Радојичић, А. и Лукић, Д. (2023). Острво Паг. *Земља и људи* 73, 97–106. Београд: Српско географско друштво.

73. Станковић, С., Ивковић, Т., Ђурђевић, Н., и Лукић, Д. (2024). Приказ презентације са такмичења Мој град – престоница културе Србије. *Глобус* 49, 169–176. Београд: Српско географско друштво.

Међународни и национални пројекти и активности:

1. Укључена у пројекат који је финансиран од стране Руског географског друштва „Выявление и изучение российского историко-культурного наследия в Республике Сербии”, а који се реализује по Уговору Л⁰ 28/2018. од 1.8.2018. године.

ДОБРИЛА ЛУКИЋ...

2. Укључена је у пројекат ENGIE (Encouraging Girls to Study Geosciences and Engineering) који има за циљ подстицање девојчица да студирају геонауку и геоинжењеринг и да усмери интересовање девојчица од 13 до 18 година за студије геонаука и сродних дисциплина. Носилац пројекта је Универзитет у Мишколцу, Мађарска.

3. Након одобрења Програмског савета Куће Ђуре Јакшића, организовала је изложбу слика свог оца Милуна Лукића која је реализована у овој галерији у периоду од 23.04. до 30.04.2010. године. Том приликом је публика могла да види 40 слика величине 30x40 cm, рађених у периоду од 1989. до 1992. године, техником акварела, са мотивима из старе Србије. Након тога је 09.02.2018. године, Народном музеју у Смедеревској Паланци поклонила 45 радова Милуна Лукића и то: 5 темпера, 6 темпера на картону, 3 фломастера (оловка), 25 водене боје у слојевима и 6 акварела. Ови радови ће, због својих уметничко-естетских и завичајних својстава, бити проглашени за културна добра Републике Србије. Између Народне библиотеке „Вељко Дугошевић” у Голупцу и Добриле Лукић као дародавца, склопљен је уговор о поклону „Легата Милуна Лукића”. Поклонопрималац је организовао изложбу 06.05.2023. године, на којој је Легат представљен публици. Легат Милуна Лукића, поред уметничких дела, обухвата и документарни материјал о животу и раду Милуна Лукића.

4. У емисији „Кругови поезије” на РТС-у 2, 7.02.2012. године, читала је стихове и говорила о свом доживљају поезије Бранка Миљковића. Аутор и уредник емисије је Војислав Карановић, а редитељ Катарина Рогић.

5. У Осмој београдској гимназији учествовала је у организацији стручног скупа који је одржан 29.04.2014. године под називом „Школа и популациона политика”, чији су аутори из Завода за унапређивање образовања и васпитања, а намењен је васпитачима, наставницима, стручним сарадницима и директорима предшколских и школских установа.

6. Завод за унапређивање образовања и васпитања 31.03.2014. године одобрио је програм сталног стручног усавршавања наставника, васпитача, стручних сарадника и директора за школску 2014/15. и 2015/16. годину под називом „О Дунаву, за Дунав – учионица на води” чији су аутори проф. др Слађана Анђелковић и мр Добрила Лукић.

7. Са својим ученицима 2015. године учествовала је у пројекту „Вики-гимназијалац” и похађала је обуку за уређивање Википедије, а све у организацији Викимедије Србије.

8. Одлуком Министарства просвете, науке и технолошког развоја број 110-00-00371/2016-04 од 10.08.2016. изабрана као лице са одговарајућим образовањем и компетенцијама за учествовање у оцењивању квалитета рукописа уџбеника (ID 45).

9. Члан је Радне групе за предузетничку компетенцију у пројекту Вредновање остварености општих и међупредметних компетенција у основном и средњем образовању Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања од 16.01.2017. године.

10. Године 2018, учествовала је у истраживању под називом „Могућности примене проширене и виртуелне реалности у настави и учењу географије” у сврху израде докторске дисертације кандидата Ивана Стојшића код ментора проф.др Анђелије Ивков Цигурски на Департману за географију, туризам и хотелијерство Универзитета у Новом Саду.

11. У Заводу за унапређивање образовања и васпитања, била је председник комисије за одобравање програма сталног стручног усавршавања наставника, васпитача, стручних сарадника и директора за школску 2016/17. и 2017/18. годину за област Природне науке – Географија.

12. У Заводу за унапређивање образовања и васпитања је на конкурсима за 2018/19, 2019/20 и 2020/21. годину изабрана за одобравање програма сталног стручног усавршавања наставника, васпитача, стручних сарадника и то као члан Централне комисије, Комисије за природне науке – Географија и Комисије за управљање и руковођење.

13. Решењем Владе Републике Србије 24 Број: 119-23/2018 од 16. марта 2018. године, именована је за члана Националног просветног савета као представник Српског географског друштва на време од четири године.

14. Током 2017. спољни је члан Радне групе за Геопарк „Ђердап”, Министарства за заштиту животне средине, који је уписан од стране UNESCO у Светску мрежу геопаркова 10.7.2020. (UNESCO Global Geoparks).

15. Решењем Владе Републике Србије 24 Број: 119-391/2022 од 20. јануара 2022. године, именована је за члана Националног просветног савета као представник СГД на период од четири године.

16. Решењем од 6. априла 2022. године, именована је за члана Националног комитета за геонауку и геонаслеђе у оквиру Комисије Републике Србије за сарадњу са Унеском, при Министарству спољних послова. Као члан тог комитета учествовала је на онлајн сесији – Улога националних комисија за сарадњу са UNESCO-м у формирању менаџмента UNESCO-вих глобалних геопаркова (Session on the role of National Commissions in the establishment and management of UNESCO Global Geoparks) која је одржана 11. јануара 2024. године, у организацији Секретаријата IGGP-а.

17. У Институту за архитектуру и урбанизам Србије ангажована је у оквиру радних тимова на изради Просторног плана простора посебне намене Националног парка „Ђердап”, Просторног плана општине Љиг и Просторног плана простора посебне намене Неготинско виногорје.

18. Члан Комисије Српског географског друштва за прегледање тестова на Градском такмичењу из географије за основне школе, 2018, 2023. и 2024. године и Републичком такмичењу 2024. године.

19. На Градском такмичењу из географије 2023. године у организацији Српског географског друштва, одржала је предавање о раду Националног просветног савета и активностима представника СГД-а у НПСу.

20. Учествовала је у Омладинском волонтерском пројекту „Заборављене ђердапске приче” коју је спровела неформална група „Омладина ЈАЗАС-а Пожаревац” у оквиру пројекта „Млади су закон” – Браничевски и Подунавски округ, а који је финансиран од стране Министарства омладине и спорта.

Међународне и републичке награде са ученицима, признања и активности у Осмој београдској гимназији:

21. Школске 2009-2010. године била је ментор ученику Николи Бурићу који је на V међународној смотри научно – истраживачких радова ученика, у организацији Образовног система „Руђер Бошковић”, освојио прво место са радом „Дневне миграције становништва Београда” и ученици Марији Јолић која је освојила друго место са радом „Шта се крије испод београдског асфалта”.

22. У циклусу рада Центра за таленте Београд II, школске 2010-2011. године била је ментор ученици Осме београдске гимназије Марији Јолић која је на 53. републичком такмичењу и смотри научно-истраживачких радова талената Србије, освојила прво место из области географије. Марија је такође освојила специјалну награду за истраживачки пројекат „Утицај климатских елемената на састав атмосферских вода”.

23. Била је ментор ученици Осме београдске гимназије, Јелени Аврамовић при изради матурског рада „Минерали” школске 2012-2013. године. Тај рад је међу најбољима у целој Србији штампан у оквиру Зборника матурских радова Задужбине Андрејевић у Београду 2014. године.

24. Школске 2015/2016. године била је ментор ученици Ивони Марковић која је у циклусу рада Центра за таленте Београд II на републичком такмичењу и смотри научно истраживачких радова талената Србије освојила треће место из области географије и друго место за истраживачки пројекат „Температурни режим вода Дунава у акумулацији Ђердап I”.

25. Са ученицима учествовала је у Руском географском диктату који је организован од стране Руског географског друштва и Центра Руског географског друштва у Србији у школској 2018-2019. години.

Добрила Лукић

26. На Државној смотри истраживачких радова средњих школа, школске 2018-2019. године, учествовало је 5 ученика Осме београдске гимназије чији је ментор била Добрила Лукић: Алекса Андријашевић, освојио је сребрну медаљу за рад „Туристичка валоризација ЕХИТ фестивала” и пласирао се за учешће на The International Conference of Young Social Scientists, где је освојио специјалну награду; Урош Стојанов, освојио је сребрну медаљу за рад „Туристичка валоризација археолошког локалитета Винча – Бело брдо”; Исидора Ранисављевић освојила је бронзану медаљу за рад „Објекти геонаслеђа настали радом ветра као туристички мотиви Србије”; Тијана Марковић, са радом „Туристички потенцијали општине Смедерев” и Емилија Крантић са радом „Туристичка развијеност општина на чијем је простору Национални парк Фрушка гора”. Ученици су остварили директан пласман на републичко такмичење, прескочивши регионални ниво такмичења и њихови радови су штампани у зборницима радова Српског географског друштва Глобус и Земља и људи.

27. На Националној географској олимпијади, школске 2018-2019. године, ученица Емилија Крантић, на регионалном нивоу такмичења освојила је треће, а на републичком нивоу такмичења друго место, чиме се пласирала на Географску олимпијаду Средње, Јужне и Југоисточне Европе, чиме је ученица остварила могућност за упис на Географски факултет без полагања пријемног испита, што је и учинила.

28. На Такмичењу талената средњих школа по научним областима, школске 2018-2019. године, ученица Исидора Ранисављевић, освојила је треће место на регионалном нивоу такмичења.

29. У школској 2020-2021. години, била је ментор ученицима Осме београдске гимназије, Теодори Милијановић при изради матурског рада „Национални паркови Србије”, Анђели Панић при изради матурског рада „Депопулација у Србији” и Благоју Тодоровићу при изради матурског рада „Коридори Србије”. Ти радови су међу најбољима у целој Србији штампани у оквиру Зборника матурских радова Задужбине Андрејевић и Завода за унапређивање образовања и васпитања у Београду 2022. године.

30. Предводила је ученике Осме београдске гимназије Снежану Станковић, Тару Ивковић и Николу Ђурђевића који су освојили 2. место на такмичењу студије случаја из области туризма „Мој град – престоница културе Србије” у организацији Универзитета Сингидунум. За уложени труд и рад освојили су наградно путовање Дубровник–Требиње–Сарајево–Мостар. На такмичењу 02.04.2024. године, учествовале су 32 екипе са преко 100 ученика из целе Србије.

31. Током школске 2005/2006. године са колегиницом Иваном Јовићевић, приредила је „Вече Јапана у Осмој београдској гимназији” у знак захвалности према Милици Ђорић Ивата која је школској библиотеци

ДОБРИЛА ЛУКИЋ...

поклонила легат – књиге, српске преводе дела јапанских писаца. Ово кратко упознавање са географијом, историјом, културом и уметношћу Јапана подстакло је ученике да са Добрилом Лукић у наредним годинама представе Индију, Грчку, Норвешку, Русију.

32. Школске 2010/2011. године, у сарадњи са Хироши Јамасаки Вукелићем организовала је „Дане јапанске културе” када је школа добила вредан поклон од г. Шино Кејђироа, „Лутке за петомајски празник”.

33. Школске 2010/2011. године, у сарадњи са организацијом „Интеркултура” уз сагласност Министарства просвете и Министарства спољних послова, организовала је седмодневну посету десет ученика и три наставника из московске техничке школе „Лицеј 1550”.

34. Пратила је ученике Осме београдске гимназије, 14. и 15.03.2012. године, на студијском путовању најбољих средњошколаца Долина Ибра – колевка српске средњовековне државе, а на основу позива Мегатренд универзитета.

35. Школске 2016/2017. године, организовала је отварање изложбе графика јапанских уметника које је школа добила као поклон од г. Хироши Јамасаки Вукелића. Том приликом школа је на поклон добила и вредне књиге.

36. Укључена у пројекат увођења билингвалне наставе на руском језику у Осмој београдској гимназији. У оквиру овог пројекта водила је ученике Осме београдске гимназије на Отворени међународни дечји фестивал „Руски језик и савремене комуникације” у Твери, Русија, од 10. до 16.08.2014. године, на коме су учествовали ученици, наставници и родитељи из 18 држава света.

37. Била је ментор за 6 приправника, наставника географије.

38. С обзиром на уговор о сарадњи који је Осма београдска гимназија потписала са Географским факултетом Универзитета у Београду, у периоду од 8.3.2023. године до 21.4.2023. године, била ментор студентима мастер студија на предмету Школска пракса.

Захвалнице и признања:

39. Захвалница за учешће у програму „Од античког доба до човека нове индивидуалности – историја цивилизације кроз визуелни речник савременог доба”, у организацији Дечјег културног центра Београд под покровитељством Градске управе Града Београда – Секретаријата за спорт и омладину.

40. Захвалница Српског географског друштва за предавање по позиву на тему: „Туристички потенцијали Ђердапа у функцији извођења ђачких екскурзија” којим је допринела стручном усавршавању чланова друштва.

41. Поводом 8. марта – Међународног дана жена, Градска општина Вождовац традиционално одаје признање најуспешнијим женама које

Добрила Лукић

испуњавају највише критеријуме у односу према раду, залагању и унапређењу посла у оквиру професије којом се баве. Добрила Лукић је то признање добила 2019. године.

42. Захвалница Факултета за туристички и хотелијерски менаџмент Универзитета Сингидунум, за наставника ментора који је успешно припремао и водио средњошколски тим на такмичењу у решавању студије случаја из области туризма „Мој град – Престоница културе Србије”, 02.04.2024. године.

43. Захвалница за учешће на VI Конгресу географа Србије у организацији Географског факултета Универзитета у Београду и Српског географског друштва.

Dobriła Lukić

**ПОВОДОМ XVII КОНГРЕСА РУСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА
Поздравни говор председника Савета РГД В. В. Путина**

Мирољуб Милинчић*¹

*Универзитет у Београду – Географски факултет

Руско географско друштво (*Русское географическое общество*), једно је од најстаријих географских друштава на свету. Основано је указом цара Николаја I 1845. године и има прворазредни друштвени и национални значај. Главни циљ Руског географског Друштва (скраћено РГД) је био да се препознају, прикупе, опреме и пошаљу на терен широм Русије, Азије и других регија света најбољи истраживачи, за различита научна и друга истраживања. Током година, Друштвом су руководили представници царске куће Романових, познати путници, истраживачи и државни службеници. Новембра 2009. за председника РГД изабран је Сергеј Кужугетович Шојгу, а формиран је и Савет покровитеља којим председава Председник Русије Владимир Владимирович Путин. Данас, у Русији и иностранству РГД има више од 20.000 активних чланова. Регионалне канцеларије су отворене у свим субјекатима Руске Федерације а ради и велики број центара у различитим државама света. Главна активност РГД су експедиције и истраживања, образовање, очување традиције и културе, објављивање књига и рад са младима. Руско географско друштво је непрофитна организација и није на буџету Владе РФ. Више информација о раду Друштва доступно је на сајту rgo.ru. РГД придаје велики значај раду свог Центра у Србији, најстаријег и најактивнијег од свих иностраних филијала.

Дана 23.10.2025. године у Москви – здање Државног кремљског дворца (Дворац конгреса), одржан је централни део програма XVII конгреса РГД. Истом је присуствовао велики број гостију из Русије и иностранства. Центар РГД у Србији је био представљен на највишем нивоу, уз посебно уважавање домаћина и дела присутних гостију. Скупу су се, поред осталих, обратили В.В. Путин председник Савета покровитеља РГД и председник РФ и С.К. Шојгу председник РГД.

Овом приликом преносимо поздравни говор В.В. Путина, а његов изворни текст је доступан на сајту <http://kremlin.ru/events/president/news/78274>.

¹ Контакт адреса: miroljub.milincic@gef.bg.ac.rs

Мирољуб Милинчић

Слика 1. Поздравни говор В.В. Путина на XVII конгресу РГД,
Москва 23.10.2025. године

Слика 2. Председништво XVII конгреса Руског географског друштва

Драги пријатељи!

Веома ми је драго да поздравим учеснике и госте XVII конгреса Руског географског друштва. Ове године је наше Друштво обележило низ важних догађаја, а пре свега 80. годишњицу Победи у Великом отаџбинском рату. Знамо за огроман допринос географа, топографа и метеоролога

ПОВОДОМ XVII КОНГРЕСА РУСКОГ...

нашој победи и поразу нацизма. Заиста, највеће и најопсежније операције II светског рата не би могле бити извршене без помоћи, подршке и директног учешћа ових стручњака. Такође, знамо и колико иницијатива данас имају истраживачки тимови РГД-а. Они раде на најнеприступачнијим територијама, у нашим водама од Балтичког мора до Тихог океана, а резултати тог рада су импресивни, служећи очувању историјског сећања и истине.

Други важан догађај је 180. година од оснивања Руског географског друштва. Желео бих још једном да честитам вама и свим вашим колегама ову годишњицу и да напоменем да су достигнућа садашњих чланова РГД-а у многим областима упоредива са достигнућима Ваших претходника.

Ви сте први у савременој Русији почели да ангажујете волонтере, у великим размерама, за реализацију сложених пројеката. Први сте покренули програме за заштиту ретких животињских врста, који су постали основа за системске мере у овој области на државном нивоу. Или, на пример, „пролећно чишћење” Арктика – велики национални пројекат у којем тренутно учествује хиљаде волонтера. И ово је заслуга РГД-а, од идеје до реализације. РГД је одувек било активно на великим географским ширинама, имајући водећу улогу у проучавању и развоју Арктика, а тренутно се овде спроводе еколошка истраживања, анализира се историја региона и развијају нове туристичке руте. Желео бих да скренем пажњу Влади, руководиоцима наших арктичких и северних територија и региона: РГД има богато радно искуство у захтевним поларним условима и њега свакако треба искористити у спровођењу развојних програма, од економије и инфраструктуре до екологије, туризма и социјалних услуга.

Наравно, морамо помоћи РГД да реализује перспективне пројекте као што су Ледена база Артур Николајевич Чилингаров или Арктички истраживачки парк и музеј у Краснојарску на острву Молоков – заиста култно место за све поларне истраживаче (природњаке и историчаре) и пилоте – почетна тачка арктичких победа.

Наша је дужност да подстицајно делујемо и развијамо места повезана са најважнијим догађајима у руској историји, нашим националним тријумфима и нашим националним херојима. Упознавањем оваквих примера, млади људи стичу осећај поноса према својој домовини и жељу да служе Отаџбини. Молим Руско географско друштво и његове уважене покровитеље да се придруже спровођењу арктичких иницијатива. Они су с правом присутни у овој сали као почасни гости Конгреса. Данас ћемо се са њима поново састати током планираних активности, али управо сада, са ове говорнице, желим искрено да вам се захвалим на вашем непосредном учешћу у животу и раду РГД. Хвала вам пуно.

Подршка представника покровитеља (чланова Савета) је темељ успеха РГД-а, достојан наставак традиција славних чланова и пријатеља

Мирољуб Милинчић

Царског географског друштва, захваљујући којима је учињено стотине открића која су дефинисала многа достигнућа Русије у науци, економији, одбрани и култури.

Слика 3. Учесници Конгреса са обележјем Центра РГД у Србији

Слика 4. Централна дворана одржавања XVII конгреса РГД

Дозволите да вас подсетим да је главни циљ оснивача Географског друштва 1845. године био „окупљање и усмеравање најбољих младих

ПОВОДОМ XVII КОНГРЕСА РУСКОГ...

људи Русије ка свеобухватном проучавању наше родне земље”. Овај циљ је и данас актуелан. На крају крајева, патриотизам, осећај припадности судбини домовине и одговорност за њену будућност рађају се из познавања њене историје и географије, као и њеног културног и природног наслеђа. Уверен сам да је главни вектор будућег развоја РГД-а образовање и ширење знања, уједињујући младе људе око креативних идеја и традиционалних вредности. Верујем да је одлука да се РГД укључи у израду јединственог уџбеника географије била апсолутно исправна.

Поред знања, РГД је акумулирао богато искуство у раду са децом, укључујући успешне пројекте као што су образовни програми за оне који тек треба да уче географију и специјализовани кампови „Свет открића” – које РГД организује већ 10 година у водећим дечјим здравственим камповима. Образовање и рекреација са тематским садржајима треба да буду доступни у свим конститутивним ентитетима Руске Федерације. Предлажем да регионална одељења РГД – уз подршку локалних власти, наравно – преузму задатак ове организације.

Такође, обраћам се Медијском савету РГД-а, а који укључује руководиоце кључних националних медија. Молим вас да наставите да будете промотери образовне мисије Руског географског друштва у свим информационим форматима: од друштвених мрежа до телевизије и интернет портала, као што је геоинформациони ресурс „Русија од мора до мора“, који по разноликости и потпуности података о поморском наслеђу практично нема аналога у свету, или други геопортали Руског географског друштва који корисницима ставља на располагање преко 20.000 јединствених дигитализованих мапа. Компаније које се баве развојем и применом вештачке интелигенције такође би требало да обрате пажњу на ресурсе (колекције) РГД-а. Само на бази сопствене културе, историје, језичког богатства, традиције и традиционалних вредности можемо створити истински суверене моделе вештачке интелигенције, уместо да копирамо туђа решења, што доводи до технолошке и идеолошке зависности и, на крају крајева, до губитка суверенитета.

Драги пријатељи!

За две године биће прослављено 200. година од рођења великог научника и једног од вођа РГД, Пјотра Петровича Семјонова-Тјан-Шанског. Читава земља ће прославити овај догађај. Међутим, 2027. године такође обележавамо низ значајних географских годишњица, укључујући 200. годишњицу рођења првог председника Руског географског друштва, великог кнеза Константина, и 330. годишњицу открића Камчатке од стране руских истраживача.

Мирољуб Милинчић

Узимајући у обзир допринос наших географа јачању државе и врхунски значај географске науке молим Владу да размотри могућност и 2027. прогласи годином географије. Ово је важно за нас и из политичке перспективе. Главни догађај ове године могао би бити не само консолидација карата – или нових карата – Руске Федерације већ и отварање географског музеја који ће несумњиво имати велики практичан значај. Делегати конгреса знају: географски музеј је замишљен од самог почетка рада Руског географског друштва, али јединствени артефакти са експедиција Пржеваљског, Миклухо-Маклаја, Козлова и других великих научника морали су бити уступљени другим колекцијама. Географски музеј основан у Петрограду 1919. године угашен је 20 година касније из потпуно нејасних политичких разлога. Основан је 1919. под бољшевицима, а затим, из неког непознатог политичког разлога, од њих и затворен 1940. године. Али, то је део прошлости, а ми морамо да идемо напред. У свету постоји само неколико специјализованих географских музеја, а наш музеј апсолутно мора бити отворен у Русији. Мора бити највећи, најлепши и најразноврснији музеј и свакако мора да испуњава све захтеве савремене данашњице.

Данас ће делегати конгреса изабрати председника Руског географског друштва. Академски савет је за ову функцију номиновао Сергеја Кужугетовича Шојгуа. Он је био један од директних иницијатора оживљавања РГД. Као што је познато, на дан избора неће бити предизборне кампање, али се надам да ће сви бирачи имати на уму његов допринос оживљавању и развоју Руског географског друштва.

Хвала вам на пажњи.

Miroљub Milinčić

**ДЕСЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ
ЕКОЛОШКО-ГЕОГРАФСКИ КАМП**
(Србија, 29.6 – 6.7.2025)

Љиљана Михајловић*¹

¹Универзитет у Београду, Географски факултет

Увод

Од 29. јуна до 6. јула 2025. године у Србији је одржан традиционални X међународни еколошко-географски камп Центра Руског географског друштва у Србији. У програму је учествовало осам полазника из Русије (изабраних на конкурс РГД), као и представници и сарадници Центра РГД у Србији. Камп је организован у години значајних јубилеја – 180 година Руског географског друштва и 10 година Центра РГД у Србији.

Учесници су у Србију допутовали 29. јуна, после сложеног и временски захтевног путовања преко Истанбула. Иако уморни од дугог чекања и лета, у Београд су стигли са израженом радозналошћу и очекивањима. Организован долазак олакшао је логистику, али је истовремено потврдио да савремена путовања између Русије и Србије све чешће подразумевају додатни напор и стрпљење. Први сусрет на београдском аеродрому протекао је у срдачној атмосфери. После кратког предаха и заједничке вечере, уследило је уводно упознавање са градом. Вожња кроз различите делове престонице – од Новог Београда и савремених урбаних целина, преко ширег центра до старог градског језгра — послужила је као први оквир за разумевање просторне организације Београда.

Вечерња шетња Калемегданом омогућила је учесницима да Београд доживе кроз његову најупечатљивију географску и историјску одредницу: ушће Саве у Дунав. Са зидина тврђаве указивано је на стратешки значај овог простора, као и на слојевит историјски развој града, који је током више од два миленијума био под утицајем различитих цивилизацијских, политичких и културних токова. Посебно су издвојена места и споменици који сведоче о српско-руским везама, што је код гостију изазвало приметно интересовање и бројна питања. Иако без класичне монументалности појединих европских престоница, Београд је оставио снажан утисак управо сво-

---

¹ Контакт адреса: ljiljana.mihajlovic@gef.bg.ac.rs

јом сложености, контрастима и присуством река као доминантног просторног елемента. Први дан завршен је у атмосфери пријатног замора и осећаја да камп већ од почетка превазилази оквире уобичајене студијске посете.

Други дан био је посвећен ширем београдском простору, са нагласком на природне, културно-историјске и меморијалне слојеве Авале и подунавског подручја Гроцке. Јутарњи полазак пратио је изузетно топао летњи дан, што је додатно нагласило климатске контрасте у односу на услове у којима су гости дошли из Русије.

Прво заустављање било је на Авали, где су учесници упознати са значајем овог планинског масива у просторном и историјском развоју Београда. Обилазак Споменика совјетским ратним ветеранима и Споменика Незнаком јунаку отворио је разговор о меморијалној географији простора и трагичним догађајима XX века. Са Авалског торња, по ведром времену, пружао се широк поглед на Београд, Шумадију, Срем и Банат, што је искоришћено за теренско тумачење природно-географских карактеристика ширег подручја.

Потом је уследио одлазак ка подунавском делу Београда (слика 1), где је боравак у Гроцкој представљао једно од најпријатнијих изненађења за госте.

Контакт са Дунавом, шетња кејом, возња реком и боравак на Грочанској ади омогућили су да се простор доживи из другачије перспективе – кроз реку као осовину кретања, повезивања и свакодневног живота. Неформална атмосфера и дружење са домаћинима учинили су да овај део програма остане посебно упамћен.

Дан је закључен повратком у Београд и обиласком Храма Светог Саве и околних сакралних целина. Гости су са великом пажњом посматрали унутрашњост храма, нарочито мозаичку декорацију, и показали интересовање за историјат градње и место које овај објекат заузима у православном свету. Иако су због објективних околности поједине активности морале бити прилагођене, утисци су јасно показали да је камп већ у раној фази испунио своју основну мисију – да простор Србије представи као жив, сложен и вишеслојан.

Од Шумадије до Копаоника – улазак у унутрашњост Србије

Трећег дана камп напушта Београд и започиње кретање ка унутрашњости Србије, чиме програм добија израженији теренски и географски карактер. После раног поласка и доручка, група се упутила традиционалном маршрутом ка Шумадији, простору који у историјском, културном и симболичком смислу заузима посебно место у српској државности.

У Наталинцима је направљено прво заустављање код споменика посвећеног црвеноармејцима, уз подсећање на историјски контекст и значај совјетског присуства у ослобођењу ових простора. Уређеност меморијал-

ДЕСЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ...

ног комплекса послужила је као повод за кратку дискусију о односу савременог друштва према споменичком наслеђу.

Пут је затим водио ка Тополи и Опленцу, где су учесници обишли цркву Светог Ђорђа и мазулеј династије Карађорђевић. Кроз стручно вођено излагање представљен је значај комплекса као симбола модерне српске државности и националне историје. Посета кући краља Петра I и краћи боравак у Тополи заокружени су обиласком Музеја вина „Златна круна”, који је оставио веома повољан утисак и отворио простор за будућу сарадњу.

Следећа станица био је Природњачки центар Србије у Свилајнцу, један од најзначајнијих едукативних садржаја овог типа у земљи. Иако су уочена одређена одступања у односу на ранија искуства, образовна вредност овог простора као споја науке, едукације и јавне презентације природне баштине није доведена у питање. Кратка шетња кроз Свилајнац, укључујући старе чаршијске целине, представљала је увод у даље кретање ка планинском подручју.

Како се пут постепено пео ка Копаонику, климатски услови постајали су осетно пријатнији, што је било важно за госте који су се тешко привикавали на екстремне летње температуре. У сутон је организован обилазак манастира на Дубу, са црквом Свете Петке подигнутом на темељима ранохришћанског храма. Са овог видиковца пружала се могућност сагледавања ширег простора и уочавања низа појава – од граница промене пејзажа и правца токова до специфичности планинских система. У вечерњим сатима група је стигла у Брзеће, где је смештај у планинском амбијенту донео осетно олакшање после напорног и изузетно топлог дана. Вечера и краћа шетња туристичком зоном, укључујући комплекс хотела „Јуниор”, заокружиле су дан и најавиле интензивније теренске активности које су уследиле.

Кружна маршрута јужном Србијом

Четврти дан започео је у Брзећу, одакле је планирано целодневно кретање ка југоисточној Србији – кроз простор Топлице, Ниша, Алексинца и Крушевца, кружном маршрутом око Јастрепца. Овај сегмент програма био је усмерен на упознавање меморијалног, културно-историјског и савременог урбаног пејзажа југа Србије, уз стално теренско тумачење уочених појава.

Пут кроз Топлицу отворио је разговор о природно-географским и еколошким потенцијалима подручја, али и о проблемима деградације појединих простора. Кратак осврт на Јанкову клисуру реке Блаташнице наведен је као пример локалитета са научним, едукативним и туристичким могућностима, чији су савитарни и еколошки услови у последњој деценији видљиво погоршани.

У Нишу је организован обилазак Тэле-куле, јединственог споменика устаничког наслеђа и страдања из времена Првог српског устанка. Снажан

утисак који овај споменик оставља отворио је бројна питања о култури сећања, симболици жртве и начинима тумачења прошлости. Потом је уследила посета археолошком локалитету Медијана, као увод у разговор о римском наслеђу у Србији и значају античких урбаних целина у савременом просторном планирању. У граду је остварена посета и Друштву српско-руског пријатељства и руских сународника „Наисус”, што је додатно оснажило димензију међународне сарадње и културне повезаности.

Посета Трупалу подсетила је на трагичан догађај из 1944. године (тзв. Нишки инцидент), када је америчка авијација напала совјетску моторизовану колону. Ово мање познато, али важно место руско-српског меморијалног наслеђа изазвало је посебно интересовање и емотивне реакције код учесника. У наставку је пажња усмерена на локалитете повезане са пуковником Николајем Рајевским – цркву Свете Тројице у Горњем Адровцу, костурницу у Витковцу и Манастир Светог Романа у Ђунису, где се чува срце грофа Рајевског. Дан је заокружен у Крушевцу обиласком Спомен-парка на Расини, посвећеног страдалим црвеноармејцима из 1944. године. Повратак у Брзеће означио је завршетак једног од најсадржајнијих дана, који је потврдио значај теренског рада као основног метода упознавања простора и његових вишеслојних значења.

Копаоник – између традиције, природе и савремене валоризације простора

Пети дан кампа био је у целини посвећен планини Копаоник – простору у коме се на изразито јасан начин укрштају природно-географске особености, историјски слојеви и савремени облици туристичке валоризације. Иако су учесници кампа Копаоник посећивали и ранијих година, овај дан донео је посебно искуство: непосредно учешће у традиционалној народној светковини на Метођу.

После доручка у Брзећу, група се упутила шумским путем у правцу Гвоздца, стазом Јосифа Панчића. Пешачење кроз густу планинску шуму, у пријатном хладу, трајало је готово сат времена и протекло у живој комуникацији са бројним учесницима сабора. Успутна заустављања послужила су за теренско тумачење појава које сведоче о сложеној природној и привредној историји овог дела Копаоника – контактним врелским извориштима, траговима некадашњег рударства, остацима поткопа, шљачишта и згуришта, као и појави вештачки изазваног „гејзира” на Гвоздцу. У условима изражене суше водоскок је био знатно слабији него иначе, што је отворило разговор о хидрогеолошким процесима и савременим климатским екстремима.

Крајње одредиште пешачке маршруте било је Метође – амбијент изворне природе и ранохришћанско светилиште посвећено Светом Методију

ДЕСЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ...

Олимпијском, чији се корени везују за III век. Простор у коме вода повремено протиче кроз храм, а којој народ приписује исцелитељска својства, представља једну од најупечатљивијих спона духовног и природног наслеђа Копаоника. Управо на овом месту обележава се општа копаоничка слава и народни сабор, у знак сећања на 3. јул 1504. године, када је, по предању, замро рад у копаоничким рудницима.

Други део дана био је посвећен упознавању савремене туристичке функције планине. Копаонички масив, површине око 2.750 km², административно обухвата делове једанаест општина, при чему је туристички најинтензивније развијен на простору општина Рашка и Брус. Коришћењем жичаре „Панчићев врх”, која функционише током целе године, омогућено је панорамско сагледавање околног пејзажа и излазак на највиши врх планине (2017 m). Са ове тачке уочљиви су морфолошка структура планине, распореди шумских појасева и утицаји интензивне туристичке инфраструктуре на простор.

У наставку програма уследио је одлазак у Јошаничку Бању, једно од најзначајнијих хипертермалних изворишта на Балкану, са температурама воде које достижу и до 80°C. Након краћег предаха и ручка, поподневни часови проведени су у аква-парку са базенима различитих термалних и минералних карактеристика, што је представљало добродошло освежење после физички захтевног дана. Пре повратка у базу, обилазак споменика Милунки Савић послужио је као повод за подсећање на улогу жена у Балканским ратовима и Првом светском рату, укључујући и мање познате личности, попут Софије Јовановић. Овим је Копаоник представљен не само као простор изузетних природних вредности, већ и као место дубоко уткано у културно-историјско и колективно памћење.

Рашка област — језгро српске средњовековне државе

Шести дан кампа био је посвећен простору Рашке области, колевци српске средњовековне државе и једном од најзначајнијих културно-историјских предела у Србији. Полазак из Брзећа водио је преко централног гребена Копаоника ка долини Ибра и Новом Пазару, трасом са бројним серпентинама и израженим висинским разликама. Кретање овим делом планине указало је на сложену орографију и просторну динамику Копаоника, као и на интензивне савремене грађевинске активности у спољној зони заштите Националног парка.

На путу ка манастиру Сопоћани пролазило се поред остатака старог Раса и Пазаришта, чиме је програм већ у уводном делу дана добио јасан историјски оквир. Манастир Сопоћани, задужбина краља Стефана Уроша I

из XIII века, представљен је као једно од врхунских достигнућа српске средњовековне уметности. Иако је значајан део фрескописа страдао током скоро два и по века у којима је манастир био без крова, очуване фреске и данас сведоче о изузетним дOMETИМА средњовековног сликарства. Посебно је истакнута спољна припрата, уређена по наредби цара Душана, а стручно вођење омогућило је да се Сопоћани сагледају и као документ ширих историјских и политичких процеса свога времена. Програм је настављен посетом манастиру Ђурђеви ступови, који се издваја по јединственом положају на палеовулканској купи. Манастир је подигао Стефан Немања почетком XII века, као испуњење завета датог током заточеништва, док су касније доградње и улога краља Драгутина додатно нагласиле његову вишеслојност.

У Новом Пазару посебна пажња посвећена је цркви Светих апостола Петра и Павла (Петровој цркви), најстаријем очуваном споменику црквене архитектуре у Србији и некадашњем седишту Рашке епископије. На овом месту одиграли су се кључни догађаји српске историје, укључујући крштење Стефана Немање, предају власти Стефану Првовенчаном и монашење Стефана Немање и његове супруге Ане. Боравак у граду настављен је кратком шетњом централним језгром, насталим у XV веку као Јени Базар, уз време намењено упознавању свакодневице и локалне гастрономије.

На повратку ка бази, на молбу учесника, направљено је краће заустављање у Рашкој, код путоказа који симболично означава улазак у простор историјске Рашке. Дан је завршен посетом Семетешком језеру, једном од урвинских језера овог подручја. Иако плутајућа острва нису била изражена услед мирних временских услова, боравак на језеру заокружио је дан у знаку споја природе и културе.

Долином Ибра — повратак кроз духовно средиште Србије

Седми дан кампа био је уједно и дан повратка у Београд, али је програм осмишљен као симболичан и садржајан завршетак теренске целине. Кретање је организовано долином Ибра, простором који се у српској традицији назива „долином краљева”, „долином векова” и „долином јоргована”, а који чува најрепрезентативније споменике средњовековне државности, духовности и уметности.

Прва станица била је Студеница (слика 2), задужбина Стефана Немање и манастир који се с правом назива мајком свих српских цркава. Посета је уследила дан након велике манастирске прославе посвећене преподобној мати Анастасији. Гости су упознати са архитектуром комплекса, дOMETИМА фрескосликарства из почетка XIII века, као и са саркофазима Светог Симеона Мироточивог, његове супруге Ане и њиховог сина, краља Стефана Првовенчаног.

ДЕСЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ...

Слика 1. Дунав – Гроцка

Слика 2. Манастир Студеница

Љиљана Михајловић

Након Студенице, уследила је посета манастиру Жича, задужбини првог српског краља и месту крунисања владара из династије Немањића. Истакнуто је да је манастир током историје страдао чак седамнаест пута, док је документарни филм са преводом на руски језик допринео бољем разумевању његовог значаја. У Малој цркви пажњу је привукла и фреска руског цара Николаја II Романова.

После паузе за ручак у Краљеву, пре укључења на ауто-пут „Милош Велики”, обиђен је локалитет Руски гробови у Доњој Трепчи — једно од ретких места у Србији где су посмртни остаци црвеноармејаца остали на месту првобитног сахрањивања. Споменик из 2013. године уређен је као мирна парковска целина, а током посете одвијале су се припреме за манифестацију „Ивандашки котлић”. Повратак у Београд заокружен је заједничком вечером на Калемегдану, уз сабирање утисака и разговор о будућим облицима сарадње.

Београд – завршни сусрети и растанак

Последњи дан кампа протекао је у Београду и био је посвећен завршним сусретима и полагањем растанку са гостима. После доручка, организована је посета Музеју Николе Тесле. Иако је улазак био условљен великим бројем посетилаца, високим температурама и ограниченим терминима, обилазак је остао снажан утисак и потврдио универзалност Теслиног научног наслеђа.

Програм је настављен у Земуну, простору изразитог историјског идентитета. Шетња Главном улицом, обилазак Гардоша и Миленијумске куле, као и боравак на Земунском кеју, омогућили су разговор о улози река у обликовању урбаног простора и идентитета градова. У оквиру завршног дана једна од гошћи имала је медијско гостовање у редакцији „Спутник Србија”, што је додатно допринело јавној видљивости кампа. Заједничким ручком сумирани су утисци и издвојени најупечатљивији моменти програма. Испраћај на аеродрому протекао је у атмосфери захвалности и топлих поздрава. Растанак није значио крај, већ наставак сарадње, нове сусрете и заједничке пројекте, уз уверење да овакви програми представљају трајну вредност у јачању научних, културних и пријатељских веза између Србије и Русије.

Ljiljana Mihajlović

Садржај

Мирко Грчић ЈОВАН ЦВИЛИЋ ОСНИВАЧ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ И ЊЕГОВО НАУЧНО ДЕЛО	3
Низамиев Абдурашит Гумарович, Момошева Гулиза Абылкасымовна, Самиев Калыбек Тартанкушевич СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ, СОЦИАЛЬНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ В ОШСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ	45
Милутин Љешевић ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ КОД АСТЕКА	57
Ивана Ђорђевић ЗНАЧАЈ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ У ЕКОЛОШКОМ ОБРАЗОВАЊУ И ВАСПИТАЊУ УЧЕНИКА	65
Љиљана Михајловић, Драган Петровић ГЛОБАЛНА ЕКОЛОШКА КРИЗА И РЕЛИГИЈСКИ ОДГОВОРИ: ИЗМЕЊУ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА И ЕКОЛОШКЕ ЕТИКЕ	87
Мирослав Грујић КУЛТУРНА БАШТИНА ЗАВИЧАЈА „Са земљом око Земље” Приказ интердисциплинарног часа	101
Миле Сајчић ИНТЕРКУЛТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЏБЕНИЦИМА ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ОСНОВНУ И СРЕДЊУ ШКОЛУ: ГЕОГРАФСКИ САДРЖАЈИ КАО СРЕДСТВО ИНТЕРКУЛТУРНОГ УЧЕЊА	111
Раде Гачевић, Ивана Стаменковић ПРИПРЕМА ЗА ИЗВОЂЕЊЕ ЧАСА	119
Стеван М. Станковић ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ О ЈЕЗЕРИМА СРБИЈЕ	127
Добрила Лукић ДОБРИЛА ЛУКИЋ, ПРЕДСЕДНИК СРПСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА	143
Мирољуб Милинчић ПОВОДОМ XVII КОНГРЕСА РУСКОГ ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА Поздравни говор председника Савета РГД В. В. Путина	159
Љиљана Михајловић ДЕСЕТИ МЕЂУНАРОДНИ ЛЕТЊИ СРПСКО-РУСКИ ЕКОЛОШКО-ГЕОГРАФСКИ КАМП	165